

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет №4

Кафедра інформаційних технологій

ТЕКСТ ЛЕКЦІЙ

З навчальної дисципліни Цифрова криміналістика

**вибірковий компонент освітньої програми
першого бакалаврського рівня вищої освіти**

**Спеціальність – 125 „ Кібербезпека” (безпека інформаційних та
комунікаційних систем)**

м. Харків

2019

ПЕРЕДМОВА

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою ХНУВС
Протокол від _____ № _____
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 4
Протокол від _____ № _____
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з технічних дисциплін
Протокол від _____ № _____
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри інформаційних технологій факультету № 4
(протокол від 15.01.2019р. №4)

Розробники:

1. професор кафедри інформаційних технологій факультету № 4 доктор технічних наук, професор Можаяєв О.О.
2. професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 доктор юридичних наук, доцент Малярова В.О.
доцент кафедри інформаційних технологій факультету № 4 кандидат технічних наук, професор Можаяєв М.О.

Рецензенти:

1. Зацеркляний М.М., доктор технічних наук, професор;
2. Серков О.А, доктор технічних наук, професор завідувач кафедрою системи інформації Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Лекція за темою №1: Предмет, методи та система криміналістики, її зв'язок з іншими науками

План

Вступ

1. Поняття, предмет та об'єкт криміналістики.
2. Методи криміналістики.
3. Система криміналістики.
4. Зв'язок криміналістики з іншими науками.

Висновки

Література

Основна:

1. Клименко Н.И. Криминалистика как наука., К.: НВТ Правник, 1997. 82 с.
2. Маркусь В. Криміналістика. Навчальний посібник, К.: Кондор, 2007. 558.
3. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій. К.: Атака, 2008. 888 с.
4. Криміналістика: Підручник /за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Харків: ХНУВС, 2011. 666 с.
5. Криміналістика: Підручник /за ред. В.Ю. Шепітька. К.:Ін Юре, 2016. 640с.

Додаткова:

1. Криминалистика: Учебник /под ред. Н.П. Яблокова, М.: Юристъ, 2001. 718 с.
2. Криминалистика: Учебник /под ред. Е.П. Ищенко, А.А. Топоркова, М.:Контракт, ИНФРА-М, 2010. 784с.

Вступ

Криміналістика серед інших суспільних наук і, зокрема, юридичних, порівняно молода наука. Відлік її життя починається приблизно з другої половини минулого століття. Криміналістика забезпечує своїми розробками пошуково-пізнавальну діяльність у кримінальному судочинстві. Термін «криміналістика» походить від латинського “criminal”, що означає кримінальний. На побутовому рівні розуміння криміналістика – це наука про те, як розкриваються злочини. Раніше цим терміном користувалися для позначення всієї сукупності кримінально-правових наук. У вузькому розумінні, стосовно до визначення науки, яка виникла на кінці XIX століття, яка вивчає техніку, тактику та методику розслідування злочинів, даний термін вперше був ужитий австрійським вченим-юристом Гансом Гросом, який вважав криміналістику допоміжною по відношенню до кримінального права і називав її “ученим о реальностях уголовного права”.

Довгий час панувала помилкова думка про криміналістику як про технічну дисципліну, яка має своїм предметом вивчення найбільш доцільних способів використання методів природничих наук. Криміналістика – одна із юридичних наук прикладного характеру. Вона акумулює відомості із різних галузей науки і техніки, використовує їх дані для розробки засобів, прийомів і методів для розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм. Будь-який злочин вчиняється в умовах реальної дійсності і певним чином пов'язаний з навколишньою обстановкою та відображається в ній. Наслідки дій злочинця відображаються в навколишній обстановці і утворюють численні та різноманітні сліди злочину. Утворення слідів злочинної події стає можливим в силу такої загальної властивості матерії, як відображення. Цей процес підпорядковується певним закономірностям, що залежать від природи та якостей об'єктів що відображають та відображаються. У процесі виникнення інформації про злочин та його учасників поряд з загальними, що притаманні відображенню в цілому, виявляються й специфічні закономірності.

1. Поняття, предмет та об'єкт криміналістики

Сьогодні, на думку більшості вчених і практиків, криміналістика визначається як наука про закономірності механізму вчинення злочинів, закономірності збирання доказів і на їх основі та на основі використання досягнень різних наукових галузей формує теоретичні положення і практичні рекомендації щодо засобів, прийомів і методів виявлення, розслідування злочинів та їх запобігання.

З огляду на це визначення можна сказати, що **предмет криміналістики складають дві групи закономірностей**: виникнення слідів злочинів як інформації про злочин і його учасників (закономірності злочинної діяльності) та робота компетентних органів з виявленими слідами як з доказами (закономірності криміналістичної діяльності).

До першої групи належать:

- повторюваність процесів виникнення слідів;
- наявність зв'язку між діями злочинця та їх злочинним результатом;
- зв'язок між способом вчинення злочину і слідами, які свідчать про застосування саме цього способу;
- залежність способу вчинення злочину від конкретних обставин;
- закономірність зникнення слідів.

Друга група визначає роботу з доказами уповноважених на те законом осіб:

- збирання доказів (виявлення, фіксація, вилучення, збереження);
- дослідження доказів;
- оцінка і використання доказів з метою встановлення обставин, що належать доказуванню у кримінальній справі.

Об'єктами криміналістичної науки є ті факти, явища, процеси, в яких виявляються дії визначених закономірностей: злочинна діяльність, діяльність по виявленню, розслідуванню злочинів та їх запобігання.

Злочинна діяльність вивчається криміналістикою з функціональної точки зору як певна динамічна система дій, які об'єднуються поняттям

механізму злочину. Механізм злочину включає в себе особу злочинця, предмет злочинного посягання, місце і обстановку вчинення злочину, особу потерпілого, способи і характерні сліди злочину, що залишаються в навколишньому середовищі.

Діяльність з виявлення розслідування та попередження злочинів вивчається криміналістикою з точки зору використання певних способів (слідчих (розшукових) дій), прийомів та засобів виявлення, фіксації, вилучення і використання слідів злочину як джерел доказів. У цій діяльності також виявляються певні закономірності у формуванні слідчих ситуацій і використання певних способів дій та окремих прийомів збирання доказів.

Загальною задачею криміналістики є сприяння правоохоронним органам в боротьбі зі злочинністю. Спеціальні задачі криміналістики витікають із загальної задачі. До спеціальних задач можна віднести:

- подальше вивчення об'єктивних закономірностей предмета криміналістики, розвиток загальних та окремих теорій, прийомів та рекомендацій по розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів;
- розробка та вдосконалення техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів;
- розробка та вдосконалення організаційних, тактичних і методичних основ досудового та судового слідства, вивчення слідчої та судової практики;
- розробка криміналістичних засобів та методів запобігання злочинам;
- вивчення досягнень зарубіжних криміналістів та їх використання при вирішенні конкретних задач та наукових досліджень.

Спеціальні завдання криміналістики не є сталими, вони динамічні, доповнюються, змінюються залежно від соціальних змін, що відбуваються в суспільстві. Ці завдання визначаються напрямками практики боротьби зі злочинністю.

2. Методи криміналістики.

Криміналістика, як й інші самостійні науки, характеризується не тільки специфічним предметом, але й особливими методами його пізнання, сукупність яких утворює методологічні основи даної науки. **Метод** – це спосіб пізнання матеріальної дійсності. Методи криміналістики - це способи рішення наукових завдань у ході криміналістичних досліджень теоретичного й прикладного характеру. За принципом загальності методи криміналістики поділяються на загальні та спеціальні. Загальні методи – це методи, що використовуються у багатьох науках. До їх числа відносяться такі методи:

- чуттєво-раціональні;
- логічні, або методи формальної логіки;
- математичні методи;
- кібернетичні методи.

Чуттєво-раціональні методи поєднують у собі й чуттєве, і раціональне пізнання. До їх числа відносять: спостереження, описування, порівняння, експеримент, моделювання.

Спостереження – сприйняття будь-якого об'єкта, явища, процесу, що здійснюється цілеспрямовано з метою його вивчення.

Описування – це вказання на ознаки об'єкта.

Порівняння – співставлення ознак двох або кількох об'єктів.

Експеримент – відтворення явища чи події з метою вивчення зв'язків його з іншими явищами.

Моделювання – це заміна об'єкта-оригінала моделлю, тобто спеціально створеним аналогом.

Логічні методи. Або методи формальної логіки: *аналіз і синтез, індукція і дедукція, гіпотеза, аналогія.*

Математичні методи : вимірювання, вираховування, геометричні побудови.

Кібернетичні методи (їх не слід плутати з математичними. Оскільки виконання вирахувань і математичного моделювання – це тільки частина завдань, що вирішуються з використанням кібернетичних методів).

Нові інформаційні технології, що ґрунтуються на використанні кібернетичних методів, сприяють пошуку та автоматизованому опрацюванню інформації. Наприклад, криміналістичні комп'ютерні обліки, картотеки. Комп'ютерне моделювання – для вибору типових слідчих версій або реконструювання елементів, матеріальної обстановки до злочину тощо.

Спеціальні методи криміналістики – це методи, сфера використання яких обмежена однією або кількома науками. Система спеціальних методів криміналістики поділяється на дві групи методів.

Першу групу складають криміналістичні. До них відносяться, наприклад, методи криміналістичної ідентифікації, дактилоскопії, одорології, планування слідчих дій, організації розслідування.

Другу групу спеціальних методів криміналістики утворюють спеціальні методи інших наук. Частина із них використовується без модифікації. Наприклад, фотографічні та мікроскопічні методи. Друга їх частина пристосовується для вирішення специфічних криміналістичних задач. Наприклад, метод співставлення композиційних портретів як модифікація антропологічного метода.

Найбільш часто використовуються в криміналістичних дослідженнях спеціальні методи інших наук:

- фізичні, хімічні й фізико-хімічні методи;
- біологічні методи, що використовуються для дослідження об'єктів біологічного походження. Наприклад, крові, частин епідермісу, виділень;
- антропологічні та антропометричні методи використовуються при встановленні особи загиблого за кісними останками, опис зовнішності людини для її розшуку тощо;

- соціологічні методи, такі як анкетування при вивченні кримінальних справ або інтерв'ювання працівників правоохоронних органів;
- психологічні методи, що використовуються при розробці тактичних прийомів і комбінацій.

Для дослідження спеціальних методів інших наук в криміналістичних дослідженнях необхідно оцінити їх з точки зору критеріїв, до яких відносяться:

- науковість метода, тобто його наукова обґрунтованість і достовірність отриманих результатів, їх точність та надійність;
- безпечність метода, під якою розуміється, що його використання не повинно загрожувати життю та здоров'ю людей;
- законність і етичність метода, що означає не ущемляти прав громадян, не принижувати їх гідність, виключати насилля чи його погрози;
- ефективність метода, тобто він повинен бути рентабельним і в оптимальні строки з найбільшою продуктивністю досягати поставленої мети.

3. Система криміналістики

Знання, які формуються в результаті вивчення криміналістикою свого предмета, утворюють зміст даної науки. Узагальнення накопичених у процесі історичного розвитку наукових даних є одним із первинних етапів становлення науки як відокремленої галузі знань, а зведення цих даних у логічно обґрунтовану систему свідчить про самостійність і ступінь зрілості науки, рівень теоретичного узагальнення відображених у її предметі явищ об'єктивної дійсності, які вивчаються цією наукою. Система будь-якої науки визначається не довільним віднесенням тих чи інших питань до однієї дисципліни, а об'єднанням їх на підставі внутрішньої єдності й об'єктивних зв'язків.

Як і кожна наука, криміналістика має свою систему, котра в процесі історичного розвитку неодноразово піддавалася перегляду і змінам. Так, спочатку криміналістика не мала поділу на окремі частини. Це була просто “криміналістика”, яка за своїм змістом відповідала визначенню “поліцейської техніки”. З виділенням та систематизацією прийомів, порядку проведення окремих слідчих дій виникла друга частина криміналістики – криміналістична тактика. Запропонований науковцями ще в 30-х рр. XX ст. тричленний поділ криміналістики на техніку, тактику і методику розслідування злочинів згодом було змінено на двочленний. На подоби до галузевих юридичних наук, в криміналістиці виділили Загальну і Особливу частини. Загальна частина містила криміналістичну техніку й тактику, а до Особливої частини віднесли методику розслідування окремих видів злочинів. Двоєдина система криміналістики проіснувала до 1955 р., коли знову було прийнято підтримане більшістю вчених рішення про повернення до тричленної системи. Тоді ж А.І. Вінберг запропонував виділити в самостійну частину криміналістики питання про її предмет, об’єднавши їх за назвою “Вступ у науку”. Результатом подальшої активної розробки загальнотеоретичних проблем криміналістики стало створення нового її розділу – “Методології” або “Загальної теорії”, в якому крім питань наукознавчого рівня, розглядаються теорії і вчення, що мають загальне для всіх розділів значення.

Отже, на думку більшості вчених, сьогодні система науки криміналістики складається з таких частин:

- загальної теорії криміналістики;
- криміналістичної техніки;
- криміналістичної тактики;
- криміналістичної методики.

До змісту загальної теорії криміналістики входять: визначення предмета криміналістики, її завдань і методологічних основ; історія розвитку науки; вивчення зв’язків із суміжними науками; дослідження тенденцій

розвитку; самостійні криміналістичні теорії і вчення, зокрема, криміналістична ідентифікація та діагностика, вчення про криміналістичні версії та інші.

До змісту криміналістичної техніки входять: поняття і система криміналістичної техніки, правові підстави застосування, процесуальне та технічне оформлення застосування технічних засобів; судова фотографія і відеозапис; криміналістична трасологія; криміналістичне дослідження холодної й вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і слідів їх застосування; ідентифікація особи за ознаками зовнішності; криміналістичне дослідження документів; криміналістичне дослідження письма; судова акустика та відеофоноскопія; криміналістична одорологія; криміналістичний облік.

В іншому значенні поняття “криміналістична техніка” використовується для позначення сукупності науково-технічних засобів та їх уніфікованих комплектів, які використовуються для виявлення, вилучення, фіксації й дослідження слідів та інших речових доказів.

До криміналістичної тактики входять: поняття і система криміналістичної тактики; планування й організація розслідування злочинів; взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими та іншими державними органами, залучення громадськості й засобів масової інформації до розкриття і розслідування злочинів; тактика проведення окремих слідчих дій (слідчий огляд, обшук, пред’явлення для впізнання, допит та ін.); використання спеціальних знань у розкритті й розслідуванні злочинів; призначення і проведення судових експертиз.

До криміналістичної методики входять: поняття і система криміналістичної методики; вихідні положення, класифікація й структура методик розслідування злочинів; криміналістична характеристика злочинів; методика розслідування окремих видів злочинів; окремі види криміналістичних методик (за способом вчинення злочинів, за місцем вчинення злочинів, за суб’єктом вчинення злочинів й особою потерпілого, розслідування організованої злочинності тощо).

4. Зв'язок криміналістики з іншими науками

Даючи характеристику місця криміналістики в системі наукових знань, необхідно опиратися на її предмет, враховувати значення криміналістики для практики боротьби зі злочинністю, вплив, який виявляють юридичні науки на криміналістику і який вона, в свою, чергу, виявляє на них.

Насамперед, криміналістика тісно пов'язана з кримінальним правом, кримінально-процесуальним правом, кримінологією, правовою статистикою, адміністративним правом, судовою медициною та психіатрією, юридичною (судовою) психологією, теорією оперативно-розшукової діяльності. Безумовно, що найбільш тісні зв'язки криміналістика має з наукою кримінально-процесуального права.

Криміналістика як самостійна галузь наукового знання виникла в межах *науки кримінального процесу*, а тому предмет криміналістики почав формуватись у межах кримінального процесу. По мірі накопичення власного емпіричного матеріалу і його теоретичних узагальнень криміналістика виокремилась із кримінального процесу в самостійну галузь юридичної науки. Змістом науки кримінального процесу є норми чинного кримінально-процесуального права, які регулюють діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури і суду з розслідування, розгляду і вирішення кримінальних проваджень. Водночас, жоден закон не в змозі передбачити у своїх нормах всі можливі ситуації, які виникають у процесі розслідування злочинів і вимагають прийняття обґрунтованих рішень. Це завдання вирішується криміналістикою шляхом розробки рекомендацій щодо застосування процесуальних засобів для досягнення мети правосуддя. Техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми і методичні рекомендації з розкриття і розслідування злочинів, які розроблені криміналістикою, лише тоді будуть обґрунтованими, коли вони узгоджуються з чинним кримінально-процесуальним законом і спрямовані на забезпечення правильного його застосування.

Отже правові основи криміналістики полягають у пріоритеті правової норми перед рекомендаціями цієї науки. Рекомендації криміналістики не можуть бути протиставлені кримінально-процесуальному законодавству, тому що це означало б підрив основного принципу кримінального процесу – дотримання законності. Правові основи криміналістики становлять систему визначених законом і підзаконними актами принципів та правил, що визначають умови допустимості криміналістичних рекомендацій, характер і зміст, мету та порядок їх застосування.

Кримінально-процесуальне законодавство допускає свободу дій слідчого і суду в певних межах, заздалегідь окреслених законом. Одночасно криміналістичні рекомендації передбачають і зворотний зв'язок із кримінально-процесуальними нормами, вони можуть відповідно впливати на закон. Наприклад, поява нових способів фіксації інформації, які почали застосовуватися для фіксації процесу і результатів слідчих дій, зумовила необхідність їх законодавчого закріплення у відповідній процесуальній нормі (наприклад, допит у режимі відео конференції).

Кримінальне право як наука вивчає закономірності, що визначають види й форми злочинних проявів, процес розвитку злочинної діяльності, види покарань і умови їх застосування до осіб, котрі винні у вчиненні злочинних правопорушень. Зв'язок криміналістики і кримінального права зумовлений тим, що неможливо розслідувати той чи інший злочин, не знаючи ознак його складу, характеристики об'єктивної сторони, мотивів, способів вчинення тощо. Норми кримінального права визначають певне діяння як злочинне правопорушення, що потребує розслідування, і постають підставою для розробки окремих криміналістичних методик. Водночас, виявлені та досліджені особливості вчинення злочинів в результаті аналізу практики їх розслідування та формування методик розслідування окремих видів злочинів можуть бути враховані законодавцем у якості кваліфікуючих ознак.

Кримінологія, яка вивчає закономірності злочинності як соціального явища, його причини, особу злочинця, попередження правопорушень,

безпосередньо впливає на криміналістику. Дані кримінологічної статистики, закономірності, що виявляються кримінологією, зокрема, залежність характеру злочинного діяння і способу його вчинення від властивостей особи винного, повинні враховуватися криміналістикою під час розробки рекомендацій щодо розкриття і розслідування злочинів, а саме криміналістичної характеристики злочинів, їх криміналістичної профілактики.

Судова статистика як спеціальна галузь соціальної статистики вивчає кількісний вираз закономірностей, що визначають стан і динаміку злочинності, судимості, а також показники, які характеризують заходи боротьби зі злочинністю. Зв'язок криміналістики з судовою статистикою проявляється в тому, що у кінцевому результаті остання з них відображає в своїх даних ефективність застосування на практиці положень криміналістики й розроблених нею засобів та методів виявлення, розслідування й попередження злочинів. Криміналістика ж враховує і використовує дані судової статистики для оцінки ефективності своїх рекомендацій та визначення напрямків діяльності правоохоронних органів, які потребують отримання відповідних криміналістичних рекомендацій, впровадження спеціально створених нових криміналістичних засобів і методів, які сприятимуть протидії злочинності.

Має значення для криміналістики така юридична наука, як *адміністративне право*, тобто та його частина, що присвячена збиранню, дослідженню й оцінці доказів у справах про адміністративні правопорушення. Мають зв'язок з криміналістикою розділи, які присвячені побудові системи управління правоохоронною сферою, що має значення для правильної організації розкриття й розслідування злочинних правопорушень.

Розробляючи криміналістичні рекомендації, криміналістика враховує *розробки в галузі судової медицини та судової психіатрії*. В свою чергу судова медицина використовує дані криміналістичної трасології для вирішення власних завдань, широко застосовує методи криміналістичної

ідентифікації для відповідних судово-медичних досліджень, багато криміналістичних прийомів та науково-технічних засобів із успіхом використовуються судовою медициною.

Судова психіатрія досліджує психіку людини в нормі та її патології в разі вчинення суспільно небезпечних дій, дає пояснення поведінці людини у випадках розладів психічної діяльності. Визначення психічного стану має безпосереднє значення для вирішення питань щодо можливостей проведення з цією особою слідчих дій, притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання. Вказані питання можливо вирішити лише в результаті призначення судово-психіатричної експертизи. Підготовка відповідних матеріалів для призначення судової психіатричної експертизи проводиться за правилами підготовки експертиз, розробленими криміналістикою.

Судова психологія розкриває фактори, які впливають на поведінку учасників судочинства, їх психологічні особливості залежно від процесуального статусу та слідчої ситуації. Дані психології широко використовуються в тактиці й методиці розслідування. Її рекомендації дають змогу здійснювати правильний психологічний вплив на допитувану особу, визначати її комунікативні якості, емоційний стан. Ці дані криміналістика враховує під час розробки тактичних прийомів і рекомендацій щодо проведення окремих слідчих дій. У свою чергу судова психологія бере з криміналістики значну частину емпіричного матеріалу, на базі якого формуються її власні теоретичні викладки.

Зв'язок криміналістики з оперативно-розшуковою діяльністю надзвичайно тісний і зумовлений необхідністю взаємодії співробітників органів дізнання зі слідчими для розкриття та розслідування злочинів.

Як свого часу криміналістика відокремилася від кримінального процесу, так оперативно-розшукова діяльність відокремилася від криміналістики. Криміналістика озброює оперативних працівників науково-технічними й тактичними прийомами протидії злочинності, які використовуються в

оперативній роботі. Теорія оперативно-розшукової діяльності, своєю чергою, узагальнюючи досвід роботи оперативних підрозділів, виявляє нові способи вчинення й приховування злочинів, прийоми злочинної діяльності, знання яких збагачує криміналістику.

Водночас методологічною основою криміналістики є суспільні науки – філософія, етика, логіка, соціологія, психологія, педагогіка та ін. Юридична наука криміналістика має також зв'язок з природничими науками – математикою, фізикою, хімією, іншими науками. Наприклад, розробка окремих криміналістичних теорій вимагала філософського обґрунтування ключових для них понять. Так, в криміналістичному вченні про механізми слідоутворення таким ключовим поняттям було поняття сліду як відображення речі, явища, процесу, події в оточуючому середовищі.

Криміналістикою широко запозичуються положення формальної логіки. Логічні закони й прийоми мислення становлять методологічні основи криміналістики, зокрема, такого її вчення, як криміналістична версія; слугують передумовою для розробки програм і алгоритмів розслідування окремих видів злочинів.

Оскільки криміналістика забезпечує своїми рекомендаціями вибір найбільш ефективного способу дій і їх послідовності для забезпечення результативності розслідування й підвищення його ефективності, то вона має певні зв'язки з наукою управління. Зокрема, з її розділом наукової організації праці, що враховується для планування розслідування злочинів, планування навантаження слідчого тощо.

Висновки

Криміналістика визначається як наука про закономірності механізму вчинення злочинів, закономірності збирання доказів і на їх основі та на основі використання досягнень різних наукових галузей формує теоретичні положення і практичні рекомендації щодо засобів, прийомів і методів виявлення, розслідування злочинів та їх запобігання.

Предмет криміналістики складають дві групи закономірностей: закономірності злочинної діяльності закономірності криміналістичної діяльності.

Об'єкт криміналістики складає злочинна діяльність та діяльність з розслідування злочинів.

Методи криміналістики - це способи рішення наукових завдань у ході криміналістичних досліджень теоретичного й прикладного характеру.

Система криміналістики складається з: методології криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики. У вигляді резюме можна дати таке узагальнення: криміналістична техніка вчить, як можна і як потрібно використовувати в розслідуванні кримінальних проваджень науково-технічні засоби криміналістики та інші технічні знання. Криміналістична тактика вчить як відповідно до вимог КПК правильно тактично виконувати всі передбачені цим кодексом слідчі (розшукові) дії. Криміналістична методика об'єднує знання з техніки, тактики для використання у комплексі їх дій, операцій, пов'язаних із розслідуванням окремих видів злочинів.

Криміналістика, в першу чергу, тісно пов'язана з кримінальним правом, кримінально-процесуальним правом, кримінологією, правовою статистикою, адміністративним правом, судовою медициною та психіатрією, юридичною (судовою) психологією, теорією оперативно-розшукової діяльності та іншими науками (філософією, логікою іншими).

Лекція за темою № 2: Криміналістична ідентифікація та діагностика

План

Вступ

1. Поняття, значення та види криміналістичної ідентифікації.
2. Об'єкти, суб'єкти та форми ідентифікації.
3. Стадії ідентифікації.
4. Криміналістична діагностика.

Висновки

Література

Основна:

1. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. М., 1998. 288с.
- 2.. Идентификация человека и диагностика его свойств, отображающихся в следах: Метод. пособие для экспертов, следователей, судей. М., 1993. 57с.
3. Седых-Бондаренко Ю.П. Криминалистическая неидентификационная экспертиза. – М., 1973. 50с.

Додаткова:

1. Криминалистика: Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. М.: Юристъ, 2001. 718 с.
2. Криміналістика: Підручник /за заг. ред. А.Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Х.,: ХНУВС, 2011. 666 с.
3. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій. К.: Атіка, 2008. 288 с.
5. Криміналістика: Підручник /за ред. В.Ю. Шепітька. К.:Ін Юре, 2016. 640с.

Вступ

При розслідуванні злочинів виникає необхідності визначити по слідам, іншим відображенням зв'язок людини, предмета чи іншого об'єкта з розслідуваною подією. Наприклад, за слідами транспортного засобу розшукують автомобіль, за слідами на кулі та гільзі встановлюють факт вистрілу з конкретного екземпляра зброї.

В цих та інших випадках здійснюється ідентифікація (ототожнення) конкретного об'єкта за його відображенням.

Водночас при розслідуванні злочинів більшість пошуково-пізнавальних задач пов'язані з необхідністю встановлення станів різних об'єктів, виявлення суті механізму події, явищ та процесів. Всі ці задачі одного дослідницького спрямування, які можна об'єднати словом „розпізнання”. Наприклад, слідчому необхідно встановити – чи можливо було здійснити постріл з конкретної вогнепальної зброї. На це та інші питання дасть відповідь криміналістична діагностика.

1. Поняття, значення та види криміналістичної ідентифікації

Термін “ідентифікація” походить від латинського слова “identificare”, що означає ототожнювати. **Криміналістична ідентифікація** – це процес встановлення конкретного матеріального об'єкта шляхом його виокремлення із загальної сукупності об'єктів за неповторним комплексом ознак, які відображені за обставин, пов'язаних зі злочином. Ідентифікувати об'єкт – значить шляхом порівняльного дослідження за відображеннями чи фрагментами встановити його тотожність самому собі, в різні проміжки часу та в різних станах. Сутність криміналістичної ідентифікації полягає у співставленні об'єкта та його відображень.

Термін “криміналістична ідентифікація” вживається у декількох значеннях. Ним визначають мету (задачу), результат дослідження. Друге значення терміну – характеристика процесу ідентифікації. І на кінець, цим

терміном визначається теоретична концепція про загальні принципи та прийоми ототожнення об'єктів.

Специфіка ідентифікації у криміналістиці полягає в тому, що її метою є індивідуальне ототожнення, тобто встановлення конкретного об'єкта, який є не таким же, а тим самим. Ідентифікацією в інших науках вважається встановлення класу, роду, виду об'єкта. Відмінність полягає як в самій сутності, так і в формах здійснення.

Основними умовами криміналістичної ідентифікації є: індивідуальна визначеність об'єктів; наявність стійких ознак, що їх характеризують; здійснення ідентифікації за відображеннями цих ознак; використання ідентифікації при розслідуванні кримінальної справи.

Ідентифікаційною є ознака, яка присутня даному об'єкту, виражає його якості, характеризує об'єкт певним чином і використовується з метою ідентифікації. Ідентифікаційні ознаки можуть виражати формулю розміри, матеріал об'єкта, його зовнішню та внутрішню будову, склад, структуру об'єкта.

У якості ідентифікаційних повинні вибиратися такі ознаки, що відповідають таким умовам:

- ознака повинна найбільш повно відображати ідентифікаційні властивості предмета, бути відмінною від середніх величин і норм (оригінальність);
- виразність ознаки, її здатність до постійного стабільного відображення (відтворюваність);
- ідентифікаційні ознаки повинні мати властивість стійкості (відносну незмінність);
- інформація про ознаку одержана методами і засобами, які відповідають сучасному стану науки.

Виокремити об'єкт, котрий ідентифікується, із множини тих, що перевіряються, можливо лише за стійкими особливостями, які не зазначають

суттєвих змін із моменту відображення до початку ідентифікаційного дослідження. Цей проміжок часу називається *ідентифікаційним періодом*.

Ідентифікаційні ознаки поділяються на загальні та окремі. Загальні ознаки притаманні однорідним об'єктам, тобто виражають найбільш загальні риси, властиві групі об'єктів (наприклад, високий зріст, округла форма обличчя тощо). Окремими ознаками називають такі, які дають змогу виокремити із групи однорідних. Окремими ознаками зазвичай виступають деталі об'єкта. Але сама по собі окрема ознака ще не є достатньою підставою для ідентифікації об'єкта. Це можливо встановити лише на основі індивідуальної сукупності окремих і загальних ознак. Якісні та кількісні, необхідні та випадкові.

Внаслідок порівняльного дослідження можна зробити один із трьох висновків (іншими словами, це результат ідентифікації):

- **про наявність тотожності;**
- **про відсутність тотожності;**
- **про неможливість вирішення завдань ідентифікації.**

У ході розслідування злочину можна ідентифікувати особу злочинця за його слідами (наприклад, дактилоскопічна експертиза встановила тотожність відбитку пальця руки, виявленого на місці події підозрюваному), предмет злочинного посягання (наприклад, в ході пред'явлення для впізнання потерпілий впізнає викрадену у нього річ), знаряддя вчинення злочину (наприклад, трасологічна експертиза дала висновок про те, що сліди свердління, виявлені при огляді місця події були залишені свердлом, вилученим у підозрюваного в ході обшуку).

Ідентифікаційні дослідження поділяються на кілька видів за різними підставами.

Залежно від форм відображення матеріальних об'єктів під час їхньої взаємодії (а таких форм дві) на:

- **матеріально фіксовану, коли ознаки відображеного об'єкта закріплюються в матеріальних об'єктах (слідах, кресленнях, описаннях тощо);**
- **психофізіологічну, коли уявний образ фіксується в пам'яті конкретної людини.**

За суб'єктом – слідча ідентифікація та експертна ідентифікація.

За об'єктом дослідження ідентифікація поділяється на ідентифікацію :
людини, предметів та речовин, тварин.

За способом відображення ідентифікаційної інформації на:

- ідентифікацію цілісних структур;
- ідентифікацію розділеного цілого;
- ідентифікацію джерела походження.

За галуззю криміналістичної техніки, до якої відноситься досліджуваний об'єкт: фототехнічну (ідентифікація фотоапаратів), трасологічну, дактилоскопічну, судово-балістичну, почеркознавчу, техніко-криміналістичну (засобів письма тощо), людини за ознаками зовнішності (впізнання потерпілим злочинця).

2. Об'єкти, суб'єкти та форми ідентифікації

В якості об'єктів **криміналістичної ідентифікації** можуть бути будь-які матеріальні об'єкти, що володіють певною системою індивідуальних властивостей та відносно стійких ознак, які дозволяють їх виокремити та відрізнити від всіх подібних. Серед них можуть бути об'єкти з відображеннями (слідами) інших об'єктів, окремі частини, що складали раніше одне ціле, проби (зразки) перевіряючих об'єктів та інше.

Об'єктами криміналістичної ідентифікації можуть виступати люди (підозрюваний, потерпілий), різноманітні матеріальні предмети (зброя, інструменти, знаряддя злочину, транспортні засоби, споруди та інше), речовини.

Об'єкти, що досліджуються при ідентифікації поділяють на дві групи:

- ідентифікованими (ототожнюваними). Це об'єкти, відносно яких необхідно встановити тотожність;

- ідентифікувальними (ототожнювальними). Це об'єкти (будь-які матеріальні тіла органічного і неорганічного походження), які є засобом встановлення тотожності. У процесі ідентифікації ідентифікувальних об'єктів може бути кілька.

Окрім ідентифікованих та ідентифікувальних об'єктів, у процесі ототожнення використовуються порівняльні зразки. Вони необхідні, коли безпосереднє порівняння ідентифікованого та ідентифікувального об'єктів неможливо або утруднене.

Порівняльні зразки поділяються на три групи:

- вільні;
- умовно-вільні;
- експериментальні.

Вільні зразки це ті об'єкти, виникнення яких не пов'язане з даним кримінальним провадженням, їх поява відноситься до періоду, який передував початку кримінального провадження. Вільні зразки можуть бути отримані в результаті обшуку, виїмки, огляду.

Умовно-вільні зразки – такі об'єкти, що виникли не з розслідуваною подією, а вже під час розслідування кримінального провадження.

Експериментальні зразки – це об'єкти, які спеціально отримані при призначенні ідентифікаційної експертизи для порівняльного дослідження.

Коло суб'єктів ідентифікації досить широке. Криміналістичну ідентифікацію. Може здійснювати експерт, слідчий, суддя (суд), працівник органу дізнання, спеціаліст, будь-який учасник процесу (свідок, потерпілий, підозрюваний та ін.). Водночас об'єм їх дій та значення актів ідентифікації не однакові. Так експерт проводить ідентифікацію тільки в процесуальній формі. Слідчий може здійснювати ідентифікацію як у процесуальній так і непроцесуальній формі. Тому розрізняють дві основні форми криміналістичної ідентифікації:

- 1) процесуальну;
- 2) непроцесуальну.

Процесуальна реалізується при провадженні окремих слідчих та судових дій в ході дізнання, досудового та судового слідства.

Непроцесуальна форма має місце в ході оперативно-розшукової діяльності, адміністративній діяльності.

Для кожної форми застосування ідентифікації є характерними відповідні її прояви.

Так, до процесуальної форми ідентифікації відносяться:

- пред'явлення для впізнання;
- ідентифікаційні експертизи;
- слідчі та судові огляди, освідкування;
- обшуки та виїмки;
- одночасний допит двох і більше раніше допитаних осіб, допити.

Непроцесуальними формами ідентифікації є:

- криміналістичні та оперативні обліки;
- ідентифікаційні дослідження за оперативними матеріалами;
- перевірка (встановлення) особи за документами;
- різноманітні оперативно-розшукові заходи.

3.Стадії ідентифікації

Під стадією процесу ідентифікації слід розуміти окремий і самостійний етап в розвитку будь-якого процесу.

Процес дослідження, що проводиться з метою вирішення питання про тотожність, складається з наступних стадій:

- 1) огляд досліджуваних об'єктів;
- 2) окреме дослідження об'єктів;
- 3) порівняльне дослідження об'єктів;
- 4) оцінка результатів порівняння та формування висновків.

На першій стадії проходить вивчення всіх об'єктів, що представлені для ідентифікації. На цій стадії визначається чи є все необхідне для ідентифікації, що являють собою об'єкти ідентифікації, чи не зазнали вони якихось змін після їх отримання., чи придатні вони для ідентифікації.

В стадії окремого дослідження об'єкти ідентифікації вивчаються ізольовано один від одного з метою виявлення як можна більшої кількості ознак. Вивчаючи загальні ознаки об'єкта за його відображенням, з'ясовують

що це за об'єкт, яке його цільове призначення, яку форму він має, розміри. В результаті проходить віднесення об'єкта до певної групи.

В ході порівняльного дослідження проходить співставлення окремих знак об'єктів, що порівнюються та робиться їх оцінка. Визначивши співпадання ознак, здійснюють їх аналіз їх співпадання, який може виражатися багатозначно.

На завершальній стадії ідентифікації формулюються висновки про наявність чи відсутність тотожності. Висновки повинні логічно витікати з дослідження, не суперечити попереднім висновкам, які були зроблені на різних стадіях дослідження.. За своїм характером висновки можуть бути стверджувальними (встановлюють факт тотожності), негативними (виключають тотожність). За формою вираження висновки розрізняють категоричні (достовірні) та вірогідні (ті, що передбачаються).

Поняття встановлення групової належності. Поряд зі встановленням тотожності має значення й встановлення групової належності, тобто належності об'єкта деякій множині однорідних об'єктів. Визначення групової належності є початковим етапом будь-якого ідентифікаційного дослідження. Встановивши співпадання ознак, переходять до окремих. Однак індивідуальна ідентифікація можлива не завжди. Якщо не має достатніх окремих ознак, приходить обмежитися встановленням групової належності. Наприклад, констатувати, що вбивство вчинене одним із п'яти ножів.

Різноманітністю встановлення групової належності є визначення єдиного джерела походження об'єктів. Наприклад, висновок про те, що бум ага, вилучена при обшуку підозрюваного, виготовлена на одному й тому ж паперовому заводі. Ці ознаки можуть визначати склад та структуру речовини чи матеріалу, відображати технологію виробництва чи умови зберігання об'єкта.

4. Криміналістична діагностика

Слово „діагностика” грецького походження *diagnostikos* — означає здатність до „розпізнання”, „розмежування”, „визначення”, „встановлення”.

Тривалий час поняття „діагностика” пов’язувалося лише з медициною. Постійний розвиток науки і техніки, інтерпретація наукових знань, методів та наукових понять привели до того, що діагностика як філософське поняття і напрямок дослідницької діяльності стала одним із провідних напрямків дослідження у природничих та технічних науках з врахуванням специфіки кожної з них.

Цілком логічно діагностика стала елементом понятійного апарату і одним з фактичних напрямів дослідження криміналістики. Багато пізнавальні завдання криміналістики, як уже зазначалося, носять саме діагностичний характер. У цьому зв’язку в криміналістиці почало формуватися напрямок дослідження - криміналістична діагностика.

Діагностика стала елементом понятійного апарату криміналістики. Діагностичні дослідження в науці та практичній діяльності проводяться для того, щоб встановити певні властивості та стан об’єктів, розшифрувати динаміку події, зрозуміти причину явища. В криміналістичних дослідженнях діагностика зазвичай передуює ідентифікації. Наприклад, за слідами ніг ще до того як ідентифікувати взуття, судять про напрямок, приблизну швидкість, факт пересування вантажу тощо. За слідами зламу на перешкоді визначають, з якої сторони був проведений злам, які навички має злочинець, його фізична сила тощо.

Криміналістична діагностика — це науково розроблена система задач і методів розпізнання, виявлення та пояснення ознак, властивостей, станів об’єкта, явищ та процесів, пов’язаних з подією злочину, з метою його розкриття, розслідування та попередження.

На відміну від ідентифікації і встановленні групової належності, діагностика не має порівняльного дослідження ознак об’єкта. Об’єкт, що діагностується може порівнюватися зі стандартами та еталонами. Діагностика є важливим етапом ідентифікаційного дослідження, коли

вирішується питання про можливість зіставлення розшукуваного й об'єкта, що перевіряється, цілого та окремого. Водночас ідентифікація можлива і без попередньої діагностики.

Наукові основи діагностики складають:

- можливість пізнання події за її відображенням;
- закономірність виникнення криміналістично значимої інформації;
- методи та методики криміналістичної діагностики.

Цілі криміналістичної діагностики:

- визначення якостей та станів об'єкта, його відповідності (невідповідності) заданим характеристикам. Наприклад, з якого металу виготовлений певний предмет, чи справний замок тощо);
- встановлення факту та причини зміни початкового стану об'єкта чи його невідповідності заданим характеристикам. Наприклад, з якої сторони проведений злам перешкоди, чи підлягали документи змінам;
- аналіз ситуації: обставин місця, часу, механізму взаємодії суб'єктів, предметів, причинно-наслідкових зв'язків, механізму події. Наприклад, встановлення механізму виникнення та розвитку пожежі, причинно наслідкові зв'язки між коротким замиканням та виникненням пожежі;

Задачі, що вирішуються криміналістичною діагностикою поділяються на прості та складні, прямі та зворотні.

До простих діагностичних задач відносяться:

- діагностування якостей та стану об'єкта;
- діагностичне дослідження якостей та стану об'єкта за його відображенням.

Складні діагностичні задачі полягають в дослідженні механізмів, явищ, процесів та дій за результатами (встановлення механізму події, встановлення можливості вчинення певних дій за визначених умов, визначення умов, часу, місця дії, позицій учасників дії).

Прямі діагностичні задачі полягають у русі від причини до наслідків. Це, як правило, прості діагностичні задачі – за якої температури може статися самозаймання та прямі складні діагностичні задачі – який механізм даного процесу за певних умов.

Зворотні діагностичні задачі полягають у русі від наслідку до причини. Наприклад, пряма задача полягає у встановленні складу та марки металу, із якого виготовлений уламок ножа, а зворотна – в реконструюванні за уламком “біографії” виробу, встановленні технології його розробки чи причин перелому.

До об’єктів криміналістичної діагностики відносяться:

- шукані об’єкти (діагностовані) – стан та якості об’єкта, механізм події, ситуація;
- перевіряючи об’єкти (діагностуючі) – ознаки, що відобразилися у матеріальному вигляді й характеризують стан та якості об’єкта, механізм події. Наприклад, наявність під вікнами фрагментів скла чи відсутність їх всередині кімнати.

Суб’єктами діагностики є особи, які вирішують діагностичні задачі: експерт, слідчий, суддя (суд), спеціаліст, а інколи й інші учасники процесу.

Слідчий та суддя здійснюють діагностування як в процесуальній так і не процесуальній формі при проведенні слідчих та судових дій. Наприклад, в ході огляду місця події з метою з’ясування механізму події. Експерт проводить діагностику в процесуальній формі – при проведенні експертиз й не процесуальну – при розробці експертних методик.

Криміналістичну діагностику можна поділяти на відповідні види за наступними класифікаційними рубриками:

- за суб’єктами діагностування: експертна, судово-слідча, оперативно-розшукова, діагностика свідками, потерпілими тощо;
- за вирішуваними завданнями: проста і складна; пряма і зворотна; змішана;

- за метою проведення: діагностування властивостей і стану об'єкта дослідження; діагностування факту і причини динаміки змін об'єкта; діагностування кримінальної ситуації;

- за змістом і характером експертного дослідження: діагностичне дослідження властивостей і стану об'єкта за його відображеннями; діагностичне дослідження властивостей і стану об'єкта під час його безпосереднього вивчення; діагностичне дослідження механізмів, процесів і дій за безпосередніми результатами (наслідками), конкретними об'єктами, відображеннями.

Діагностичне дослідження складається з етапів, кількість яких залежить від складності задачі, яка вирішується:

- формулювання задачі діагностичного дослідження;
- вирішення простої діагностичної задачі, для чого вивчаються ознаки об'єкта, за якими визначаються його якості та властивості. Наприклад встановлюється хімічний склад мікрочастинок вибухової речовини з місця події. Якщо ставиться тільки така задача – дослідження закінчується, якщо ж проста задача слугує для рішення більш складної – переходимо до наступного етапу;
- побудова типової моделі (реконструкція) процесу, способу дії, події, явища на підставі результатів рішення простих задач та отриманих в результаті ознак. Наприклад, на підставі складу вибухової речовини та аналізу пошкоджень моделюються умови вибуху.;
- виведення наслідків із отриманої моделі та порівняння гіпотетичних наслідків з відображеннями на елементах речової обстановки, виявлення специфічних особливостей;
- встановлення при позитивних результатах порівняння – механізму даної події, процесу, дії. Наприклад, встановлення механізму вибуху, при негативних – повернення до першого та другого етапів.

Висновки

Криміналістична ідентифікація – це процес встановлення конкретного матеріального об'єкта шляхом його виокремлення із загальної сукупності об'єктів за неповторним комплексом ознак, які відображені за обставин, пов'язаних зі злочином.

Об'єкти, що досліджуються при ідентифікації поділяють на дві групи:

- ідентифікованими (ототожнюваними); ідентифікувальними (ототожнювальними).

Суб'єктами ідентифікації можуть бути слідчий, суд, експерт, спеціаліст, інші учасники кримінального судочинства.

Ідентифікація можлива у двох формах: процесуальні та не процесуальній.

Процес ідентифікації складається з: огляду досліджуваних об'єктів; окремого дослідження об'єктів; порівняльного дослідження об'єктів; оцінки результатів порівняння та формування висновків.

Криміналістична діагностика – це науково розроблена система задач і методів розпізнання, виявлення та пояснення ознак, властивостей, станів об'єкта, явищ та процесів, пов'язаних з подією злочину, з метою його розкриття, розслідування та попередження.

Суб'єктами діагностики є особи, які вирішують діагностичні задачі: експерт, слідчий, суддя (суд), спеціаліст, а інколи й інші учасники процесу.

Лекція за темою №3: Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів (криміналістичні обліки)

План

Вступ

1. Поняття, зміст та правові основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів.
2. Поняття та види криміналістичних обліків.
3. Інформаційні системи підрозділів Департаменту інформаційної підтримки та Координації поліції «102» Національної поліції України.
4. Інформаційні системи підрозділів Експертної служби МВС України

Висновки

Література

Основна:

1. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів. Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 664с.
2. Зацеркляний М.М., Струков В.М. Інформаційні технології у правозастосовній діяльності. Навчальний посібник. Х.: ТОВ «Схід.-регіон. Центр гуман.-освіт. ініціатив», 2010. 332с.
3. Информационное обеспечение оперативно-служебной деятельности органов внутренних дел в Луганской области: Научно-методическое пособие под ред. Епура Г.В. Луганск: Редакционно-издательский отдел Луганского института внутренних дел, 2000. 56с.
4. Саницький В.А., Карацюба А.М. Святоборг В.В. та ін. Система

інформаційного забезпечення ОВС України. К.: РВВ МВС України, 2000. 144 с.

Додаткова:

1. Корниенко Н.А. Российские и международные криминалистические учеты. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. Центр Пресс», 2004. 337с.
2. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. К.: Нац. Акад. внутр. справ України, 2005. 360с.
3. Ялышев С.А. Криминалистическая регистрация: проблемы тенденции, перспективы. М.: Академия управления МВД России, 1998. 142с.

Вступ

Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів є невід'ємною частиною діяльності правоохоронних органів з виявлення та розслідування злочинів, і на сьогодні є одним з найважливіших факторів, що визначають успіх та ефективність боротьби зі злочинністю в нашій державі.

Діяльність з розслідування злочинів представляє собою процес отримання, обробки та використання інформації. Ефективність цієї діяльності багато в чому залежить від наявності у суб'єктів розслідування достовірної та у необхідній кількості інформації про криміналістично значущі об'єкти, яка може бути отримана з різноманітних джерел. Серед джерел такої інформації важливе місце належить численним інформаційним системам (базам даних), що функціонують у різних сферах людської діяльності та забезпечують накопичення, опрацювання, збереження і швидкий пошук такої інформації.

- 1. Поняття, зміст та правові основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів.**

1. В умовах сьогодення при розслідуванні кримінальних проваджень слідчим, оперативним працівникам чи експертам доводиться звертатися до інформаційних систем різної відомчої належності з метою отримання зареєстрованих відомостей про криміналістично значущі об'єкти: МВС України; Міністерства юстиції України; Державної фіскальної служби України (ДФС); Державної судової адміністрації; Національної асоціації адвокатів; баз даних банківських установ; баз даних систем контролю та обліку робочого часу; баз даних операторів мобільного телефонного зв'язку та відеоспостереження; баз даних реєстрації терміну перебування особи в установі, тощо.

Тому, сьогодні, знання про накопичення, обробку й використання інформації називають інформаційно-довідковим забезпеченням розслідування злочинів.

Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів – це діяльність суб'єктів розслідування, яка спрямована на пошук та одержання, а в необхідних випадках оновлення та коригування інформації, що міститься в інформаційних системах, незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів.

Змістом цієї діяльності є створення, функціонування, використання та вдосконалення інформаційних систем, що дозволяють здійснювати збір, обробку, а також накопичення криміналістично-значущих даних з подальшим їх наданням на запити безпосередньому користувачу.

Особливе значення інформаційно-довідкове забезпечення має під час розслідування кримінальних проваджень в умовах дефіциту відомостей, коли слідчий відчуває нестачу необхідних йому даних, як для організації розслідування так і для виявлення слідів злочину, з'ясування механізму злочинної діяльності, встановлення винних у вчинення злочину та інше.

У свою чергу, в поліції з метою запобігання, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень під час досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності, а також з метою

підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень ведуться та функціонують криміналістичні обліки (бази даних, картотеки, колекції, інші сховища інформації), які у своїй сукупності утворюють систему **криміналістичної реєстрації**. Криміналістична реєстрація є складовою інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів.

Варто зазначити, що **криміналістичну реєстрацію** слід розуміти як: 1) сукупність знань про організацію та функціонування криміналістичних обліків, а також використання інформації, що в них міститься, у процесі розслідування кримінальних правопорушень; 2) сукупність різних видів криміналістичних обліків, які дозволяють отримувати відомості про об'єкти, що перевіряються; 3) практичну реєстраційну діяльність – взяття об'єктів на облік.

Правовими підставами створення та функціонування криміналістичних інформаційних систем МВС України та інформаційних систем інших відомств є відповідні положення законів України, постанов Кабінету Міністрів, а також відомчих й міжвідомчих наказів й інструкцій.

Загальні правові положення інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів викладені у законах України «Про інформацію» та «Про захист персональних даних». Законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Службу безпеки України», «Про розвідувальні органи України» передбачено право правоохоронних органів створювати та використовувати інформаційні системи для виконання покладених на них завдань.

Нормативні акти нижчого рівня – накази й інструкції, детально регламентують функціонування певних видів обліку в межах певної служби: Положення про Експертну службу МВС України, затвердженого Наказом МВС України від 3.11.2015 р. № 1343; Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, затверджена Наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390; Положення про

Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України, затверджене Наказом МВС України від 12.10.2009 р. № 436; Інструкція про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України, затверджена спільним Наказом МВС України та ДДУПВП від 23.08.2002 № 823/188 та інші.

2. Поняття та види криміналістичних обліків

Криміналістичні обліки – це інформаційно-пошукові системи, що створенні та функціонують у правоохоронних органах з метою забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень певною інформацією про злочини та об'єкти підвищеного криміногенного ризику, яка становить їх масиви.

Криміналістичні обліки Національної поліції становлять значну частину інформаційних систем, що використовуються при розслідуванні злочинів. Вони створені і функціонують з метою сприяння правоохоронним органам у розслідуванні та попередженні злочинів шляхом надання інформації про об'єкти підвищеного криміногенного ризику. Такі об'єкти можуть мати злочинне минуле, бути предметами злочинних посягань або бути навіть не пов'язаними зі злочинною діяльністю, але інформація про них може сприяти розслідуванню злочинів. Зазвичай **об'єктами криміналістичних обліків** стає інформація про злочини, людей, різноманітні предмети матеріального світу, що в минулому були якимось чином причетні до злочинів або подібні до яких часто стають об'єктами злочинного посягання чи використовуються злочинцями як знаряддя чи зброя, тощо.

Їх можна класифікувати за багатьма підставами: 1) за функціональним призначенням – оперативно-розшукові, інформаційно-довідкові, довідково-

допоміжні; 2) за типами інформаційних ресурсів – документальні та фактографічні; 3) за ступенем автоматизації – автоматизовані та неавтоматизовані; 4) за рівнем зосередження – місцеві, регіональні, центральні.

З метою розуміння завдань криміналістичних інформаційно-пошукових систем (криміналістичних обліків) найбільш суттєвого значення набуває їх класифікація за функціональним призначенням. За цією підставою вони поділяються на:

а) **криміналістичні обліки оперативно-розшукового призначення** – це обліки, які містять інформацію про об'єкти, що безпосередньо причетні до нерозкритих злочинів, або представляють оперативний інтерес, яка призначена сприяти їх ідентифікації, за штучними чи власними ознаками

До зазначених обліків відносяться наступні: - обліки осіб, що оголошено у розшук, безвісті зниклих, невпізнаних трупів та осіб, що не можуть повідомити своїх настановних даних; - обліки вогнепальної зброї, автотранспорту (у т.ч. викрадених чи втрачених); - облік викрадених і вилучених номерних речей та документів; облік викрадених предметів, що мають культурну (історичну, наукову, художню цінність); - обліки слідів рук, взуття, рукавичок, знарядь зламу, транспортних засобів, генетичних ознак людини та інші.

б) **криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення** - обліки, які призначені забезпечувати процес розслідування різноманітною корисною інформацією довідкового характеру про об'єкти, що причетні до злочину, для вирішення окремих завдань розслідування;

В залежності від особливостей об'єктів, що обліковуються, інформаційно-довідкові обліки представлені наступними видами: - облік засуджених за вчинення злочинів та затриманих за підозрою у вчиненні злочинів; - облік осіб, що доставлялися до відділів поліції; - облік адміністративних правопорушень і осіб, що їх скоїли; - облік інформації про нерозкриті злочини, здійснені на території області та інші.

в) *довідково-допоміжні криміналістичні обліки* - колекції та каталоги різноманітних об'єктів, які безпосередньо не пов'язані з подією злочину та використовуються у розшуковій діяльності або при проведенні експертиз та досліджень в якості зразків для порівняльного дослідження чи вирішення класифікаційних завдань.

Вони дозволяють з'ясовувати, яким саме предметом міг бути залишений слід на місці події та наглядно представити аналог предмету, що пов'язаний із вчиненням злочином, орієнтуючи оперативних працівників чи слідчих на відшукування певних предметів.

При проведенні судових експертиз об'єкти цих обліків використовуються експертами та слугують для встановлення та пізнання якісних ознак речового доказу, віднесення його до певної групи або роду предметів шляхом порівняння речового доказу із зразками предметів обліку або відомостями про предмети, в результаті чого визначається збіг або різниця їх родових ознак. В експертному дослідженні об'єкти довідково-допоміжних обліків виконують роль еталонів, яким мають відповідати чи не відповідати речові докази, що досліджуються.

Довідково-допоміжні обліки створюються в Експертній службі, до них належать наступні їх види: - облік зброї та боєприпасів; - облік документів суворого обліку, цінних паперів та грошей; - облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; - пально-мастильних матеріалів тощо.

В залежності від рівня зосередження обліків вони поділяються на такі групи: 1) *центральні обліки* – обліки, які ведуть підрозділи на рівні центральних апаратів правоохоронних органів (ДПІ, ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр);

3) *регіональні обліки* – обліки, що функціонують у територіальних підрозділах на рівні обласних ГУНП України та в прирівнюваних до них підрозділах. До них належать Управління інформаційної підтримки та координації поліції головних управлінь національної поліції (далі УІП) або

відділи інформаційної підтримки (далі - ВІП). Обліки експертної служби - у Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах (далі - НДЕКЦ);

4) *місцеві обліки* – це ті, обліки, що функціонують у відділах інформаційної підтримки (ВІП) чи секторах інформаційної підтримки (далі - СІП) УІП КП ГУНП на рівні районних відділів чи відділень обласних ГУНП.

В залежності від способу реєстрації об'єкта (описового, фотографічного, схематичного, колекційного та інших) різні види обліків ведуться у формі:

- картотек, які складаються з інформаційно-пошукових карт встановленого зразка і розміщуються за певною системою;
- колекцій, у які вміщуються натурні об'єкти;
- слідотек, що містять копії слідів з місць нерозкритих злочинів;
- фото, відеотек – являють собою масив фотознімків, відео зображень об'єктів, що знаходяться на обліку;
- фонотек – містять масив аудіо записів голосу осіб відомих та невідомих осіб;
- альбомів, журналів, каталогів предметів довідкового характеру;
- автоматизованих банків даних, в яких у закодованому вигляді зберігаються відомості про зареєстровані об'єкти (АІС, АІПС).

3. Інформаційні системи підрозділів Департаменту інформаційної підтримки та Координації поліції «102» Національної поліції України.

Підрозділи Департаменту інформаційної підтримки та Координації поліції «102» Національної поліції є найголовнішим спеціальним суб'єктом з накопичення, збереження та аналітичного оброблення інформаційних масивів у системі Національної поліції. Вони представлені територіальними управліннями (УІП КП, УІП), відділами (ВІП КП, ВІП), секторами (СІП КП, СІП) та окремими працівниками інформаційної підтримки.

З метою підтримки оперативно-службової діяльності працівників Національної поліції України була створена Інтегрована інформаційно-пошукова система Національної поліції України (далі – ІПС).

Інтегрована інформаційно-пошукова система Національної поліції України – це сукупність організаційно-розпорядчих заходів, програмно-технічних, інформаційно-телекомунікаційних засобів, що забезпечують формування та ведення інформаційно-довідкових, оперативно-розшукових обліків, а також авторизований доступ до інформаційних ресурсів ІПС.

ІПС побудована за трирівневою ієрархічною структурою:

перший рівень – центральний вузол (банк даних) ІПС – розташовано у спеціально виділених службових приміщеннях ДП КП НП України;

другий рівень – регіональні (обласні) вузли (банки даних) ІПС – розташовано в спеціально виділених службових приміщеннях УП КП чи ВІТ КП ГУНП;

третій рівень – територіальний вузол ІПС – розміщений і функціонує безпосередньо в районних відділах чи відділеннях ГУНП. На територіальному рівні експлуатація ІПС забезпечується СІП КП або працівниками інформаційної підтримки цих підрозділів.

Основою системи функціонування ІПС є територіальні вузли, які розміщено і функціонують безпосередньо в районних відділах та відділеннях ГУ НП з підключенням виділеними або комутованими каналами зв'язку до інформаційних ресурсів регіональних (обласних) вузлів ІПС. Ресурси центрального вузла ІПС органу НП формуються шляхом об'єднання інформаційних ресурсів інформаційних підсистем (далі - ІП) ІПС регіональних (обласних) вузлів.

ІПС НП України включає в себе такі підсистеми: «Особа», «Адміністративне правопорушення», «Розшук», «Розшук СНД», «Доставлені», «Пізнання», «Мігрант», «Єдиний облік», «Злочин», «Угон», «Річ», «Антикваріат», «Викрадені (втрачені) документи», «Домашній арешт»,

«Кримінальна зброя», «Зареєстрована зброя», «Кримінальна статистика», «Корупція».

Всі ці підсистеми інтегровані в єдиний інформаційний банк даних, в якому завдяки взаємозв'язку підсистем між собою можна отримувати різноманітні розгорнуті досьє на осіб чи події.

Об'єктами обліку, тобто інформаційними ресурсами ІПС, є відомості щодо подій, злочинів (правопорушень), осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку.

ІІІ «Розшук» – обліку підлягає інформація, щодо підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання, безвісно зниклих та інших категорій осіб, які розшуковуються.

ІІІ «Пізнання» – зосереджує інформацію про осіб за категоріями «невідомий хворий», «невідома дитина», «невпізнаний труп».

Саме для встановлення та ідентифікації таких осіб створені обліки оперативно-розшукового призначення – ІІІ «Розшук» та ІІІ «Пізнання». Указані інформаційні системи між собою тісно взаємопов'язані, і в першу чергу, їх взаємозв'язок обумовлено особливостями облікових об'єктів.

ІІІ «Річ» – обліку підлягають відомості щодо викрадених, вилучених номерних речей і документів, а також документів з ознаками підробки; речей заборонених чи обмежених в обороті, що вилучені у громадян і службових осіб; безхазяйних речей, що виявлені або вилучені із камер схову вокзалів, портів, аеропортів та добровільно зданих до органу НП.

Вказана інформаційно-пошукова система з метою розшуку викрадених і встановлення належності вилучених документів, речей, засобів мобільного зв'язку, що мають індивідуальні номери за злочинами, що пов'язані з їх викраденням.

ІІІ «Антикваріат» – містить відомості про викрадені предмети, що мають культурну (історичну, наукову, художню) цінність – картини, ікони, колекції монет, ордени та медалі, старовинні книги, рідкісні музичні інструменти та інші музейні експонати. Даний вид обліку ведеться з метою

забезпечення розшуку викрадених предметів і сприяння у розслідуванні злочинів, пов'язаних з їх викраденням.

ІІІ “Кримінальна зброя” – обліку підлягають відомості щодо зброї, викраденої, втраченої, знайденої, зданої до органу НП, вилученої працівниками поліції із числа тієї, що незаконно зберігалася, незалежно від її технічного стану, що має індивідуальні заводські (фабричні) номери або номери деталей: нарізної; комбінованої; гладкоствольної; газової; пневматичної; стартової; сигнальної; під патрон Флобера; холодної; пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії.

ІІІ “Зареєстрована зброя” – в підсистемі обліку підлягають відомості щодо зброї, що має індивідуальні заводські (фабричні) номери, перебуває в користуванні громадян, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань, яким надано відповідно до законодавства дозвіл на її придбання, зберігання, носіння, перевезення, та яка обліковується підрозділами дозвільної системи Національної поліції: нарізної; комбінованої; гладкоствольної; газової; пневматичної; холодної; пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії.

З такої системи можна отримати вичерпну інформацію про зброю та її власника. У випадку втрати зброї інформація про неї передається в спеціальні інформаційні системи оперативно-розшукового призначення.

ІІІ “Угон” – підлягають відомості щодо транспортних засобів (автомобілів, мотоциклів та мопедів), які розшукуються, а також виявлених безхазяйних, у тому числі викрадені та втрачені державні номерні знаки транспортних засобів (далі - ТЗ).

ІНБД про транспортні засоби – це інформаційна система, з якої можна отримати вичерпну інформацію про транспортні засоби та їх власників. Масиви системи наповнюють підрозділи територіальних сервісних центрів МВС України (колишні МРЕВ).

ІІІ “Викрадені (втрачені) документи” – обліку підлягають відомості щодо документів (бланків документів): викрадених, втрачених, вилучених (з ознаками підробки) у громадян і службових осіб; паспортів померлих громадян України не зданих до ДМС України; паспортів осіб, які знаходяться в розшуку, з індивідуальними заводськими (фабричними) номерами та знаходяться у державному обігу.

В ІІІ “Втрачені документи” підлягають обліку відомості про:

- паспортні документи, стосовно втрати яких особами, що були їх власниками, подано письмову заяву до ДМС України за місцем їх реєстрації;
- паспорти, що не були здані (вилучені) до ДМС України після смерті особи;
- паспорти з ознаками підробки, які вилучено або знайдено;
- документи, про викрадення яких особами, які були їх власниками, подано письмову заяву до ЧЧ органу НП за місцем вчинення злочину або за місцем реєстрації (постійного проживання);
- бланки документів, факт викрадення (утрати) яких зареєстровано в органі НП;
- усі паспортні документи, що були видані особі, яка знаходиться у розшуку.

Якщо під час перевірки за обліком буде встановлено, що вкрадений документ є на обліку як вилучений або вилучений документ зареєстрований як вкрадений, про це повідомляються зацікавлені підрозділи.

ІІІ “Контур” – масив обліку складають електронні фотографії, опис зовнішності та особливих прикмет певних категорій осіб.

Поряд із розглянутими, в інформаційних підрозділах Національної поліції також функціонують інші інформаційні системи. Наведемо їх приблизний перелік із тлумаченням їх сутності.

ІІІ “Єдиний облік” (“Факт”) – підлягають відомості щодо злочинів (правопорушень), подій, які загрожують особистій чи громадській безпеці,

надзвичайних подій, викладених у заявах (повідомленнях, рапортах) та зареєстрованих у черговій частині органу НП (далі –ЧЧ).

ІІІ “Злочин” – підлягають відомості щодо нерозкритих злочинів, вчинених на території обслуговування органу НП, у тому числі за матеріалами яких було заведено ОРС категорії “Злочин”, відповідно до вимог чинного законодавства.

ІІІ “Доставлені до ЧЧ органу НП” – підлягають відомості щодо випадків адміністративного затримання осіб працівниками НП або затримання згідно з дорученнями правоохоронних органів, або затримання осіб органами досудового розслідування, а також обліковується інформація про надання затриманим особам безоплатної вторинної правової допомоги.

ІІІ “Особа” – обліку підлягають відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та щодо яких здійснюється профілактична робота працівниками органів НП за наступними категоріями: - підсудні; - раніше судимі; - засуджені до БПВ; - причетні до НОН; - психічнохворі; - повії; - схильні до насильства у сім’ї; - дитина правопорушник; - проблемні уболівальники; - формальний нагляд; - адміністративний нагляд.

ІІІ “Адміністративне правопорушення” – підлягають відомості щодо зареєстрованих адміністративних правопорушень, осіб, які їх вчинили, та результати розгляду цих правопорушень.

ІІІ “Мігрант” – підлягають відомості щодо осіб, затриманих за порушення законодавства України про державний кордон, про правовий статус іноземців та осіб без громадянства.

ІІІ “Корупція” – підлягають відомості щодо зареєстрованих кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, та результати розгляду цих правопорушень у судах.

ІІІ “Кримінальна статистика” – підлягають відомості про кримінальні правопорушення, осіб, які їх учинили або підозрюються в їх учиненні, досудове розслідування за якими здійснюється слідчими НП.

ІІІ “ЄДРПОУ” – підлягають відомості щодо юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами.

ІІІ “Домашній арешт” – підлягають особи, підлягають особи, щодо яких органами НП України здійснюється виконання ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту та щодо яких працівниками органу НП здійснюється контроль за їх поведінкою.

Інформаційна система «ОДК» Обліку підлягають: а) особи, засуджені за вчинення злочинів; б) особи, які затримувалися за підозрою у вчиненні злочинів. При розслідуванні практично кожного кримінального провадження слідчий звертається до цього виду обліків.

ІС «Дакто» - її масиви складають дактилоскопічні картки на осіб, які перебувають на обліку в ІС «ОДК». За наявності дактилоскопічної карти особу можна перевірити за ІС «ОДК» та ІС «Дакто». Перевірка за дактилоскопічним обліком інформаційних підрозділів здійснюється за наявності оригіналу дактилоскопічної карти з чіткими відбитками на ній десятих пальців рук із контрольними відбитками. Якщо є відбитки не всіх пальців, то з цими дактилокартами працюють працівники експертної служби МВС України.

4. Інформаційні системи підрозділів Експертної служби МВС України

В Експертній службі МВС України зосереджуються криміналістичні обліки оперативно-розшукового та довідково-допоміжного призначення.

Обліки оперативно-розшукового призначення – у них містяться об'єкти, які були вилучені при оглядах місць події чи інших слідчих (розшукових) діях за провадженнями щодо нерозкритих злочинів:

- сліди рук (фотокопії);
- колекції слідів знарядь зламу, взуття, транспортних засобів;
- підроблені гроші, рецепти і бланки документів;
- кулі і гільзи (кулегільзотеки);
- колекції суб'єктивних портретів розшукуваних злочинців тощо.

Для здійснення перевірок за цими обліками виникає потреба у залученні спеціалістів з дослідження саме тієї категорії властивостей об'єктів, які представлені в певному обліку. Саме це й зумовило зосередження вказаних масивів у підрозділах Експертної служби МВС України.

Довідково-допоміжні обліки. Найпоширенішими їх видами є колекції чи каталоги зі зразками холодної та вогнепальної зброї, набоїв та вибухових пристроїв, зразки грошей та бланків документів суворої звітності, зразків знарядь та інструментів, що використовувались злочинцями для зламу перешкод під час скоєння злочинів, фарного скла, а також інших об'єктів. Вони потрібні для їх використання експертами в якості зразків для порівняльного дослідження при проведенні експертних досліджень та набуття навичок спеціалістами експертно-криміналістичної служби у роботі з певними об'єктами під час навчання, а також з метою орієнтування працівників поліції про зовнішній вигляд об'єктів, що можуть набути пошукового значення.

За рівнем зосередження обліки експертно-криміналістичної служби поділяються на центральні, регіональні. Центральні функціонують на рівні ДНДЕКЦ МВС України. Регіональні – на рівні обласних НДЕКЦ МВС України.

На різних рівнях в Експертній службі функціонують наступні обліки: оперативно-розшукового призначення :

- 1) колекція куль і гільз зі слідами зброї (кулегільзотека);
- 2) картотека фальшивих грошей;

- 3) картотека підроблених документів, виготовлених із застосуванням засобів поліграфії;
- 4) картотека слідів рук, вилучених з місць злочинів;
- 5) дактилокартотека осіб, що підлягають обліку;
- 6) колекція фонограм з голосами осіб, які анонімно повідомляли про загрозу вибуху;
- 7) колекції слідів знарядь зламування, які вилучені з місць нерозкритих злочинів (слідотеки);
- 8) картотеки слідів взуття, які вилучені з місць нерозкритих злочинів;
- 9) картотеки слідів транспортних засобів, які вилучені з місць нерозкритих злочинів;
- 10) суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів;
- 12) підроблених рецептів на одержання наркотичних і сильнодіючих лікарських засобів;
- 13) зразків почерку осіб, які займаються підробкою медичних рецептів;
- 14) зразків печаток і підписів лікарів, які виписують рецепти на одержання медичних засобів;
- 15) мікрооб'єктів.

Довідково-допоміжні колекції - а) документів суворого обліку, цінних паперів та грошей; б) зброї та боєприпасів; в) колекція макетів вибухових пристроїв і речовин; г) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; д) рельєфних підошов взуття; е) інструментів, що використовуються при зламуваннях; ж) лакофарбових покриттів; з) скла фар автотранспорту; и) вибухових пристроїв і речовин; к) протекторів шин; л) волокон і волосся; м) пально-мастильних матеріалів; н) підроблених номерів вузлів і деталей та агрегатів автотранспорту тощо.

Форми ведення цих обліків різноманітні – криміналістичні довідники, колекції, інформаційно-пошукові комп'ютерні системи, картотеки, каталоги продукції фірм виробників.

Розглянемо завдання і порядок використання окремих різновидів криміналістичних обліків.

Дактилоскопичні обліки. Основними завданнями вирішенню яких призначені сприяти дактилоскопичні обліки експертно-криміналістичної служби є: а) складання умов ідентифікації осіб, які залишили сліди рук на місці події; б) складання умов встановленню фактів залишення слідів рук однією особою при вчиненні різних злочинів; в) ідентифікація осіб, що приховують або не можуть сповістити свої настановні дані, які раніше були дактилоскопійованими (у тому числі невпізнаних трупів).

Облік куль і гільз зі слідами зброї. Використання злочинцями зброї при вчиненні багатьох злочинів обумовило створення спеціального обліку – кулегільзотеки. На усіх рівнях вони складаються з колекцій куль та гільз, а також інформаційних картотек. За рівнем зосередження кулегільзотеки розподіляються на центральну та регіональні. Центральна кулегільзотека (ЦКГТ) ведеться в ДНДЕКЦ МВС, регіональні (КГТ) - в НДЕКЦ. Ведення кулегільзотек доручається працівнику або групі працівників, які спеціалізуються на балістичних дослідженнях.

Колекції куль і гільз (кулегільзотеки) зі слідами зброї створюються для: а) встановлення фактів використання одних і тих же екземплярів зброї при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях); б) виявлення зброї, яка застосовувалась при вчиненні злочинів, серед вилученої, знайденої та добровільно зданої; в) встановлення фактів застосування злочинцями втраченої нарізної або гладкоствольної вогнепальної зброї, що була на озброєнні органів поліції, зареєстрована на об'єктах дозвільної системи та перебувала в особистому користуванні громадян; г) виявлення зброї, яка була втрачена працівниками поліції, серед вилученої, знайденої та добровільно зданої.

До масивів кулегільзотек вміщуються об'єкти: кулі і гільзи, які вилучені під час оглядів місць подій; кулі і гільзи, які одержані при експериментальному відстрілі вилученої, знайденої та добровільно зданої

нарізної вогнепальної зброї; кулі і гільзи, які були одержані при експериментальних відстрілах нарізної та гладкоствольної вогнепальної зброї, яка зберігалась та використовувалась в поліції (також в ОВС), на об'єктах дозвільної системи або перебувала в особистому користуванні громадян, але була втраченою.

Облік слідів знарядь зламу. З метою створення належних умов ідентифікації знарядь зламу, оперативності перевірки вилучених знарядь в підрозділах Експертної служби МВС на регіональному рівні створюються колекції слідів знарядь зламування. Такі колекції використовуються для: а) встановленню факту використання одного знарядь при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях); б) ідентифікації конкретного знаряддя зламування, яким залишено сліди на місці події; в) узагальненню відомостей про різновиди інструментів і предметів, що застосовуються для зламування перешкод.

Облік слідів взуття складається з колекції слідів взуття та картотеки слідів взуття. Масив колекції формується з об'єктів-носіїв зі слідами взуття, а масив картотеки з інформаційних карток із вичерпними відомостями про слід, фотознімками чи схематичними замальовками слідів взуття, що були вилучені при огляді місця події. Призначенням даної категорії обліків є вирішення наступних завдань: - встановлення факту залишення слідів одним і тим же взуттям при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях); - ідентифікація взуття, що належить конкретній особі, за слідами, які вилучені під час оглядів місця події.

Облік слідів транспортних засобів (протекторів шин) здійснюється з метою встановлення транспортних засобів, які використовувались особами невідомих злочинців під час вчинення злочинів. Завданням обліків є створення умов для: - встановлення фактів використання однакових транспортних засобів при вчиненні декількох злочинів (у різний час, на різних територіях); ідентифікації конкретних транспортних засобів (протекторів шин), що залишили сліди на місці події.

Облік ведеться у картотечній формі та наповнюється фотознімками та схематичними замальовками слідів протекторів шин транспортних засобів, що залишаються на місці події. Фотознімки слідів транспортних засобів виконуються за правилами криміналістичної фотографії.

Обліки підроблених грошових знаків, цінних паперів та бланків документів, які виготовлені поліграфічним способом ведуться колекційно-картотечною формою на центральному і регіональному рівнях. Результати перевірки за інформаційно-пошуковими системами забезпечують: - встановлення спільних ознак та одного походження з об'єктами, що знаходяться у обліково-реєстраційній системі; - об'єкт, який перевіряється є саме тим об'єктом, відомості про який знаходяться у обліково-реєстраційній системі; - об'єкт, що перевіряється не був внесеним до обліку раніше; виявлення осіб, що займаються виготовленням підроблених грошей, цінних паперів і бланків документів.

Висновки

Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів — це діяльність суб'єктів розслідування, яка спрямована на пошук та одержання, а в необхідних випадках оновлення та коригування інформації, що міститься в інформаційних системах, незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів.

Змістом цієї діяльності є створення, функціонування, використання та вдосконалення інформаційних систем (криміналістичних обліків), що дозволяють здійснювати збір, обробку, а також накопичення криміналістично-значущих даних з подальшим їх наданням на запити безпосередньому користувачу.

Криміналістичні обліки — це інформаційно-пошукові системи, що створенні та функціонують у правоохоронних органах з метою забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень певною інформацією

про злочини та об'єкти підвищеного криміногенного ризику, яка становить їх масиви.

Адмініструванням, наповненням масивів інформаційно-пошукових систем та обробкою інформації, що в них міститься, займаються підрозділи Департаменту інформаційної підтримки та Координації поліції «102» Національної поліції України та Експертної служби МВС України.

Лекція за темою №4: Планування та організація розслідування.

Криміналістичні версії та прогнозування

План лекції

1. Поняття, принципи та види планування розслідування кримінальних правопорушень.
2. Правила планування розслідування кримінальних правопорушень.
3. Організація розслідування кримінальних правопорушень: поняття, зміст і значення.
4. Поняття та види версій.
5. Правила побудови та перевірки версій.
6. Криміналістичне прогнозування.

Література

Основна:

1. Криміналістика : підручник / за заг. ред. д.ю.н., В.Ю. Шепітька. К.: Інюре, 2016. 640 с.
2. Криміналістика : підручник / за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.
3. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве: монография. Х.: Фирма "Консум", 2000. 176 с.
4. Литвинов А.Н., Степанюк Р.Л. Прогнозирование и планирование в криминалистике: учебное пособие. М.:ЮРКНИГА, 2004. 160 с.
5. Клепа Є. Слідчі версії та планування при розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2005. № 9. С.154-157.
6. Кузьмин С.В. Принцип уникальности планирования расследования. Вестник криминалистики. 2004. № 4. С.48-54.

7. Кузьмин С.В. История развития научных представлений о планировании расследования преступлений в российской, советской и зарубежной криминалистике. Вестник криминалистики. 2005. № 2. С. 65-77.

8. Теория и практика планирования расследования преступлений: учебное пособие. Луганск: РИО ЛАВД, 2002. 90 с.

9. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31.07.2017 р. за № 937/30805. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>

Додаткова:

1. Романюк Б.В. Питання версії у розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними об'єднаннями. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2005. № 12. С.91-103.

2. Лозинский Т. Применение криминалистических средств для выдвижения версий. Профессионал. 2004. № 6. С. 24-28.

3. Колесников И.И. Организация расследования преступлений, совершаемых преступными группами: учебное пособие. М.: Акад. МВД СССР, 1992. 40 с.

1. Поняття, принципи та види планування розслідування кримінальних правопорушень

Планування розслідування - це розумова діяльність слідчого (органу дізнання), спрямована на висунення версій, визначення обставин, що підлягають встановленню, і необхідних для цього гласних та негласних слідчих (розшукових) та інших дій, термінів їх проведення та виконавців.

Планування представляє собою метод упорядкування діяльності по розслідуванню злочинів.

Принципи планування:

– *принцип обґрунтованості планування* (полягає у вимозі використання при складанні плану розслідування уже встановлених і ретельно проаналізованих фактичних даних або минулого досвіду розслідування в аналогічних провадженнях);

– *принцип індивідуальності планування* (застерігає від шаблонності і полягає у вимозі враховувати особливості конкретного злочину і ситуації, в якій проводиться розслідування);

– *принцип динамічності планування* (полягає у вимозі постійного контролю розвитку слідчої ситуації і внесення необхідних коректив у план розслідування).

Необхідним засобом планування розслідування злочинів являється *складання письмового плану*. Письмовий план дає можливість краще організувати роботу слідчого та інших служб органу поліції, забезпечує наглядність всього ходу розслідування, можливість самоконтролю. Згідно з відомчими нормативними актами у кожному кримінальному провадженні складається узгоджений план гласних та негласних слідчих (розшукових) дій.

Елементи письмового плану розслідування:

- 1) версії, що висуваються при розслідуванні у кримінальному провадженні - загальні і окремі;
- 2) обставини, що необхідно встановити;
- 3) слідчі (розшукові) дії, які необхідно провести;
- 4) виконавці запланованих дій та терміни їх проведення.

Види планування розслідування:

1. Залежно від об'єкту планування:

- по одному кримінальному провадженню (сукупності слідчих (розшукових) дій, окремої слідчої (розшукової) дії).

- по групі кримінальних проваджень (календарне планування);
- 2. *Залежно від характеристики і обставин злочину, що розслідується:*
 - за версіями;
 - за епізодами (за складами злочинів і окремими фактами злочинів, які утворюють самостійний склад);
 - за винними особами.
- 3. *Залежно від організаційних форм розслідування:*
 - планування розслідування, яке здійснюється слідчим одноосібно;
 - узгоджене (спільне) планування слідчого і оперативного працівника;
 - планування розслідування, яке здійснюється групою (бригадою) слідчих, слідчо-оперативною групою.
- 4. *За способом фіксації планування:*
 - уявним (усним);
 - письмовим;
 - графічним (мережне планування)

2. Правила планування розслідування кримінальних правопорушень

Правила планування:

- 1) в першу чергу повинні плануватися невідкладні дії, запізнення з якими може привести до втрати доказів (знищення слідів злочину);
- 2) необхідно проводити якомога раніше дії, що потребують великих затрат часу (проведення ревізії, призначення експертиз);
- 3) необхідно як можна швидше проводити дії, результати яких мають значення для перевірки всіх або кількох висунутих версій;
- 4) з можливих слідчих (розшукових) дій першими необхідно проводити ті, котрі можуть дати найбільш достовірні докази (наприклад, черговість допиту підозрюваних-співучасників треба визначати, враховуючи вірогідність одержання правдивих і повних показань від когось із них, щоб потім ці показання використати при допитах інших).

При розслідуванні складних багатоепізодних злочинів планування має деякі особливості, які пов'язані з тим, що розслідування по таких кримінальних провадженнях ведеться, як правило, слідчо-оперативними групами (СОГ). До складу СОГ можуть входити кілька слідчих, оперативних працівників, спеціалістів. Ця обставина суттєво впливає на форми планування і організацію розслідування в цілому.

При проведенні розслідування СОГ складаються два види планів загальний і окремий.

Загальний план розслідування складається керівником групи. В ньому знаходять відображення: а) загальна спрямованість розслідування; б) ділянка роботи кожного члену СОГ; в) методи координації роботи між членами групи; г) терміни вирішення поставлених задач розслідування на окремих його етапах.

Окремі плани розслідування складаються кожним членом СОГ по принципу розподілу роботи: а) по версіях; б) по епізодах; в) по особах (обвинувачених); г) по об'єктах (наприклад, розкрадань). Окремий план - це індивідуальний план роботи кожного члена групи, який повинен передбачати координування діяльності з іншими членами групи, узгоджене використання доказів. Керівник СОГ забезпечує обмін інформацією між слідчими і оперативними працівниками, корегування всіх планів з урахуванням змін слідчої ситуації.

Виходячи з того, що слідчий проводить розслідування, як правило, одночасно по кількох кримінальних провадженнях, важливе значення мають питання планування роботи слідчого по групі кримінальних проваджень (календарне планування).

Таким чином, плани розслідування по кожному кримінальному провадженню, нібито об'єднуються в один зведений план розкриття і розслідування злочинів на певний проміжок часу. Зведений календарний план роботи слідчого складається з планів-графіків на кожний робочий день, на тиждень, на місяць.

3. **Організація розслідування кримінальних правопорушень**

Під *організацією розслідування* розуміється створення необхідних умов для успішного проведення запланованих слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, забезпечення їх необхідними силами і засобами.

Організація розслідування злочинів включає в себе такі заходи:

- 1) технічне забезпечення запланованих слідчих (розшукових) дій;
- 2) налагодження взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів;
- 3) використання допомоги спеціалістів;
- 4) використання допомоги громадськості і засобів масової інформації.

Технічне забезпечення запланованих слідчих (розшукових) дій передбачає наявність готових до використання технічних засобів. Завдання щодо технічного забезпечення слідчих (розшукових) дій покладається як на чергову частину органу поліції, експертно-криміналістичну службу, так і на слідчого, який запланував проведення слідчих (розшукових) дій, які потребують використання тих чи інших технічних засобів.

Налагодження взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів ОВС (служб розшуку, боротьби з економічною злочинністю, державної автоінспекції та іншими службами) є важливою умовою успішного розслідування злочинів. Хоча провідна роль у розслідуванні належить слідчим (розшуковим) діям, метою яких є одержання доказів, у ряді випадків неможливо обійтися без оперативно-розшукових заходів щодо встановлення і розшуку злочинців, свідків, транспортних заходів та ін. Інформація, одержана оперативно-розшуковим шляхом, не має доказового значення, але вона в окремих випадках є необхідною передумовою для проведення слідчих (розшукових) дій.

При провадженні досудового слідства взаємодія слідчого і оперативних працівників проявляється в різноманітних формах, залежно від того, на якому етапі розслідування вона виконується і чи встановлена особа, що скоїла злочин.

Використання допомоги спеціалістів. Успішне розслідування злочинів неможливе без використання слідчим допомоги спеціалістів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а також без використання судових експертиз. Спеціаліст, використовуючи свої професійні знання, допомагає слідчому виявити, закріпити і вилучити докази, дає пояснення зі спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчих (розшукових) дій. Це дає змогу слідчому дати правильну оцінку обставинам злочину, повніше висунути версії і організувати їх перевірку, правильно визначити технічні засоби, необхідні для виявлення, фіксації і вилучення слідів злочину, направити їх на відповідну експертизу. Підготовка до призначення певної експертизи також передбачає попереднє консультування з експертом.

Використання допомоги громадськості і засобів масової інформації в окремих випадках є однією з необхідних умов успішного проведення запланованих слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. На основі узагальнення слідчої практики рекомендуються такі форми використання цієї допомоги:

- 1) звернення слідчого через засоби масової інформації до громадськості з проханням надання допомоги у встановленні обставин вчинення злочину (виявлення свідків і потерпілих);
- 2) залучення представників громадськості до проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, пред'явлення для впізнання та ін.);
- 3) використання громадськості при встановленні та усуненні суб'єктивних умов, що сприяли вчиненню злочину (при встановленні неправильної поведінки людей у певних ситуаціях).

4. Поняття та види версій

Версія – це обґрунтоване імовірне пояснення певної події, обставини або окремого факту. *Криміналістична* версія - обґрунтоване припущення про наявність і обставини розслідуваної події або окремих фактів, що мають значення для розслідування та які пояснюють походження, зміст і зв'язки між обставинами і фактами.

За логічною природою версія є різновидом гіпотези. Вона пояснює суть, походження і зв'язки лише окремих фактів, вона має значення тільки для окремого випадку - щодо розслідуваної події чи певних її елементів.

Ознаки, що відрізняють версію від гіпотези:

- а) криміналістичні версії висуваються у сфері практичної – кримінальному судочинстві;
- б) пояснює факти та обставини, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні;
- в) перевірка криміналістичних версій здійснюється кримінально-процесуальними засобами у встановлені законом строки в умовах можливої протидії з боку заінтересованих осіб;
- г) суб'єктами висування криміналістичних версій є оперативний співробітник, слідчий, прокурор, суддя, експерт;
- ж) висування усіх можливих передбачень, що ґрунтуються на основі зібраної інформації;

Практичне значення версії полягає в тому, що ними забезпечується планування розслідування, а перевірка версій забезпечується повнота і всебічність розслідування.

Уявивши собі всі можливі варіанти фактичного перебігу подій, зв'язки між фактами методом їх вилучення (або поступового аналізу), слідчий з'ясовує для себе і встановлює справжню картину події.

Розробивши на основі наявної інформації, використовуючи свій досвід, набуті знання, типові описання тощо, відповідні припущення про характер і перебіг розслідуваної події, слідчий намічає способи відшукування фактів,

які мають у природі існувати, за умови, що його те чи інше припущення правильне.

Структура версії охоплює такі обов'язкові елементи:

- а) основу, тобто достовірні відомості, якими володіє компетентна особа, що буде конструювати версію;
- б) логічне опрацювання інформації, обдумування (обмірковування) її;
- в) припущення, тобто об'єктивне пояснення події, дії, явища, процесу, висунуті внаслідок усвідомлення інформації – власне конструювання версії;
- г) мислене дослідження версій, що полягає в умовному передбаченні всіх можливих наслідків;
- д) практичну перевірку та оцінювання всіх сконструйованих версій.

Класифікація версій:

1. За обсягом фактів, що пояснюються:

- загальна версія дає пояснення події, що розслідують, в цілому, охоплює всю сукупність наявних у слідчого даних;
- окремі версії – це пояснення окремих обставин і фактів (про спосіб, місце, мотиви вчинення злочину і т. п.,). Окремі версії можуть пояснювати механізм утворення окремих слідів, вид і властивості знарядь, які використовував злочинець, за яких умов і обставин на місці події могли опинитися певні предмети, який характер їх зв'язку з діями злочинця та ін. Окрема версія пов'язана із загальною, походить від неї, є її часткою.

Основні групи обставин, з приводу яких будуються окремі версії, а саме:

- а) обставини, які відносяться до об'єкта і об'єктивної сторони злочину (припущення про час, місце, спосіб, знаряддя вчинення злочину, обстановку і умови, в яких відбулася подія);
- б) обставини, що характеризують суб'єкта і суб'єктивну сторону злочину (припущення про винного, кількість злочинців, мету, мотиви їх дій і т. п.);
- в) обставини щодо окремих фактів (певні предмети на місці події, сліди і т. п.).

2. За ступенем визначеності:

- *типові версії* – припущення про подію в цілому або її частини, які базуються на даних узагальненого досвіду роботи з розслідування злочинів, який накопичили правоохоронні органи. Типові версії розробляються в умовах інформаційної недостатності та характерні для початкового етапу розслідування. Вони відображають характерні видові ознаки злочину та найбільш типовий механізм події. (при виявленні трупа – «вбивство», «самогубство», «нещасний випадок», «природна смерть»).

- *конкретні версії* висуваються при розслідуванні конкретного злочину виходячи з обсягу і характеру матеріалу, який зібрано на даний момент розслідування. Провідну роль у побудові конкретної версії відіграють відомості про конкретні факти і обставини.

3. За сферою застосування:

- *слідчі версії* можуть висуватися на будь-якій стадії досудового провадження і визначати напрями роботи з розслідування злочину;

- *оперативно-розшукові версії* пояснюють: вірогідні місця знаходження злочинця, який переховується; осіб, що зникли безвісти; можливих свідків тощо;

- *експертні версії* можуть бути побудовані відносно різних обставин, встановлення яких потребує спеціальних знань;

- *судові версії* будують у зв'язку із судовим розглядом справи та визначають шляхи судового слідства.

4. За суб'єктом висування: версії слідчого, судді, прокурора, спеціаліста.

5. За ступенем вірогідності розрізняють версії *маловірогідні, найбільш вірогідні*. Проте, усі версії повинні перевірятися паралельно, незалежно від ступеня їх вірогідності.

6. За часом побудови версії поділяють на *початкові* і *наступні*. Така класифікація вказує на тривалість процесу розслідування та необхідність при побудові кожної наступної версії враховувати зміст попередньої та результати її перевірки.

Також має значення розподіл версій на *ретроспективні* та *перспективні*. Більшість версій має ретроспективний характер, а основна функція полягає у встановленні обставин минулого (напр., крадіжку було скоєно за допомогою ломика-фомки і зі слів очевидців майже пів години тому). Перспективні версії спрямовані на встановлення фактів, що існують в майбутньому. До них можна віднести розшукові версії про місцезнаходження злочинця, що переховується, про тайники викраденого майна і місця їх збуту та ін.

5. Правила побудови та перевірки версій

Конструювання і перевірка версій - це результат логічного усвідомлення фактів, для чого використовуються усі форми логічного мислення: аналіз і синтез із застосуванням усіх відомих мислених операцій, таких як індукція, дедукція, аналогія, конкретизація, порівняння, узагальнення тощо.

Побудова версії – це розумовий процес.

Методами побудови версій є їх логічні основи – індуктивний метод, дедуктивний і метод аналогії.

Індуктивні висновки – умовивід від окремого до загального – найчастіше застосовується у випадках, коли слідча версія впливає з аналізу доказів, виявлених при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Тоді від встановлення окремих причин походження доказів шляхом індуктивного мислення слідчий приходять до загального припущення про характер і причини події злочину, про причетність суб'єкта до злочину. При використанні індукції у процесі побудови версій слідчий повинен передбачати помилки, які можуть виникнути.

Дедуктивний метод може мати місце при явно недостатній кількості виявлених у провадженні доказів. У цьому випадку при побудові версій виходять не з аналізу певних доказів, а із загального припущення. Версії ґрунтуються не на конкретних доказах, виявлених у провадженні, а на загальних положеннях методики розслідування окремих видів злочинів

(вбивств, пожеж тощо), яка рекомендує перелік типових версій при розслідуванні проваджень цієї категорії.

При схожій ситуації події злочину або окремих обставин зі злочинами, які раніше розслідувалися, слідчі версії можуть будуватись *за аналогією*.

Джерелами аналогії при побудові версій можуть бути:

- оперативні та слідчі дані щодо складу та методів вчинення розкритих злочинів;
- оперативні та слідчі матеріали щодо однотипних нерозкритих злочинів;
- загальні теоретичні положення, які ґрунтуються на узагальненні слідчої практики;
- теоретичні узагальнення та власний досвід слідчого у розкритті злочинів.

Суттєвою перешкодою творчому підходові до конструювання версій є психологічна інерція, під якою розуміють певну специфічну для окремого слідчого тощо схильність до певного конкретного методу або способу мислення.

Психологічна інерція веде до стереотипності мислення, до ігнорування всіх можливостей, окрім єдиної, якої від самого початку дотримується автор версій.

Побудова слідчих версій проходить такі етапи:

- 1) аналіз фактичного матеріалу;
- 2) висловлення припущення (саме версії);
- 3) виведення наслідків версії;
- 4) перевірка виведених наслідків (у цьому разі підтверджується або спростовується слідча версія).

1) перший етап побудови версії починається з одержання вихідної інформації про подію, відбувається аналіз отриманої інформації, встановлюються логічні зв'язки між відомими фактами, з'ясовується, які обставини ускладнюють або перешкоджають розслідуванню. Слідчий

використовує особистий досвід розкриття аналогічних злочинів, а також узагальнені матеріали слідчої практики.

2) *другий етап* пов'язується із розумовою діяльністю для висловлювання припущення (безпосередньо версії).

Правила побудови версій:

- висувуються лише реальні, обґрунтовані вихідною інформацією про факти і можуть бути перевірені наявними силами та засобами;
- вони не повинні суперечити науковим даним;
- версія може висуватися лише компетентною особою;
- вона має бути логічно правильно побудованою і не суперечливою сама собі;
- кожна версія повинна мати контрверсію, тобто протилежне пояснення факту;
- у провадженні повинні бути побудовані всі можливі за наявної ситуації версії.

3) *третій етап* полягає у виведенні із побудованих версій всіх можливих наслідків та їх деталізації шляхом постановки запитань по кожному з них.

Наслідок – це припущення, судження про нові обставини, ще не встановлені, але можливі, на підставі аналізу наявних даних. Кожну висунуту версію слідчий умовно приймає за істину і робить висновки про обставини, які обов'язково або імовірно можуть мати місце, якщо припущення відповідає дійсності. Одночасно слідчий намагається уявити, де в навколишньому середовищі могли залишитися сліди, за якими можна судити про наявність або відсутність шуканих обставин. Важлива роль у такій діяльності належить дедукції та аналогії.

Наслідки, які виводяться із версій, можуть бути як необхідними, так і імовірними і мають відповідати наступним вимогам:

- а) при дослідженні кожної версії необхідно виводити всі реально можливі наслідки;

б) між наслідками, які виводяться з версій повинний бути логічний зв'язок і усунуті можливі протиріччя;

в) першочергово виводяться необхідні, потім випадкові версії;

г) тільки практичне підтвердження чи спростування наслідків дозволяє зробити достовірний висновок про істинність чи хибність версії.

4) *заключний етап – перевірка версії* - це практична діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин, які підтверджують або спростовують версію, шляхом збирання та вивчення доказів.

Перевірка версії включає:

а) визначення методів, засобів і способів встановлення наслідків, що впливають із прийнятої версії (визначення елементів, що становлять зміст плану розслідування), прийняття тактичних рішень;

б) практичну реалізацію плану розслідування шляхом провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів для одержання інформації, що підтверджує або спростовує версію;

в) оцінювання всіх зібраних доказів, що обґрунтовують висновок про істинність однієї із версій, яка перевірялась, і спростування всіх інших.

Правила (вимоги) перевірки версій:

1) усі версії потрібно перевіряти до кінця (жоден з виведених із висунутої версії наслідків не може бути залишено без перевірки, спростованою може визнаватися версія, якщо виведені із неї висновки не підтвердилися під час перевірки);

2) усі версії мають перевірятися одночасно або паралельно (не слід надавати перевагу будь-якій версії, яка в конкретних умовах здається, на думку слідчого, найбільш перспективною. Невідкладної перевірки потребують ті версії, що спрямовані на запобігання або припинення злочину.

3) якщо у ході перевірки одержані суперечливі дані, коли одні з них підтверджують версію, а інші її спростовують, припиняти перевірку версії неприпустимо, вона повинна продовжуватися до повного з'ясування і усунення протиріч

4) результати перевірки окремих версій використовуються як підстави для конструювання загальних версій.

5) при вирішенні питань про послідовність слідчих дій важливо у першу чергу планувати невідкладні та обов'язкові слідчі дії, а потім дії, якими одночасно перевіряються кілька версій;

При складанні плану рекомендується звертати увагу на першочерговість проведення слідчих дій, до яких відносяться ті, що спрямовані на:

- виявлення слідів злочину, які через зволікання можуть бути втрачені (огляди, обшуки, допити «нааявних» свідків, освідкування);

- викриття, розшук та ізоляцію відомого злочинця, що переховується від органів слідства;

- з'ясування підстав для пред'явлення обвинувачення підозрюваному, якого затримано або обрано запобіжний захід;

- одержання доказів, що мають значення для перевірки усіх або декількох версій у провадженні;

- одержання нових доказів з використанням відомостей, що були отримані проведенням попередніх слідчих (розшукових) дій;

- одержання доказів без ризику розголошення відомостей, які можуть використати заінтересовані особи для протидії розслідуванню.

Побудова версій і перевірка їх у процесі розслідування кримінальних злочинів розглядається як один із криміналістичних методів пізнання і називається версіюванням.

При висуванні і перевірці версій велике значення має інтуїція, яка розглядається як процес пізнання істини шляхом прямого її бачення без обґрунтування за допомогою доказів. Це такий шлях пізнання істини, який не передбачає розгорнутого процесу мислення, а суб'єкт чітко усвідомлює лише сам результат такого процесу. Така істина не є незаперечною як для самого слідчого, так і інших суб'єктів. Інтуїтивний умовивід не базується на будь-яких доказових фактах, а виявляється зі значним досвідом роботи.

6. Криміналістичне прогнозування

Прогнозування (передбачення) – процес наукового передбачення майбутнього стану різних явищ (природних, суспільних тощо).

Криміналістичне прогнозування являє собою засноване на загальній теорії прогнозування передбачення подальшого розвитку криміналістики як науки, усіх видів практичної криміналістичної діяльності з урахуванням деяких його припущень про зміни в окремих видах злочинної діяльності, про появу нових її видів і можливих нових засобів і прийомів боротьби з ними.

Криміналістичне прогнозування – це передбачення особливостей криміналістичної діяльності певних суб'єктів розкриття, розслідування і запобігання конкретного злочину.

Воно може бути *науковим і практичним*.

Практичне у свою чергу буває – слідчим, експертно-криміналістичним і оперативно-розшуковим.

Криміналістичне прогнозування, крім цього, має декілька напрямків.

Перший з них пов'язаний з прогнозуванням розвитку загальної теорії науки криміналістики і теоретичних основ її окремих структурних частин. Наукове узагальнення слідчої практики дозволяє спрогнозувати виникнення нових криміналістичних теорій і вчень. Саме в результаті таких прогнозів в криміналістиці з'явилися вчення про криміналістичну фоноскопію, одорологію, криміналістичну кібернетику та інші.

Другий - спрямований на наукове прогнозування змін у характері, способах та інших структурних елементах окремих видів злочинної діяльності, в особливостях прояви зовні їх ознак і відповідно в можливих змінах засобів і методів криміналістичної діяльності з їх розкриття і розслідування. Таке наукове криміналістичне передбачення істотним чином доповнює кримінологічні прогнози (про якісні та кількісні зміни злочинності) своїми прогнозами про можливі нові засоби боротьби зі змінною злочинністю.

Третій напрямок прогнозування (практичного характеру) пов'язаний з передбаченням особливостей криміналістичної діяльності по розслідуванню і попередженню конкретного злочину. Таке прогнозування пов'язане з передбаченням напрямку розвитку криміналістичних ситуацій; поведінки учасників діяльності, характеру потрібних рішень і тактико-методичних прийомів їх виконання; нових джерел інформації та ін.

Вихідні дані, на основі яких відбувається прогнозування, можуть бути зведені у декілька груп:

1. Статистичні та інші фактичні дані про негативні процеси в суспільстві, що мають криміналістичне значення. До них відносять відомості: а) про види злочинів, що вчиняються; б) про зміни в структурі злочинності; в) про кількісний її стан і ступінь ефективності засобів боротьби зі злочинністю.

2. Положення загальної теорії криміналістики та окремих криміналістичних теорій: а) про закономірності розвитку об'єктів криміналістичного вивчення; б) про особливості проявів окремих видів злочинності та відповідну діяльність з розслідування злочинів; в) вчення про спосіб, механізм та обстановку вчинення злочинів.

3. Положення прогностики: а) матеріали криміналістичних прогнозів; б) відомості інших наук, положення яких використовуються криміналістикою для вирішення завдань розслідування та запобігання злочинам.

4. Зведені відомості судової і слідчої практики розслідування і запобігання окремим видам злочинів: а) про сучасні об'єкти злочинних посягань; б) про зміни традиційних і появу нових способів вчинення злочинів; в) про ефективність використання тих чи інших засобів, прийомів і методів криміналістики.

В якості основних методів криміналістичного прогнозування використовується комплекс прогностичних методів (екстраполяції, моделювання, експертних оцінок) та інших методів дослідження (аналогії, індукції, дедукції, статистичні, рефлексивних міркувань та ін.)

Одним із основних видів практичного прогнозування є слідче прогнозування. Слідче прогнозування здійснюється не тільки за допомогою методів логічного та іншого аналізу, але і на рівні професійного й життєвого досвіду і здорового глузду, і часто носить інтуїтивно-емпіричний характер.

Слідче прогнозування загалом базується на знанні типової криміналістичної характеристики того виду злочину, до якого відноситься подія, що розслідується, а також типових ситуацій розвитку розслідування і психологічних особливостей поведінки підозрюваних.

Слідче прогнозування може бути стратегічним і тактичним.

Стратегічне - пов'язане з передбаченням ходу та результативності вирішення головних завдань досудового розслідування, а також перспективності розслідування в цілому. Вони спрямовані на визначення найбільш ефективних шляхів, засобів і термінів їх досягнення. Ці прогнози завжди передують складанню плану розслідування і формують його зміст.

Тактичне - з передбаченням можливих слідчих ситуацій і результативності передбачуваних тактичних операцій, окремих слідчих дій і тактичних прийомів з метою вирішення тактичних завдань у цих ситуаціях. Тактичні прогнози спрямовані на визначення того, в якому напрямку можуть розвиватися окремі слідчі дії, тактичні операції, якою може бути поведінка окремих злочинців у різних слідчих ситуаціях та ін.

Криміналістичне прогнозування в процесі розслідування тісно пов'язане з версією і ґрунтується на єдиному фактичному матеріалі. Якщо версією намагаються пояснити, що і яким чином відбулося в минулому, то прогнозуванням намагаються зазирнути в майбутнє, уявити, яким чином буде розвиватися та чи інша подія, як буде поводитися певна особа залежно від ситуації, що формується на певному етапі розслідування.

Лекція за темою №5: Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та використання допомоги громадськості і засобів масової інформації у розслідуванні злочинів.

План лекції

1. Поняття, принципи та суб'єкти взаємодії.
2. Форми взаємодії.
3. Види взаємодії.
4. Використання допомоги громадськості і засобів масової інформації в розкритті і розслідуванні злочинів.

Література

Основна:

10. Бандурка О.М. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією: Підруч. – Х., 2003.
11. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб.пособие для вузов / Р.С.Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : Юнити-Дана ; Закон и право, 2001.
12. Берназ В. Д. Взаємодія слідчого з оперативним уповноваженим, спеціалістом та експертом при розслідуванні злочинів, пов'язаних із наркобізнесом : навч.-практ. посіб. / В. Д. Берназ, П. В. Берназ. – О. : Вид-во ОЮІ, 2005. – 52 с.
13. Криміналістика : підручник / за заг. ред. д.ю.н., В.Ю. Шепітька. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.
14. Криміналістика : підручник / за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
16. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового

розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31.07.2017 р. за № 937/30805. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>

Додаткова:

4. Волобуєв А. Ф. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів : лекція / А. Ф. Волобуєв. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 28 с.

5. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики ; новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. / Г. Гросс. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.

6. Настільна книга слідчого / М.І.Панов, В.Ю.Шепітько, В.О.Коновалова та ін. – 3-те вид., переробл. і доповн. – К.:ІнЮре, 2011.

1. Поняття, принципи та суб'єкти взаємодії

Повнота, об'єктивність і всебічність розслідування кримінальних справ, виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, ефективність досудового слідства зумовлені правильною координацією та чіткою взаємодією органів досудового слідства з оперативними підрозділами.

Взаємодія при розслідуванні злочинів повинна розглядатися як сумісна діяльність спеціалізованих суб'єктів, для яких є характерним виконання одних і тих же завдань, але з використанням різних засобів і методів.

У криміналістиці **взаємодія** розглядається як узгоджена за цілями, завданнями, силами, засобами, місцем і часом діяльність у процесі встановлення істини у кримінальній справі.

Необхідність у взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими, іншими службами органів внутрішніх справ може виникнути на будь-якому етапі розслідування.

Головна мета взаємодії – розслідування злочину.

Взаємодія при розкритті та розслідуванні злочинів повинна мати конкретний характер, ґрунтуватися на законі та дотриманні певних форм та методів роботи.

Принципи взаємодії:

1. Дотримання законності. Забезпечення чіткої правової регламентації учасників, контроль з боку слідчого. Головна вимога – учасники повинні діяти в межах своєї компетенції.
2. Планування та динамічність взаємодії. Учасники взаємодії узгоджують з керівником план і виконання конкретних дій.
3. Розмежування компетенції між учасниками взаємодії.
4. Принцип самостійності. Співробітники оперативних підрозділів, слідчі, спеціалісти самостійно обирають засоби при здійсненні узгоджених заходів.
5. Керівна та організуюча роль слідчого відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства.
6. Цілеспрямованість взаємодії, обумовлена вирішенням конкретних задач розслідування.
7. Нерозголошення учасниками взаємодії відомостей процесуальної та оперативно-розшукової діяльності.

Суб'єктами взаємодії є слідчий, оперативні підрозділи: органів внутрішніх справ; органів Служби безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів Державної пенітенціарної служби України; органів Державної прикордонної служби України; органів Державної митної служби України, деякі державні органи України (Міністерство фінансів, Національний банк, Фонд державного майна та ін.), органи прокуратури, експертні установи (можуть залучатися окремі експерти та спеціалісти), громадські формування з охорони громадського порядку.

2. Форми взаємодії

У криміналістичній літературі залежно від правової регламентації виділяють процесуальні і непроцесуальні форми взаємодії.

Процесуальні форми прямо передбачені Кримінальним процесуальним законом. Непроцесуальні (організаційно-тактичні) форми взаємодії не

визначаються безпосередньо кримінальним процесуальним законодавством але передбачені у відомих нормативних актах.

До процесуальних форм взаємодії відносять:

- здійснення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за письмовим дорученням слідчого, прокурора згідно ч. 1. ст. 41, ч. 2 ст. 40 ч. 6 ст. 246 КПК України;
- сприяння слідчому при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження;
- своєчасне та повне виконання вказівок та доручень слідчого при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, допит неповнолітніх, обшук автотранспортних засобів, охорона місця події, тощо);
- прийняття необхідних заходів по затриманню підозрюваного у вчиненні злочину; співробітники оперативних підрозділів паралельно здійснюють необхідні негласні слідчі (розшукові) дії або оперативно-розшукові заходи, при цьому координуючи свою роботу зі слідчим;
- взаємодія, коли у процесі розслідування слідчий провадить слідчі (розшукові дії), а співробітники оперативних підрозділів паралельно здійснюють необхідні негласні слідчі (розшукові) дії або оперативно-розшукові заходи, координуючи свою роботу зі слідчим;
- подання слідчому протоколів з відповідними додатками, складених за результатами оперативно-розшукових заходів для використання їх у розслідуванні (ч.2 ст.93 КПК);
- погоджене прийняття заходів щодо встановлення особи злочинця чи її місцезнаходження (ч.3 ст.281 КПК);

Непроцесуальними формами є:

- консультативно-довідкова допомога;
- спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативних груп;
- організація слідчо-оперативних груп (бригад), у які включаються слідчі і оперуповноважені для розслідування складних і трудомістких справ про злочини;
- узгоджене планування слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій;
- проведення спільних профілактичних заходів;
- взаємний обмін інформацією що стосується кримінального провадження;
- спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту тощо.

Вказані форми можуть поєднуватися одна з одною.

Залежно від того які державні органи взаємодіють між собою, можна виділити внутрішньо-системну взаємодію, під якою розуміють

взаємопов'язану діяльність між підрозділами одного відомства, а також міжсистемну взаємодію різних відомств.

Під час взаємодії слідчий, співробітники оперативних підрозділів, спеціалісти, експерти, та інші особи діють у відповідності з планом сумісних дій, пов'язаних із вирішенням певного завдання розслідування, розмежуванням компетенції, виконують тільки ті функції, що були покладені саме на них.

Взаємодія може бути постійною, разовою, епізодичною. Постійна здійснюється протягом розслідування кримінальної справи. Разова та епізодична пов'язана лише з виконанням доручень слідчого по окремим епізодам справи.

Існують також організаційні форми взаємодії, які полягають у:

1. створенні слідчо-оперативних груп різного призначення. На практиці існує кілька видів СОГ:

- для проведення огляду місця події. Такі групи носять тимчасовий характер, знаходяться при чергових частинах ОВС й змінюються за встановленим графіком

- для роботи "по гарячих слідах". Може бути або та ж група, яка виїжджала на місце події, або інша група;

- з розкриття та розслідування певних видів небезпечних злочинів: крадіжок, розбоїв, статевих злочинів;

- з розслідування злочину, вчиненого організованою злочинною групою;

- з розслідування багатоепізодного злочину;

- з розслідування нерозкритих злочинів минулих років.

Від СОГ слід відрізняти бригадний метод розслідування, коли працює бригада слідчих. Така бригада складається тільки із слідчих одного відомства.

2. узгодженому плануванні та проведенні оперативно-розшукових, організаційних і процесуальних заходів, спрямованих на розкриття злочинів;
3. взаємному інформуванні учасників взаємодії за конкретним провадженням;
4. визначенні та розробленні найбільш ефективних способів та засобів здійснення спільних заходів; Однією із ефективних форм взаємодії є криміналістична операція, яка являє собою комплекс слідчих та оперативно-розшукових заходів для вирішення певних задач. Наприклад, криміналістична операція «затримання злочинця». В ході затримання злочинця надається допомога не тільки в самому процесі затримання, але й в розробці тактики самого затримання з урахуванням ситуації, яка склалася. Наприклад, для визначення моменту затримання, вибору тактичних прийомів, кількості учасників тощо. Найбільш яскраво вказана взаємодія виявляється в розшуковій роботі з метою розшуку злочинця, викраденого майна, можливих свідків та інших об'єктів, що мають значення для розкриття та розслідування злочину.

3. Види взаємодії

Організація взаємодії при розкритті та розслідуванні злочинів складається з трьох елементів:

1. Аналіз матеріалів кримінального провадження слідчим, визначення задач, які потребують сумісної діяльності, конкретних виконавців. Слідчим на цьому етапі визначаються які служби системи МВС необхідно задіяти до розслідування;
2. Оперативний обмін інформацією про стан та результати роботи;
3. Корегування роботи учасників взаємодії, задач, виходячи із результатів проведеної роботи.

На даний час існують такі **види взаємодії**:

1. Взаємодія слідчого та співробітників оперативних підрозділів. Взаємодія здійснюється в роботі по конкретному кримінальному

провадженню. Цей вид взаємодії є найбільш поширеним і здійснюється в різних формах;

2. Взаємодія прокурора зі слідчим. В даному випадку взаємодія проявляється в тому, що прокурор, під час процесуального керівництва досудовим розслідуванням, дає доручення і вказівки слідчому. Вказівки та доручення даються по конкретним кримінальним провадженням, встановлюється певний термін на їх виконання.

3. Взаємодія слідчого з експертами та спеціалістами. Такий вид взаємодії відбувається під час підготовки і збору інформації та матеріалів для експертного дослідження або під час проведення експертного дослідження. Цей вид взаємодії має місце також при проведенні окремих слідчих дій, в яких бере участь експерт або спеціаліст. Наприклад, огляд місця події, допит, допит неповнолітніх, обшук приміщень, обшук автотранспортних засобів та ін.

4. Взаємодія слідчого з окремими представниками державних служб. Прикладом даної взаємодії можна привести одержання слідчим інформації, що стосується конкретного провадження, у службових осіб митних, прикордонних служб, органів фінансового контролю тощо;

5. Взаємодія слідчого з громадськими формуваннями. Даний вид взаємодії полягає у наданні допомоги, з боку громадських формувань органам внутрішніх справ, у забезпеченні громадського порядку й громадської безпеки, інформуванні про вчинені злочини або ті, що готуються, сприяння в розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, тощо.

6. Взаємодія слідчого із засобами масової інформації. Так, маючи вплив на широкі маси населення, засоби масової інформації виконують функцію з виховання громадян неухильно виконувати закони, створюють атмосферу нетерпимості до правопорушників, залучають громадян до активної боротьби із злочинністю, приймають активну участь у розшуку осіб, тощо

4. Використання допомоги громадськості і засобів масової інформації в розкритті і розслідуванні злочинів

В ході розслідування кримінальних справ може виникнути необхідність у використанні допомоги громадськості і засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення).

Участь громадськості в розкритті злочинів здійснюється згідно з моральними та етичними нормами, до яких відносять:

- добровільну участь;
- забезпечення безпеки громадян, які залучаються до участі у слідчих (розшукових) діях;
- дії громадськості не повинні підміняти обов'язки органів досудового слідства.

Необхідність визначається:

- 1) недостатністю чи повною відсутністю інформації про подію злочину та причетних до нього осіб; підозрюваних осіб, потерпілих, свідках;
- 2) неможливістю отримати цю інформацію іншим шляхом;
- 3) ситуацією, що склалася на момент розслідування.
- 4) великий суспільний резонанс злочину;

Указаний процес представляє собою діяльність слідчого, направлену на передачу в соціальне середовище чи отримання від нього інформації, яка може сприяти розкриттю злочину.

Для того щоб звернення до ЗМІ мало позитивний ефект, при його складанні необхідно дотримуватися наступних правил:

- за своїм змістом звернення не повинно носити сенсаційний характер и створювати уявлення про безпорадність правоохоронних органів;
- формулювання звернення повинно містити мінімум вихідних даних, необхідних для відповіді на питання, які були поставлені правоохоронними органами;
- не можна розголошувати відомості про особисте життя особи.

Традиційно з метою отримання відомостей, необхідних для розкриття злочину правоохоронні органи через ЗМІ поширюють вихідну чи розшукову

інформацію у вигляді звернення до населення чи розшукового орієнтування. В орієнтування входять прикмети розшукуваних осіб, прикмети одягу, спосіб ходи, фотографія за її наявності.

До ЗМІ правоохоронні органи звертаються з метою:

- спонукання населення до надання допомоги в розкритті та розслідуванні злочинів;
- усунення, блокування або нейтралізація обставин, які сприяють вчиненню злочинів;
- профілактики злочинів;
- розшуку злочинців;
- розшуку безвісти зниклих людей;
- встановлення осіб загиблих;
- встановлення свідків злочину;
- розшуку викраденого майна, тощо.

Зазначені напрями використання правоохоронними органами можливостей ЗМІ в сфері кримінального судочинства не є вичерпними. В подальшому ефективність їх використання для укріплення правопорядку та протидії сучасній злочинності багато в чому визначатиметься рівнем вивчення й узагальнення практики оперативно-розшукової та слідчої діяльності. Залучення громадськості до участі в розкритті злочинів і розшуку злочинців за допомогою ЗМІ — складний вид діяльності, який потребує знання психології людини і засобів масової інформації, дієвих відносин з редакціями газет, радіо і телебачення.

Як показує практика роботи оперативних і слідчих підрозділів, основними причинами, що викликають необхідність звернення до населення по допомогу при розкритті і розслідуванні злочинів, є такі:

- відсутність свідків і очевидців;
- виявлення потерпілих при розслідуванні багатоепізодних злочинів;
- відсутність відомостей про особу, що скоїла злочин;
- відсутність відомостей про потерпілого в разі його смерті;

- отримання будь-яких фактичних даних, що дають змогу активно продовжувати роботу з розкриття злочинів;
- залучення громадян до участі в розкритті злочину і отриманні показань свідків;
- дезінформація осіб, що мають стосунок до вчинення злочину;
- спонукання учасників злочину до вчинення дій, які можуть викрити особу (у тому числі і до явки з повинною);
- протидія чуткам, що негативно впливають на роботу з розкриття злочину, або поширення тих із них, які полегшують співробітникам ОВС вирішення завдань;
- попередження про можливі дії злочинця, орієнтування громадян на застосування заходів із забезпечення своєї особистої і майнової безпеки;
- використання матеріалів, що надані ЗМІ, для здійснення оперативно-розшукових заходів.

Для підвищення ефективності використання засобів масової інформації в розкритті кримінальних проваджень і розшуку злочинців необхідно чітко визначити цілі і завдання громадськості; знайти відповідну форму подання матеріалу (жанр); спільно з редакцією визначити час подання інформації (місце, обсяг, жанр повідомлення). Використання ЗМІ при реалізації перелічених завдань сприяє мінімізації витрат часу, оперативності інформування населення, дає можливість використовувати зусилля усіх категорій населення або на необмеженій території, позитивно впливає на рівень правосвідомості і соціальної активності значного кола осіб.

У належний спосіб відпрацьована система інформування про правоохоронну діяльність органів досудового слідства сприяє вирішенню таких важливих завдань, як доведення до населення і суспільства своєчасної та об'єктивної інформації про їх діяльність; нейтралізація неправдивої інформації про неї; інформування громадян про способи самозахисту і поведінки у разі зустрічі з правопорушниками; роз'яснення і коментування дій з припинення і

розкриття найбільш суспільно небезпечних злочинів; звернення до населення з проханням про допомогу при вирішенні конкретних правоохоронних завдань.

Основним завданням з інформування населення є створення цілісного, діючого, адаптованого до сучасних умов механізму взаємодії (взаємовідносин) органів досудового слідства та засобів масової інформації.

У своїй діяльності підрозділи інформаційних служб органів дізнання та досудового слідства використовують різні форми, що включають кілька сотень заходів, завдяки яким можна досягнути бажаних результатів. Але чітка їх класифікація в науковій літературі відсутня і виконати її неможливо, тому що кожен підрозділ залежно від ситуації, специфіки діяльності та верстви населення обирає заходи, які можуть бути кваліфіковано виконані і матимуть найбільшу користь.

Використання повідомлень засобів масової інформації в розшуковій діяльності. Слідча діяльність є різновидом соціальної діяльності, отже, до неї залучається велика кількість людей. Це свідки, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт, спеціаліст, поняті тощо, з якими слідчому необхідно спілкуватись як безпосередньо, так і опосередковано. Одержання слідчим будь-якого виду інформації, навіть за відсутності безпосереднього міжособистісного спілкування, все ж відбувається в умовах спілкування опосередкованого, в умовах комунікації. Тому можна сказати, що слідчий, розслідуючи кримінальне правопорушення, перебуває у певному комунікативному середовищі, а тому його діяльність повинна спиратися на знання комунікативних закономірностей. На сьогодні завдяки здійсненню на основі теорії комунікації науковим дослідженням накопичено достатньо знань і досвіду в цій сфері, які після вивчення та аналізу можна ефективно використовувати в слідчій діяльності і, зокрема, в розшуковій діяльності.

Тактично правильно організована і проведена в розшукових цілях комунікативна акція дасть змогу слідчому одержати нову потрібну інформацію у результаті виявлення:

- осіб, які є свідками або потерпілими від злочину і можуть володіти інформацією про злочин або осіб, що його скоїли;

- осіб, що знають розшукуваного. Вони можуть повідомити інформацію, не пов'язану з фактом скоєння злочину, однак це може допомогти слідчому в формуванні уявлення про психологічний портрет розшукуваного, його зв'язки, професійні навички, що в подальшому буде використано для прогнозування його дій і визначення вірогідних місць перебування;

- осіб, які не знайомі з розшукуванням, яким невідомі обставини скоєння злочину, але вони бачили об'єкти розшуку (людей, предмети тощо) після скоєння злочину. Це можуть бути працівники транспорту, торгівлі, сфери обслуговування, пасажирів тощо. Злочинець випадково міг повідомити їм якісь імена, населені пункти, автобіографічні факти. Це дасть змогу слідчому визначити район можливого перебування об'єкта розшуку, шляхи його пересування, розширити коло осіб з якими спілкувався злочинець.

Крім того, на основі інформації, отриманої від цих осіб, слідчий може:

- привести в дію план заходів, які будуть перешкоджати пересуванню розшукуваного;

- на ґрунті значного соціального резонансу чинити психологічний вплив на особу, що скоїла злочин і переховується, а також на тих, хто всіляко допомагає їй уникнути відповідальності;

- сприяти попередженню злочинів і підвищенню авторитету правоохоронних органів.

Важливим аспектом є багатоканальність поширення розшукової інформації через різні засоби масової інформації, адже одне і те саме повідомлення буде оголошене з різних джерел. Це пояснюється тим, що одні канали можуть сприяти поширенню інформації серед певної аудиторії, яка не користується іншими каналами (одні люблять читати газети, інші — слухати радіо). Крім того, при цьому можливе максимальне використання характеристик кожного каналу. Наприклад, про номер, марку та ознаки вкраденого автомобіля можна повідомити протягом години після скоєння злочину через радіо,

фоторобот підозрюваного у вчиненні злочину можна розмістити в друкованих ЗМІ та на телебаченні.

При повідомленні слідчим через засоби масової інформації про розшук конкретної особи (або предметів, що їй належать) вона змушена діяти в ускладненій обстановці і в стані підвищеної психологічної тривоги (наприклад, оприлюднивши в ЗМІ фотографію і паспортні дані, слідчий позбавляє цю особу можливості використовувати свої документи, з'являтися в людних місцях). У цей час через ЗМІ можна впливати на прийняття цією особою рішень у потрібному для слідчого напрямку, часто з використанням слідчим різних тактичних прийомів, за допомогою таких дій:

- повідомлення про виявлення слідчим фактів, які розшукуваний намагався всіляко приховати (знищити);
- повідомлення про надання правдивих показань іншим співучасником;
- повідомлення про наявність випадкових очевидців;
- схиляння до відмови від переховування від органів досудового слідства і суду, від приховування розшукуваних предметів і, як наслідок цього, до явки з повинною;
- впливу через родинні, професійні, дружні та інші зв'язки (ефективно щодо неповнолітніх, осіб, які піддаються впливу інших, найменш стійких членів злочинної групи).

Визначаючи зміст повідомлень засобів масової інформації, які планується оприлюднити, слідчий повинен обов'язково передбачати можливий психічний стан підозрюваного або обвинуваченого. Потрібно враховувати, що розшукуваний перебуває у стані постійної внутрішньої напруги, спричиненої загрозою повного викриття, бажанням отримати інформацію про дії слідчого, про наявність у нього доказів, поведінку співучасників, тощо. У зв'язку з цим у нього виникає підвищений інтерес до сприйняття інформації. Тому перед слідчим постає завдання ефективно використати таку ситуацію, за допомогою маневрування інформацією створити в особи, яка переховується, уявлення про хід розслідування у потрібному напрямі. Привернувши увагу розшукуваної

особи до повідомлень ЗМІ про результати розслідування, слідчий розраховує на можливість рефлексивного управління її поведінкою, психічним станом, що дасть змогу встановити її місце перебування і зрештою затримати.

Також важливого значення в розшуковій роботі слідчого набуває поряд з масовою комунікацією і буденна — міжособистісна, усна. Кожне повідомлення розшукового змісту, що міститься в ЗМІ, ефективніше вплине на свідомість пересічних громадян, якщо його буде підтримано в межах міжособистісного спілкування. У зв'язку з цим нового значення набуває взаємодія слідчого з іншими підрозділами правоохоронних органів, що тісно співпрацюють з населенням (патрульні поліцейські, служба охорони, паспортні столи тощо).

Використання повідомлень засобів масової інформації для виявлення злочинів. Важливим елементом роботи правоохоронних органів, які покликані розкривати та розслідувати злочини, є діяльність з виявлення злочинів, що дає можливість ефективно протидіяти сучасній злочинності, швидко і повно розкривати злочини, викривати винних, а також припиняти і попереджати протиправні дії.

Можливості використання повідомлень засобів масової інформації для протидії розслідуванню злочинів і шляхи подолання такої протидії. З огляду на це необхідно звернути увагу на важливість ознайомлення працівників правоохоронних органів не лише з деструктивними (негативними) інформаційними заходами з використанням ЗМІ щодо процесу досудового розслідування, а й з конструктивними (стабілізуючими), що включають інформаційно-психологічний вплив на конкретних осіб. Правоохоронні органи повинні повною мірою володіти технологіями застосування "інформаційної зброї", що включають технології завдання інформаційних ударів з використанням як ЗМІ, так і комп'ютерних мереж, радіоефіру й телекомунікацій. Це висуває нові вимоги до тактики здійснення досудового розслідування, подолання протидії.

Виявлення таємних комунікацій як елемент розслідування злочинів, вчинених учасниками організованих злочинних груп і терористичних організацій. Певні групи людей (великі або малі, що різняться, наприклад, за соціально-демографічними чинниками — віком, інтересами, професією, національністю тощо) можуть створювати притаманні та зрозумілі тільки їхнім членам комунікаційні системи, які мають семантичний зміст. Як показує практика діяльності правоохоронних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю та тероризмом, кримінальні структури для вчинення протиправних дій, взаємного інформування активно використовують різноманітні форми таємних комунікацій.

У злочинному середовищі таємні комунікації набувають форм малюнків, графічних знаків, татуювань, жестів, звукових сигналів тощо. І досі у злочинців одним з надійних способів приховання повідомлень від правоохоронних органів є його шифрування. Для цього часто використовуються методи криптології — науки про створення та аналіз систем безпечного зв'язку.

Лекція за темою № 6: Загальні положення використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів

План

Вступ

1. Поняття спеціальних знань та обізнаної особи.
2. Форми використання спеціальних знань.
3. Поняття судової експертизи та її види. Система експертних установ в Україні.
4. Підготовка і призначення судових експертиз. Структура постанови про призначення експертизи.
5. Загальна характеристика експертного дослідження. Оцінка висновків експерта.

Висновки

Література

Основна:

1. Щербаковский М.Г., Кравченко А.А. Использование специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений. Харьков, 1999.
2. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография. - М.:Изд-во Рос.ун-та дружбы народов, 2000. 296с.
3. Карацев К.М. Использование специальных знаний в расследовании преступлений: Метод. указания. Орджоникидзе, 1985. 24 с.
4. Астапкина С.М. Участие специалиста-криминалиста в расследовании преступлений: Учеб. пособие. М.:УМЦ при ГУК МВД РФ, 1992 . 72 с.

Додаткова:

1. Криминалистика: Учебник / Под ред. Н.П. Яблокова. М.: Юристъ, 2001. 718 с.

2. Криміналістика: Підручник / [В. Д. Берна, В. В. Бірювов, А. Ф. Волобуєв та ін.] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2011. – 666 с.
3. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій. – К. : Атака, 2008. – 888 с.
4. Криміналістика: Підручник /за ред. В.Ю. Шепітька. К.:Ін Юре, 2016. 640с.

Вступ

Повне та об'єктивне розслідування злочинів потребує використання спеціальних знань. Їх застосування дозволяє слідчому встановити механізм події, розмір спричиненої злочином та інші обставини розслідуваної події.

Чинний кримінально-процесуальний кодекс пов'язує використання спеціальних знань і навичок у вирішенні питань, які виникають при кримінальних провадженнях, передусім із призначенням експертизи і участю спеціаліста при провадженні слідчих (розшукових) дій. Проте повсякденна практика свідчить про те, що коло суб'єктів застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві значно ширше.

1. Поняття спеціальних знань та обізнаної особи

Спеціальні знання – це знання, що притаманні різним видам професійної діяльності, отриманні в результаті навчання і навички, набуті у процесі роботи за виключенням знань, що є професійними для судді, слідчого, та використовуються при розслідуванні злочинів та розгляду кримінальних проваджень у суді з метою сприяння встановленню істини у випадках та порядку, передбачених кримінально-процесуальним законодавством.

Обізнана особа – це особа, що володіє спеціальними знаннями і навичками їх застосування, не зацікавлена у розслідуванні, та залучається

слідчим чи судом для сприяння у встановленні істини у справі у випадках, формах, визначених законом.

До обізнаних осіб належать експерти, спеціалісти, перекладачі, психологи, особи, що допитуються для отримання довідкових відомостей та роз'яснення зі спеціальних питань, а також інші особи, що проводять відомчі розслідування й представляють у встановлених випадках у слідчі органи документи про виявлені при цьому злочини.

2. Форми використання спеціальних знань

В залежності від ступеню регламентації кримінально-процесуальним законодавством можна виділити дві форми використання знань обізнаних осіб.

Перша група – процесуальна. Обізнані особи у цих випадках наділені відповідними правами та обов'язками. Мова йде про використання спеціальних знань в наступних формах:

- проведення судових експертиз,
- залучення у якості спеціалістів (в тому числі педагогів, психологів, перекладачів, судмедексперта або лікаря) до участі у слідчих діях,
- проведення перевірок та ревізій;
- допит експерта у суді.

Окрім того, знання обізнаних осіб використовуються слідчим також і в **непроцесуальній формі** – консультації, участь їх у підготовці до судових експертиз, виступи з лекціями, сумісне обговорення окремих питань тощо.

Незалежно від підходів до класифікації форм застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві, так чи інакше основною формою їх використання є проведення судової експертизи.

3. Поняття судової експертизи та її види. Система експертних установ в Україні

Проведення судової експертизи – це процесуальна дія, яка полягає у дослідженні експертом по завданню слідчого чи суду речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для розслідування кримінального провадження. *Судова експертиза* – це дослідження, що проводиться відповідно з вимогами кримінально-процесуального чи цивільно-процесуального, адміністративно-процесуального законодавства, особою, що володіє спеціальними знаннями в техніці, науці, ремеслі з метою встановлення обставин, що мають значення по справі.

Основними завданнями, які вирішуються проведенням судових експертиз, є:

а) ідентифікація об'єктів і суб'єктів за залишеними слідами (ідентифікаційні завдання);

б) діагностика механізму події (щоб збільшити обізнаність про елементи криміналістичної структури злочину, зв'язки між цими елементами; розширити знання про етапи розвитку конкретного злочину (підготування, механізм злочину, результати, можливі наслідки (уявні); забезпечити пізнання різних процесів взаємодії та його результатів тощо) - це діагностичні завдання;

в) експертна профілактика - діяльність щодо виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів, та напрацювання заходів для їх усунення.

Судові експертизи класифікуються за різними підставами.

За рівнем судової експертизи.

У загальній теорії криміналістики прийнято вирізняти чотири рівні судових експертиз: клас (тип), рід, вид, різновид (підвид).

Так, усі сучасні судові експертизи, які проводяться на території

України, поділяють на десять класів:

- Криміналістичні.

- Медичні та психофізіологічні.

- Інженерно-транспортні.
- Економічні.
- Інженерно-технічні.
- Інженерно-технологічні.
- Біологічні.
- Сільськогосподарські.
- Екологічні.
- Мистецтвознавчі.

Криміналістичні, в свою чергу, поділяються на:

- почеркознавчу,
- авторознавчу,
- техніко-криміналістичну експертизу документів,
- фототехнічну,
- балістичну,
- вибухотехнічну,
- трасологічну,
- фонографічну,
- лінгвістичну,
- портретну,
- документів, обладнаних спеціальними засобами захисту,
- відновлення номерів (знаків),
- матеріалознавчу (матеріалів, виробів, речовин).

Медичні і психофізіологічні - це:

- судово-медична,
- судово-психіатрична,
- судово-психологічна,
- психолого-психіатрична.

Судово -економічні:

- бухгалтерська,
- фінансово-економічна,

- інженерно-економічна.

Судово-біологічні:

- ботанічні,

- зоологічні,

- біолого-грунтознавчі.

Залежно від черговості (послідовності) проведення на:

- первинні (за якої об'єкт досліджується вперше);

- повторні (призначаються в разі необґрунтованості висновку в первинній експертизі або коли висновок суперечить іншим матеріалам кримінального провадження чи породжує сумнів у його правильності). Це має місце тоді, коли:

а) висновок суперечить іншим доказам, що містяться в матеріалах провадження;

б) під час проведення експертних досліджень застосовувалися методи, які не відповідають досягненням сучасної науки;

в) експертом із суб'єктивних причин досліджувалися не всі представлені джерела (суб'єктивна неповнота дослідження);

г) експерт не володіє спеціальними знаннями для дослідження наданих об'єктів (некомпетентність).

За обсягом проведених досліджень судові експертизи поділяються на:

- основні (висновки яких охоплюють основний комплекс питань, які вимагали експертного дослідження);

- додаткові (ними вирішуються питання, які з об'єктивних причин не входили до переліку основної експертизи або доповнюють чи уточнюють відповіді основної). Призначається тоді, коли висновок основної було визнано об'єктивно неповним або недостатньо зрозумілим.

Залежно від кількісного складу експертів на:

- одноособові (проводяться одним експертом);

- комісійні (проводяться групою експертів однієї галузі спеціальних знань). Призначається для вирішення достатньо складних питань або коли мають місце різні думки з будь-якого питання. Складається спільний висновок, а коли не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо. Судово-психіатрична експертиза завжди комісійна (не менше трьох експертів-психіатрів).

За складом використаних спеціальних знань на:

- однорідні (такі, під час провадження яких використовуються спеціальні знання з галузі однієї науки);

- комплексні (використовуються декілька різних, але суміжних галузей спеціальних знань). Це можуть бути медико-криміналістичні, психолого-психіатричні, автотехнічно-криміналістичні тощо.

Систему експертних установ в Україні складають:

Державні спеціалізовані установи та відомства науково-дослідних інститутів, установи судових експертиз МЮУ, МОЗУ, МВСУ, МОУ, СБУ. Судово-експертна діяльність може здійснюватися і на підставах підприємництва, на підставі ліцензії, а також громадянами за разовими договорами. Це може мати місце у випадках:

- коли судові експертизи конкретних видів у державних експертних закладах України або конкретного регіону не виконуються;

- коли такі експертизи в державних експертних закладах виконуються, але штатні експерти завантажені проведенням інших експертиз або відсутні в потрібний момент (відпустка, хвороба, неукомплектованість штату) і можуть почати дослідження тільки через певний час, а випадок не потребує зволікання;

- коли слідчий чи суд хочуть призначити експертизу конкретній особі - відомому спеціалістові в конкретній сфері спеціальних знань, фаховість якого - поза конкуренцією тощо

У системі МЮ на сьогодні діють п'ять Науково-дослідних інститутів судових експертиз (далі - НДІСЕ) та чотири їхні філіали.

Київський НДІСЕ обслуговує правоохоронні органи Вінницької, Житомирської, Київської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей та м. Київ. У м. Тернополі є філія КНДІСЕ, що також обслуговує Тернопільську, Хмельницьку та Вінницьку області.

Львівський НДІСЕ - Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Чернівецьку області.

Харківський НДІСЕ - АРК, Дніпропетровську, Запорізьку, Полтавську, Сумську, Харківську області. Має Дніпропетровську філію, яка обслуговує Дніпропетровську область, а також має Кримський філіал, що обслуговує АРК.

Донецький НДІСЕ - Донецьку та Луганську області.

Одеський НДІСЕ обслуговує правоохоронні органи у Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях. ОНДІСЕ має Миколаївський філіал, що обслуговує Миколаївську область.

У цих інститутах діють такі лабораторії: 1) судово-почеркознавчих і комп'ютерних досліджень, 2) судово-трасологічних, балістичних досліджень і технічного дослідження документів, 3) криміналістичних досліджень матеріалів, речовин і виробів, біологічних досліджень, 4) судово-автотехнічних досліджень, 5) судово-товарознавчих досліджень, 6) судових будівельно-технічних, будівельно-пожежних досліджень, 7) судово-економічних досліджень.

МВС має свою структуризовану мережу експертних установ у державі (тобто в центрі та в кожній області України). У структурі міністерства існує Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ), а в областях діють регіональні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ).

У ДНДЕКЦ та НДЕКЦ проводять різні види криміналістичних експертиз, а також певні види автотехнічних експертиз, пожежотехнічні тощо.

У системі МОЗ зосереджено судово-медичні та судово-психіатричні експертні установи (обласні бюро судово-медичних експертиз, судові відділення обласних психоневрологічних лікарень) із мережею міжрайонних (районних) відділень і центрів. До проведення судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, окрім штатних експертів, залучаються і працівники кафедр судової медицини та психіатрії вищих навчальних закладів.

У цих експертних установах проводять дослідження трупів і живих осіб, криміналістичні експертизи речових доказів, судово-хімічні, біологічні та багато інших експертиз.

4. Підготовка і призначення судових експертиз. Структура постанови про призначення експертизи

Процес призначення експертизи складається з наступних етапів:

1. Збір необхідних матеріалів - ними є речові докази, труп, жива особа, та інші об'єкти) відносно яких слідчий, суд повинен засувати питання, що його цікавлять;
2. Вибір моменту призначення експертизи - визначаючи час, необхідно враховувати якості та стан об'єктів, що направляються на дослідження, необхідність та можливість отримання порівняльних зразків, особливості експертного дослідження, слідчу ситуацію;
3. Визначення предмета судової експертизи - предмет визначається питаннями, які підлягають встановленню;
4. Формулювання питань експерту - питання не повинні виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру, бути чіткими, конкретними та короткими, а також мати логічну послідовність, характеризуватися повнотою та мати комплексний характер;
5. Вибір експертної установи чи експерта.

Перед тим як детально зупинитися на цих складових підготовчого етапу, є сенс назвати його загальні правила:

- обов'язковість проведення підготовчих, дій для випадків обов'язкового призначення судової експертизи;
- своєчасність призначення слідчої експертизи;
- вивчення деяких об'єктів із метою встановлення потреби їх спеціального дослідження, із залученням експерта;
- отримання, в разі потреби, зразків для порівняльного дослідження;
- обов'язковість процесуальної фіксації та упакування об'єктів, які підлягають експертному дослідженню;
- з'ясування конкретних обставин за кримінальним провадженням, що необхідні для надання висновку експерта;
- правильне складення постанови про призначення судової експертизи.

Збирання і підготовка необхідних матеріалів для експертного дослідження полягає в тому, що в ході проведення слідчих дій (огляду, обшуку, слідчого експерименту) слідчий отримує інформацію про обставини події, а також предмети, речі, документи, інші об'єкти, що мають значення для правильного встановлення обставин події.

Стаття 242 чинного КПК України визначає випадки обов'язкового призначення експертизи:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України.

Наступною підготовчою дією виступає вибір моменту призначення судової експертизи. Якщо експертиза призначається передчасно, тобто без належної її підготовки – це перспектива її неуспішності у плані повноти і

вчасності, що призведе до потреби призначати й проводити додаткову або ж повторну судову експертизу.

Якщо призначення судової експертизи необґрунтовано відкладається, то це може:

- призвести до зволікання (тяганини) у проведенні досудового слідства, зокрема до порушення строків розслідування;
- призвести до втрати доказової бази або несвоєчасного отримання потрібних доказів;
- порушити права учасників кримінального процесу та призвести до інших негативних наслідків, оскільки проведення більшості судових експертиз потребує тривалого часу.

Отже, судова експертиза повинна бути призначена своєчасно, тільки-но виникнуть питання, для вирішення яких потрібні спеціальні знання та буде зібрано необхідні для висновку матеріали.

Визначаючи цей момент, слідчий повинен врахувати:

- властивості та стан об'єктів експертного дослідження;
- необхідність і можливість одержання порівняльних зразків;
- особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, термін проведення тощо);
- наявну слідчу ситуацію.

Наступним підготовчим для призначення судової експертизи заходом є визначення мети, конкретних завдань експертного дослідження та вибір експертної установи чи експерта.

Мета та конкретні завдання судової експертизи визначаються обставинами, які підлягають встановленню під час дослідження, про що вже йшлося, а також фактичними даними, що з'ясовуються через використання спеціальних знань у ході дослідження матеріалів кримінального провадження.

Вибір експертної установи або експерта здійснюється залежно від виду судової експертизи, об'єктів дослідження та питань, що підлягають

з'ясуванню. Це не означає, що ці питання експертів вже мають бути сформульовані.

Призначення експертизи оформлюється „Постановою про призначення судової експертизи” та є юридичною підставою для її проведення.

У вступній частині вказуються:

- дата і місце складення постанови;
- посада, звання і прізвище особи, яка склала постанову
- номер кримінального провадження за яким призначається судова експертиза.

В описовій частині:

- стислий, але насичений виклад фабули події і обставин, через які виникла потреба у застосуванні судової експертизи;
- які сліди злочину є наявними (час, місце та умови їх виявлення);
- підстави призначення судової експертизи (з посиланням на відповідні статті КПК, якими керувався слідчий, суд), призначаючи експертизу.

У резолютивній частині:

- рішення слідчого про призначення судової експертизи, з указівкою на її предметний вид за існуючою класифікацією (криміналістична, судово-медична, психіатрична тощо), за процесуальними ознаками (повторна, додаткова, комісійна чи комплексна);
- експертна установа чи експерт, якій доручається проведення судової експертизи;
- питання, з яких необхідно дати висновок;
- перелік матеріалів (або вихідних даних), що направляються експертові.

5. Загальна характеристика експертного дослідження. Оцінка висновку експерта

Висновок експерта складається з трьох частин: вступна, дослідницька, висновки.

У вступній частині вказується: назва експертизи, дата та місце проведення, хто її виніс; перелік об'єктів, що представлені для дослідження, питання, що ставляться експерту, відомості про експерта; клопотання про представлення додаткових матеріалів, відомості про участь експерта у слідчих діях, прізвище та процесуальний статус осіб, що приймали участь у проведенні експертизи.

У дослідницькій частині описуються об'єкти експертного дослідження, процес експертного дослідження. Аналіз та синтез отриманих результатів, наводяться різні розрахункові та довідкові дані. Дослідницька частина ідентифікаційної експертизи повинна містити опис конкретних ознак, покладених в обґрунтування висновку експертизи.

В останній частині містяться висновки, тобто відповіді на поставлені питання. Висновок експерта може бути у категоричній формі позитивним чи негативним.

До висновку додається ілюстративний матеріал: схеми, креслення, фотознімки тощо. Висновок підписується експертом.

Оцінка висновку експерта включає:

- 1) аналіз дотримання процесуального порядку підготовки та призначення, проведення судової експертизи;
- 2) аналіз відповідності висновку експерта завданню;
- 3) аналіз повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта;
- 4) визначення відповідності висновку експерта іншим доказам, що містяться в матеріалах кримінального провадження;
- 5) перевірку належності до провадження даних, що містяться у висновку.

В результаті оцінки висновку експерта слідчий приймає одне з наступних рішень:

- 1) визнати висновок експерта повним та обґрунтованим, а фактичні дані, що в ньому містяться достовірними та ті, що мають значення для конкретного кримінального провадження;

2) визнати висновок експерта недостатньо чітким та повним та за необхідності призначити додаткову експертизу;

3) визнати висновок експерта необґрунтованим та призначити повторну експертизу.

Висновки

Спеціальні знання – це знання, що притаманні різним видам професійної діяльності, отриманні в результаті навчання і навички, набуті у процесі роботи за виключенням знань, що є професійними для судді, слідчого, та використовуються при розслідуванні злочинів та розгляду кримінальних проваджень у суді з метою сприяння встановленню істини у випадках та порядку, передбачених кримінально-процесуальним законодавством.

У криміналістиці вирізняють процесуальну і не процесуальну форми використання спеціальних знань. Процесуальні форми передбачені кримінально-процесуальним законодавством. Однією з процесуальних форм використання спеціальних знань є судові експертизи, які класифікуються за різними підставами.

Підготовка та призначення судових експертиз включає в себе певні етапи, які слідчий повинен дотримувати: збір необхідних матеріалів; вибір моменту призначення експертизи; визначення предмета судової експертизи; формулювання питань експерту; вибір експертної установи чи експерта.

Лекція за темою №7 Загальні положення криміналістичної техніки

План лекції

1. Поняття криміналістичної техніки, правові підстави використання техніко-криміналістичних засобів при розслідуванні кримінальних правопорушень
2. Комплекти техніко-криміналістичних засобів, що використовуються для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення
3. Техніко-криміналістичні засоби, що використовуються при проведенні експертного дослідження речових доказів

Література

Основна:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2006. 992 с.
3. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: учебное пособие. Мн.: Выш. школа, 1997. 344 с.
4. Криминалистика: учебник для вузов/отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. М.: Изд-во БЕК, 1995. 708 с.
5. Криміналістика: підручник/МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.
6. Шеремет А. П. Криміналістика: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.

Додаткова:

1. Разумов Э. А. Практическое руководство по криминалистике: учеб.-практ. пособие/под ред. И. П. Красюка. К.: ООО «Элит Принт», 2011. 465 с.

1. Поняття криміналістичної техніки, правові підстави використання техніко-криміналістичних засобів при розслідуванні кримінальних правопорушень

Криміналістична техніка, з одного боку, являє собою сукупність технічних засобів, а з іншого – розділ науки криміналістики. Таке подвійне розуміння зберігається дотепер і вважається найдоцільнішим. Тож криміналістична техніка – це не лише сукупність приладів, пристроїв та матеріалів, а й система теоретичних концепцій, рекомендацій щодо найефективнішого застосування засобів для збирання і дослідження доказів у кримінальному судочинстві, об'єднаних в окремий розділ криміналістики.

Сутність пізнавального процесу під час кримінального провадження полягає у використанні криміналістичної техніки, методів і прийомів роботи з нею для дослідження джерел інформації – в дотриманні спеціальних процедур, установлених законом для розслідування кримінальних правопорушень. Таким чином, одержання криміналістичної інформації технічними засобами обмежено певними вимогами правового, технічного і методичного характеру. Останнє означає, що не кожен технічний засіб можна використовувати і не всіма технічними прийомами можна вилучати інформацію з її джерел.

Звідси правові основи використання технічних засобів у криміналістиці слід розуміти як загальні положення (принципи), що визначають допустимість застосування технічних засобів з правової точки зору.

Застосування технічних засобів і спеціальних знань у кримінальному судочинстві для збирання, дослідження і використання доказової інформації

є складною проблемою, що включає три аспекти — технічний, тактичний і методичний, що утворюють у сукупності правові основи.

Технічний аспект пов'язаний із встановленням основних технічних характеристик використовуваного науково-технічного засобу. Застосовувані як спеціальний “інструментарій” слідчого прилади, пристрої, знаряддя, інструменти і матеріали повинні бути створені на основі останніх досягнень фундаментальних галузей знань, а одержувана інформація має відрізнятися достовірністю, наочністю і відтворюваністю для її перевірки. Застосування технічного засобу як правило не повинно пошкоджувати або знищувати об'єкт дослідження і позбавляти можливості повторного дослідження. Сукупність таких властивостей і ознак технічного засобу називається науковою спроможністю.

Тактичний аспект пов'язаний з тактикою застосування технічного засобу для отримання інформації з ідеальних і матеріальних джерел. Оскільки ці джерела за своєю природою принципово різні, тому різними будуть і прийоми та способи отримання з них інформації технічними засобами і її наступне дослідження.

Джерелами ідеальних відображень є люди. Конкретний суб'єкт події кримінального правопорушення, його права і свободи охороняються Конституцією України, державними правовими актами – Декларацією про державний суверенітет України, а також міжнародними актами – Декларацією прав людини, законами України і підзаконними актами. Тому тактичний аспект має етично-правову сутність при отриманні інформації від людини.

Правовою підставою використання технічних засобів у ході кримінального провадження є статті 103-107 КПК України. Крім того, використання технічних засобів передбачено іншими законами України.

Потрібно відзначити, що законодавець у більшості випадків лише допускає застосування технічних засобів, але не зобов'язує застосовувати їх. Однак це не знімає з органів дізнання, досудового слідства та суду обов'язку

широко використовувати науково-технічні засоби, спеціальні знання для збирання, дослідження й оцінки доказів.

Сукупність правил, що обмежують використання технічних засобів і тактичних прийомів одержання доказової інформації від людини, утворює поняття етичної допустимості, зміст якого не припускає, а процесуальний закон забороняє використання технічних засобів і прийомів, які спричиняють: фізичні страждання; містять насильство, погрозу, обман, вимагання свідчень; порушують недоторканість особи, житла, майна; порушують таємницю листування, телефонних переговорів, обмежують свободу віросповідання, пересування особи.

Отже, при використанні технічних засобів для одержання інформації від людей тактичні прийоми і способи будуються на створенні спілкування при вільному волевиявленні людини.

Методичний аспект взаємопов'язаний з технічним і тактичним, оскільки він стосується методів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання головним чином матеріальних джерел живої і неживої природи. Останні можна досліджувати будь-якими науково-технічними методами і засобами.

Таким чином, розглянуті критерії (принципи) законності, науковості й етичності в сукупності утворюють правову основу допустимості використання технічних засобів і спеціальних знань. Вони реалізуються через певні вимоги: а) доцільності, тобто придатності технічного засобу для досягнення бажаного результату; б) надійності і об'єктивної можливості одержання потрібного результату; в) продуктивності одержання найбільшої користі, г) рентабельності – сумірності витрати часу, сил і засобів з одержаними результатами, ґ) безпеки — застосування технічних засобів не повинно загрожувати чи наражати на небезпеку життя і здоров'я людини.

2. Комплекти техніко-криміналістичних засобів, що використовуються для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення

Техніку збирання криміналістичної інформації комплектують, зокрема, за суб'єктом діяльності (наприклад, технічні засоби слідчого, оперативного працівника, спеціаліста, експерта, прокурора тощо). Тому комплекти технічних засобів бувають криміналістичними, оперативними і спеціальними.

В 1993 р. в Україні почалася розробка нової криміналістичної техніки. Були сконструйовані кілька комплектів. Найбільш вдалимися виявилися “Валіза криміналіста ВК-1” – для огляду місця події та “Валіза криміналіста ВК-2” – для огляду трупа. Пізніше з'явилися комплекти “ВД-1” – для огляду місця дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) і “ВП-1” – для огляду місця пожежі.

Технічні засоби, що знаходяться в комплектах, умовно поділяють за видами діяльності на види: 1) фіксації; 2) вимірювання, складання планів, схем; 3) роботи зі слідами; 4) пошукові; 5) допоміжні.

1. *Фото-звуко-відеозасоби фіксації*, як правило, включають оптичні фотоапарати типу “Зеніт”, “Київ-19М” і змінну оптику (широкоугольник, телеоб'єктив і трансфокатор), або цифрові камери типу “Canon”, “Olimpus”. Для зйомки оптичними фотоапаратами в комплекти поміщають світлофільтри, джерела світла (електронні, люмінесцентні лампи) і приладдя (софіти, рефлектори, прожектори, штативи, ліхтарі, акумулятори, зарядні пристрої тощо).

Звуко- та відеозасоби, як правило, не поміщають у валізу, їх комплектують у спеціальні сумки і валізи, які є на озброєнні експерта-криміналіста і в обласних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах МВС, а також у пересувних криміналістичних лабораторіях.

2. До засобів вимірювання, складання планів, схем належать найпростіші вимірювальні засоби: масштабні лінійки, рулетки, транспортир, косинець, штангенциркуль, вимірювальні лупи, компас, планшет, письмове приладдя.

3. Засоби роботи зі слідами рук ґрунтуються на органолептичних і фізичних методах: магнітна і волосяна кисті, порошки, липкі стрічки. Розробляються спеціальні комплекти для фіксації й збору мікрооб'єктів.

4. Пошукова техніка представлена спеціальними пристроями: щуп для відбору проб у землі і сипучих об'єктах; телескопічна штанга, дзеркало та софіт для дистанційного огляду важкодоступних і небезпечних для життя пристроїв; магнітний підйомник, мотузка (шнур); липкі стрічки, лупа з освітленням, ультрафіолетове джерело світла, шанцевий інструмент, телескопічна штанга для навішення різних інструментів, кріплення оглядового дзеркала, освітлювальних приладів.

5. До допоміжних засобів належать інструменти, запозичені з різних галузей професійного застосування: пасатижі, склоріз, викрутка, складаний ніж, рукоятка з набором інструментів, ножівкове полотно, ножиці та ін., а також засоби гігієни.

Нові дослідні зразки комплектів, як вітчизняні, так і зарубіжні, містять більш широкий набір засобів, що дозволяють слідчому у польових умовах здійснювати попереднє дослідження слідів в УФ і ІЧ променях; виконувати зйомку в тумані; вести спостереження в темноті за допомогою приладів нічного бачення; виявлення слідів крові розчином люмінолу; значно збільшена гама дактилоскопічних порошків на магнітній основі; в деяких спеціальних комплектах містяться міцні магнітні підйомники, трал для обстеження дна водоймища, індикатори визначення слідів наркотичних засобів, газові аналізатори на наявність слідів алкоголю і психотропних речовин.

На практиці ефективно використовуються пересувні криміналістичні лабораторії (ПКЛ), які комплектуються різноманітними засобами збирання

джерел інформації. Вміст ПКЛ поділяється на сім відділів: 1) засоби електроустаткування, що забезпечують автономне живлення засобів висвітлення - прожекторів, радіостанції та іншої техніки, 2) засоби зв'язку - радіо, мобільного і сигналізації; 3) прилади і засоби виявлення, фіксації, вилучення і попереднього дослідження речових джерел; 4) фото-, звуко-відеотехніка; 5) розмножувальна техніка — комп'ютер, принтер, копір; 6) протипожежні засоби та інструменти; 8) санітарні та інші технічні засоби.

Найчастіше салон ПКЛ має два відсіки: перший – для проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад, допиту, впізнання на місці події; другий – лабораторний, що дозволяє здійснювати попереднє дослідження слідів на місці їх виявлення. Наявність сучасних засобів зв'язку дозволяє оперативно передавати інформацію, робити запити в банки даних, зв'язуватися з різними підрозділами, які взаємодіють з досудовим слідством.

3. Техніко-криміналістичні засоби, що використовуються при проведенні експертного дослідження речових доказів

Експертна техніка запозичена із різних галузей науки і техніки та скомпонована в лабораторні комплекси. Так, експертно-криміналістичні підрозділи органів внутрішніх справ України мають спеціальні базові лабораторії повного профілю, що включають лабораторії: а) дослідження матеріалів, речовин і виробів; б) біологічних досліджень; в) авто-технічних досліджень; г) вибухово-технічних досліджень; г) досліджень харчових продуктів; д) криміналістичних досліджень. Експертна техніка використовується для проведення криміналістичних дактилоскопічних, трасологічних, балістичних, почеркознавчих досліджень, техніко-криміналістичного дослідження документів, холодної зброї, зовнішності осіб. Науково-дослідні інститути судової експертизи Міністерства юстиції України мають лабораторії: 1) технічного дослідження документів; 2) фізико-хімічну і біологічну; 3) судово-автотехнічну; 4) фоноскопичну; 5) пожежно-

технічну; б) будівельно-товарознавчу; 7) економічну; 8) відділ теорії судової експертизи.

Профіль лабораторій визначається специфікою технічного устаткування та методами дослідження. З огляду на це експертну техніку можна класифікувати таким чином: 1) лабораторна; 2) вимірювальна, 3) освітлення; 4) відтворення зображень; 5) мікроскопічна, 6) акустична; 7) дослідження мікрооб'єктів; 8) автоматизації і комп'ютеризації.

Лабораторна техніка являє собою допоміжні засоби, що включають хімічний посуд, засоби упакування і зберігання, пінцети, лупи, штативи, джерела енергії, комплекти інструментів (наприклад, слюсарних, столярних), засоби нагрівання, моделювання тощо.

Вимірювальна техніка експертних лабораторій значно відрізняється від засобів виміру, які є в комплектах. Це прилади, що дозволяють вимірювати будь-які фізичні тіла в агрегатних станах. Так, для складних і точних вимірів твердих тіл використовується великий інструментальний мікроскоп (БІМ-1 та інших моделей); для виявлення, а отже, і виміру газоподібних об'єктів застосовуються газові спектроаналізатори, наприклад, пристрій «Джміль», детектор РД-1, експрес-тест Ф-2 та ін. Для виміру порожнин використовують кронциркулі, нутроміри, калібрметри, шаблони, для виміру температури – термометри, термопари, пірометри тощо. Для виміру мікрооб'єктів можна використовувати будь-який мікроскоп, поставивши потрібний окуляр – мікрометри.

Засоби освітлення. Крім люмінесцентних ламп і ламп накаливання в лабораторіях широко представлені джерела ультрафіолетового, інфрачервоного, рентгенівського і лазерного освітлення. Для ультрафіолетового освітлення використовують переносні освітлювачі типу ОЛД-41, УК-1, а також стаціонарне джерело “Таран”, ОІ-17 для спостереження люмінесценції через мікроскоп.

Засоби відтворення зображення. Відтворення досліджуваного об'єкта, його ознак і результатів дослідження є найважливішою стадією. Зараз

зображення одержують різноманітними методами, використовуючи будь-які ділянки електромагнітного спектра. Найбільш традиційною технікою для одержання зображень є рентгенівська, ультрафіолетова (УФ), інфрачервона (ІЧ).

Мікроскопічна техніка – невід'ємне знаряддя експерта. Будь-яка лабораторія оснащена оптичними, а іноді й електронними мікроскопами. Оптичні мікроскопи мають межу збільшення до 2000, а електронні – у мільйони разів, що дозволяє бачити навіть окремі атоми. Оптичні мікроскопи поділяють за видами дослідження: шкільні ШМ-1, біологічні (МБС), люмінесцентні ультрафіолетові, металографічні, поляризаційні, стереоскопічні, вимірювальні, проекційні тощо. Останнім часом з'явилися скануючі і тунельні мікроскопи, які дозволяють розрізняти надтонку структуру досліджуваних об'єктів з великим вирішенням і глибиною різкості. Більшість складних мікроскопів з'єднані з фотокамерою або з телевізійною системою, комп'ютером, що дозволяє фіксувати дослідження.

Сучасні експертні лабораторії оснащуються автоматизованими робочими місцями експерта (АРМЕ), які включають: пристрій введення інформації, блок аналізу, порівняння і блок виводу та фіксації результатів дослідження.

Акустична техніка зосереджена у фоноскопічних лабораторіях (відділах) і комплектуються на основі сучасної техніки вітчизняного та зарубіжного виробництва: магнітофонів, диктофонів, засобів перетворення звукових сигналів, їх кодування, дешифрування, очищення сигналу від акустичних шумів, пристроїв для візуалізації звукових слідів фонограм. Акустична техніка формується у вигляді автоматизованого робочого місця експерта-фоноскопіста АРМЕФ-1. Апаратура АРМЕФ-1 комплектується в складі сучасного комп'ютера з потужним процесором і великим обсягом пам'яті, засобами введення та виводу інформації.

Засоби дослідження мікрочасток являють собою оптичні прилади та мікроінструменти, лупи, мікропіпетки, пінцети, люмінесцентні джерела світла, вимірювальні прилади.

Засоби комп'ютеризації та автоматизації дозволили формувати індивідуальні та галузеві банки даних, довідкової інформації, методик дослідження стосовно конкретного виду об'єкта. Нові програми дозволяють обчислювати великі масиви інформації, оцінювати випадкові погрішності та представляти експерту інформацію для прийняття оціночних рішень.

Лекція за темою № 8 Криміналістична фотографія, звуко- і відеозапис

План лекції

1. Поняття і значення криміналістичної фотографії в розслідуванні кримінальних правопорушень
2. Види, методи та способи фотозйомки
3. Правила використання звуко- і відеозапису під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Література

Основна:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2006. 992 с.
3. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: учебное пособие. Мн.: Выш. школа, 1997. 344 с.
4. Криминалистика: учебник для вузов/отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. М.: Изд-во БЕК, 1995. 708 с.
5. Криміналістика: підручник/МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.
6. Шеремет А. П. Криміналістика: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.

Додаткова:

1. Разумов Э. А. Практическое руководство по криминалистике: учеб.-практ. пособие/под ред. И. П. Красюка. К.: ООО «Элит Принт», 2011. 465 с.
2. Бирюков В. В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике: монографія. Луганск: РИО ЛИВД МВД Украины, 2000. 138 с.
3. Егоров Б. В. Криминалистическая фотография: лекція. Л.: ЛВК МВД СССР, 1989. 23 с.
4. Ищенко Е. П. Криминалистическая фотография и видеозапись: учеб.-практ. пособие. М.: Юристъ, 1999. 438 с.
5. Криминалистическая видеозапись: учеб. пособие (курс лекций). М.: Щит-М, 2004. 208 с.
6. Постика И. В. Судебная (криминалистическая) фотография: теория и практика: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2002. 296 с.

1. Поняття і значення криміналістичної фотографії в розслідуванні кримінальних правопорушень

Криміналістична фотографія – це складова частина криміналістичної техніки, що вивчає і розробляє методи фотографічної фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій, експертних досліджень, а також організаційні та правові питання, пов'язані з фіксацією, обробкою і використанням їх результатів.

Зміст криміналістичної фотографії як складової частини криміналістичної техніки утворюють знання:

- про науково-технічні засоби, що використовуються для фотографічної фіксації;
- про правові засади застосування фотозйомки та відеозапису при проведенні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та експертиз, процесуальний статус результатів і використання їх в процесі розслідування;

- про методи, методики та технології фотозйомки при проведенні слідчих дій та використання отриманих результатів в розслідуванні;
- про методи, методики та технології фотозйомки при проведенні оперативно-розшукових заходів;
- про методи, методики та технології фотозйомки при проведенні експертиз і досліджень та використання отриманих результатів в розслідуванні.

Фотографування використовується як додатковий до протоколу метод фіксації доказів. Фотографічні зображення можна отримати з використанням «традиційних» та сучасних цифрових технологій.

2. Види, методи та способи фотозйомки

Прийнято розрізняти **3 види криміналістичної фотозйомки**:

1) слідчу; 2) оперативно-розшукову; 3) експертну

Перші два види називають фіксуючою фотозйомкою, а останній – дослідницькою. Залежно від вказаних видів криміналістичної фотографії виділяють відповідно методи фіксуючої фотозйомки та методи дослідницької фотозйомки.

Метод у криміналістичній фотографії – це сукупність правил і рекомендацій з фотозйомки об'єктів, їх властивостей та взаєморозташування, які створюють умови для фіксації інформації в обсязі, достатньому для вирішення певних завдань.

Методи фіксуючої фотозйомки застосовуються для фіксації об'єктів чи їх властивостей, які знаходяться в спектрі світла, сприйманого неозброєним людським оком. Застосовуються вони для фіксації ходу та результатів слідчих дій. Основними методами фіксуючої фотографії є:

1) панорамна фотозйомка – це послідовне фотографування по частинам місцевості чи приміщень по горизонталі чи по вертикалі, а також високих будівель і окремих великих об'єктів, що не вміщаються в один кадр великого плану з тим, щоб скласти із зафіксованих частин одне велике зображення, яке

називається фотопанорамою. Для отримання з послідовно знятих фотознімків цілісного зображення фотозйомку необхідно виконувати з дотриманням таких вимог: 1) вісь об'єктиву при зйомці кожного фрагменту панорами повинна знаходитись в одній площині; 2) кожен фотознімок, складовий панорамного, повинен частково містити дублюючі фрагменти зображень певних об'єктів (на 10-15% перекривати попередній). Виділяють лінійну та кругову панорамну фотозйомку. Лінійна фотозйомка здійснюється, коли особа, яка фотографує, пересувається паралельно об'єкта, а кругова – коли фотограф обертається навколо своєї осі.

2) стереографічна (стереоскопічна) фотозйомка використовується, коли необхідно зафіксувати об'ємну структуру об'єкта. Вона здійснюється за допомогою спеціальних фотокамер з двома об'єктивами.

3) вимірвальна фотозйомка проводиться з метою отримання реального уявлення про розміри об'єктів, відстаней між ними, а також створення умов для здійснення таких вимірів за фотозображеннями. Її прийнято поділяти на метричну й масштабну. Масштабна фотозйомка здійснюється з використанням масштабних лінійок (рулеток, предметів з відомими розмірами), які кладуться поряд з об'єктом в одній площині. Вісь об'єктива направляється до центра об'єкта перпендикулярно. У такий спосіб створюються умови для визначення розмірів об'єкта за фотознімком. Метрична фотозйомка здійснюється з використанням глибинного масштабу – вимірвальної стрічки з діленнями (або спеціального квадрату для метричної фотозйомки) для визначення розмірів декількох об'єктів зафіксованих на знімку, та відстаней між ними.

4) репродукційна фотозйомка призначена для отримання фотокопій з різних документів, креслень, схем та інших аналогічних об'єктів. Об'єкт, що фіксується, повинен лежати горизонтально й задня стінка фотоапарату повинна розташовуватися паралельно по відношенню до об'єкта.

5) макрофотографія (великомасштабна). Макрозйомка – це метод отримання зображення в натуральному або збільшеному розмірі, який

використовується для фотографування об'єктів та їх ознак, що мають відносно невеликі розміри (гільзи, кулі, волокна одягу, мікрочастинки речовин тощо). Макрозйомка полягає в одержанні детального зображення маленького об'єкта з використанням об'єктива з великою фокусною відстанню або звичайного об'єктива з подовжувальними кільцями (для збільшення фокусної відстані). Для макрозйомки використовують фотокамери з дзеркальним візуванням. Наводка на різкість при цьому відбувається в ручному режимі шляхом наближення камери до об'єкта.

б) сигналітична (впізнавальна) фотозйомка використовується для фіксації злочинців, живої особи, трупів для подальшого їх впізнання. Для цього необхідно сфотографувати особу в повний зріст, її зображення в фас та профіль. Зображення людини в фас – людина дивиться прямо в об'єктив фотоапарата, вона повинна бути без головного убору, волосся прибрано з обличчя, вуха оголені, зображення повинно бути виконано в масштабі 1:7 від загального розміру людини. Зображення людини в профіль – фіксується правий профіль (лівий профіль фіксується тільки в тому випадку, коли на лівому боці обличчя є особливі прикмети), фіксується фотографія на $\frac{3}{4}$ лівого оберту (коли людина знаходиться під кутом 45° від фотографа). Фіксація на повний зріст виконується на фоні лінійки. У випадку сигналітичної фотозйомки трупу необхідно сфотографувати його в фас, два профілі та особливі прикмети, які є на тілі.

Методи дослідницької фотозйомки застосовуються при провадженні експертиз для фіксації об'єктів чи їх властивостей, які знаходяться за порогом сприйняття органами зору людини, що обумовлює використання спеціальних науково-технічних засобів. До них відносяться наступні:

- 1) кольоророзрізняюча фотозйомка
- 2) контрастна фотозйомка
- 3) фотографування у невидимих променях здійснюється в ультрафіолетових, в інфрачервоних, в рентгенівських, гамма - і бета-променях.

4) мікрофотозйомка застосовується для отримання зображень досліджуваних об'єктів зі значним збільшенням. Вона здійснюється через різні мікроскопи, у тому числі й електронні.

5) голографія

Окрім раніше згаданих видів криміналістичної фотографії прийнято виділяти їх види залежно від слідчої дії, результати якої вони фіксують. Відповідно виділяють такі види фотозйомки як фотозйомка при огляді місця події, ходу та результатів обшуку та виїмки, при відтворенні обстановки та обставин події тощо.

Прийнято виділяти **4 способи фотозйомки**, які використовуються для фіксації місця події:

1) орієнтовна (загальний план) – здійснюється для фіксації навколишнього середовища (оточуючої обстановки) місця події. Здійснюється панорамним методом.

2) обзорна (оглядова) – зйомка самого місця події без оточуючої обстановки.

3) вузлова – це зйомка окремих предметів, найбільш важливих частин обстановки місця події.

4) детальна – здійснюється ізольовано від оточуючої обстановки, фіксуються окремі відносно невеликі, дрібні предмети та сліди, їх елементи, ознаки деталей об'єкта. Завжди і обов'язково здійснюється масштабним методом.

Фотографії оформляються у вигляді фототаблиць, на яких зазначається фототаблиця якої події, її точна адреса і дата зйомки. Кожна фотографія повинна бути пронумерована, знизу підписується, що на ній зображено і яким методом вона знята. Кути фотографії фіксуються печатками. У кінці таблиці додаються негативи, які поміщаються в опечатаний конверт. Зазначається хто оформив фототаблицю та з використанням якої фотоапаратури.

3. Правила використання звуко- і відеозапису під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Окрім фотозйомки в практичній діяльності органи Національної поліції використовуються такі методи та засоби додаткової фіксації доказової інформації як звуко- і відеозапис. Порядок застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження передбачається ст.107 КПК України.

Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, в тому числі під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

Згідно зі ст. 104 КПК України у випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань не вноситься до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Звукозапис. Звукозапис може застосовуватися при допиті підозрюваного, свідка і потерпілого, одночасному допиті двох чи більше осіб, пред'явленні для впізнання, слідчому експерименті та при проведенні

інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Тобто звукозапис доцільно застосовувати при проведенні слідчих (розшукових) заходів, пов'язаних із збиранням і фіксацією мовної інформації. Він незамінний у випадках коли необхідно зафіксувати свідчення або звуки, словесний опис яких ускладнений або взагалі неможливий (свідчення, які даються на іноземній мові, особливості лексики і граматики, інтонацію та емоційні наголоси, а також інші звуки). Необхідність звукозапису виникає при 1) допиті потерпілих, коли стан останніх не дозволяє зробити письмову фіксацію їх свідчень вони мають значення для визначення напрямку розслідування і встановлення важливих фактів; 2) допиті за участю перекладача; 3) допиті осіб, які страждають розладами слуху і мови; 4) допиті малолітніх; 5) допиті потерпілих і свідків, що знаходяться на грані між життям і смертю. Фіксація за допомогою звукозапису повинна застосовуватися, якщо заздалегідь відомо, що допитувана особа з тих або інших поважних причин не зможе надати свідчення в суді, або коли у слідчого є підстави побоюватися можливості зміни конкретними учасниками своїх правдивих свідчень. Застосування звукозапису при допиті можливе як за рішенням слідчого, так і на прохання підозрюваного, свідка або потерпілого.

При проведенні слідчих (розшукових) дій з застосуванням звукозапису про це повідомляються всі учасники дії до її початку. При підготовці доцільно, визначитись з науково-технічними та місцем проведення майбутньої дії, осмислити хід слідчої (розшукової) дії та скласти з переліком питань які підлягають з'ясуванню. Безпосередньо під час допиту, чи іншої слідчої (розшукової) дії, питання, необхідно задавати чітко та виразно, дотримуючись обраної тактики, у певній послідовності. При цьому наступне питання задають лише після того, як допитуваний повністю відповів на попереднє. За необхідності задають додаткові питання. Повторення спеціально для звукозапису будь-якої частини слідчої дії в ході її проведення не дозволяється.

Засоби звукозапису (магнітофон, диктофон) та периферійне обладнання (мікрофони) налаштовуються таким чином і розташовується в такому місці щоб забезпечували оптимальні умови для якісного сприйняття мови і слідчого і допитуваного.

Фонограма повинна відображати весь хід дії, з її початку і до кінця безперервно. Перед закінченням слідчої (розшукової) дії звукозапис повністю відтворюється її учасникам. Висловлені ними зауваження і доповнення також заносяться на фонограму. У протоколі повинно бути зазначено про застосування звукозапису і повідомлення про це учасників, про технічні засоби та умови звукозапису, про відтворення фонограми учасникам слідчої дії та їх заяви з приводу застосування звукозапису.

За необхідності вона може бути використаною для ідентифікації особи за голосом, для проведення її впізнання за голосом, для перевірки за обліком фонограм з голосами осіб, які анонімно повідомляли про загрозу вибуху. Звукозапис, допиту особи, що дає правдиві показання, може бути застосованою при допиті його співучасників, коли слідчий вважає за недоцільне проведення очної ставки між ними.

Ретельне, неодноразове прослухування фонограми допиту дозволяє виявити протиріччя і неточності в свідченнях допитаних осіб, що дозволяє слідчому визначитись з тактикою поведінки по відношенню до них, обирати ефективні тактичні прийоми при проведенні наступних слідчих дій з метою підвищення їх результативності.

У ході негласних заходів звукозапис застосовується для фіксації переговорів між замовниками і виконавцями кримінальних правопорушень, при загрозі вбивства, вимагання, хабарництва і т. п. Такі матеріали можуть бути використаними у якості доказів по справі.

Відеозапис. Основні переваги відеозапису перед фотозйомкою та звукозаписом полягають у тому, що він поєднав в собі можливості комплексної, синхронної, фіксації зображення та звуку, при чому зображення також як і звук фіксується в динаміці. Як додатковий засіб фіксації

відеозапис може бути використаним при проведенні значної кількості слідчих дій. Його застосовують при допитах, коли є необхідність у фіксації, поряд з мовою, жестів та зовнішнього прояву поведінки допитуваного, при оглядах місць події, впізнаннях, обшуках та ін. Але найбільшого поширення він набув при проведенні слідчого експерименту для фіксації перевірки показань на місцевості, а також демонстрації можливості виконання тих чи інших дій в конкретному місці, в конкретних умовах (щодо можливості проникнення конкретної особи в конкретне приміщення через квартиру, можливості виготовлення купюр малюванням чи за допомогою комп'ютера, перевірка наявності у особи певних навичок, та ін.). Саме при проведенні цієї слідчої дій часто виникає потреба у фіксації показань комбіновано в динаміці, коли мовне повідомлення особа ув'язує з навколишньою обстановкою, або демонструє можливість виконання тих чи інших дій в певних умовах, з використанням конкретних засобів.

Ефективність відеозапису ходу та результатів слідчої дії, безпосередньо залежить від підготовки до неї. Для цього слідчий детально знайомиться з місцевістю в межах якої передбачається проводити відтворення обстановки та обставин події, аналізує матеріали справи, визначає питання, складає план-сценарій. Цей план обов'язково обговорюється з оператором (як правило це спеціаліст НДЕКЦ), визначаючи місце де буде проводитись демонстрація відеозапису, ракурси зйомки, маршрут пересування, об'єкти які повинні бути присутніми в кадрах та ін. Приймаються заходи, спрямовані на забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії.

Перші фрагменти відеозапису повинні містити відомості про учасників слідчої дії, при цьому слідчий попереджає їх про застосування відеозапису і звертаючись послідовно до кожного пропонує назвати прізвище, ім'я, по батькові та інші дані. Відеозапис слідчої дії проводиться безперервно, в кадрах повинні бути присутніми учасники, що дають свідчення чи виконують певні дії з навколишньою обстановкою та об'єктами на яких

акцентується увага. Обов'язково виділяються ключові моменти, які мають суттєве значення для справи – ті, що пов'язані виявленням речових доказів, слідів, які при огляді не були виявленими, дії, що безпосередньо свідчать про наявність у особи певних навичок та ін. Якщо місцем слідчого експерименту є ділянка місцевості або приміщення в межах яких раніше проводився огляд місця події, ракурси відеозапису доцільно обирати з урахуванням ракурсів фото чи відеозйомки огляду. У практиці застосування відеозапису при експерименті на ділянках місцевості, що розташовані на значних відстанях, під час фіксації процесу переїзду чи переходу допускаються перериви запису. У такому випадку слідчий в кадрі повідомляє, що відеозапис тимчасово припиняється, називає причину перерви та час. При відновленні слідчої дії він також повідомляє про це в кадрі, указує місце і час. По закінченні слідчої дії відеозапис демонструється всім її учасникам, після чого знімається фрагмент про їх зауваження та доповнення, як стосовно проведення слідчої дії, так і матеріалів відеозапису. При цьому доцільно задати питання щодо добровільності показань та відсутності психологічного чи фізичного впливу на учасників слідчої дії. Хід та результати слідчої дії також відображаються у відповідному протоколі.

За допомогою сучасного обладнання із матеріалів відеозапису можна отримати статичні зображення «стоп кадром», які слідчий вважає важливими для ілюстрації протоколу. З них формують фототаблиці, які друкують за допомогою принтера, і додають до відповідних протоколів.

Лекція за темою № 9 Криміналістична трасологія

План лекції

1. Трасологія як галузь криміналістичної техніки: її поняття, об'єкти та задачі
2. Види слідів людини, їх виявлення, фіксація, вилучення і використання:
 - а) криміналістичне дослідження слідів рук;
 - б) криміналістичне дослідження слідів ніг;
 - в) криміналістичне дослідження інших частин тіла людини
3. Криміналістичне дослідження слідів транспортних засобів
4. Криміналістичне дослідження слідів знарядь зламу та інструментів
5. Підготовка та призначення трасологічної експертизи

Література

Основна:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2006. 992 с.
3. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: учебное пособие. Мн.: Выш. школа, 1997. 344 с.
4. Криминалистика: учебник для вузов/отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. М.: Изд-во БЕК, 1995. 708 с.
5. Криміналістика: підручник/МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.

6. Шеремет А. П. Криміналістика: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.

Додаткова:

1. Разумов Э. А. Практическое руководство по криминалистике: учеб.-практ. пособие/под ред. И. П. Красюка. К.: ООО «Элит Принт», 2011. 465 с.
2. Кобзар С. І. Криміналістична трасологія: навч. посібник. Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. 108 с.
3. Моисеева Т. Ф. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека. М.: ООО "Городец-издат", 2000. 224 с.
4. Основи слідознавства: лекція №8. К.: Київ. ін-т внутр. справ, 2003. 36 с.
5. Самищенко С.С. Современная дактилоскопия: основы и тенденции развития: курс лекций: учеб.-метод. пособие. М.: Моск. психол.-соц. ин-т, 2004. 456 с.

1. Трасологія як галузь криміналістичної техніки: її поняття, об'єкти та задачі

Трасологія – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає матеріально фіксовані сліди, закономірності їх утворення та розробляє прийоми, методи та науково-технічні засоби їх виявлення, фіксації, вилучення і дослідження.

Трасологія як вчення про сліди базується на таких наукових положеннях:

1) об'єкти матеріального світу індивідуальні. Зовнішня будова однорідних об'єктів може збігатися за загальними ознаками (форма, розмір і т. п.), але неминуче розрізнятиметься за окремими (папілярні візерунки у сліді пальця рук);

2) за певних умов зовнішня будова одного об'єкту може відбитися (відобразитися) на іншому. Їх повнота і точність залежать від умов слідоутворення, головними з яких є фізичні властивості матеріалу об'єкту – слідоутворюючого і слідочприймаючого, а також механізм взаємодії об'єктів;

3) відносна стійкість об'єктів – це властивість об'єктів певний час (протягом ідентифікаційного періоду) зберігати свою зовнішню будову і внутрішню організацію;

4) відбиття у сліді зовнішньої будови предмета є зворотнім (негативним), тобто має дзеркальне відображення.

Трасологія використовується для вирішення таких груп завдань:

1) ідентифікація осіб і предметів за залишеними ними слідами;

2) встановлення групової належності об'єктів, у т.ч. типу інструмента, виду і марки автомобіля тощо;

3) встановлення деяких анатомо-фізіологічних особливостей, притаманних особі, яка залишила сліди (визначення статі, віку, росту, особливостей ходи, професійних навиків і т.д.);

4) виявлення механізму слідоутворення і пов'язаних з ним обставин події, що розслідується.

Об'єктом дослідження в трасології є тільки ті матеріальні сліди, які відображають ознаки зовнішньої будови слідоутворюючого об'єкта, тобто сліди-відображення. Окрім трасології вивчає механізм утворення слідів.

Як зазначалося трасологія є вченням про сліди. Тому необхідно з'ясувати що таке «слід» та який механізм його утворення.

У криміналістиці розрізняють поняття „сліди” у широкому та у вузькому значенні. У широкому значенні сліди – це будь які матеріальні зміни об'єктів або обстановки, що причинно пов'язані з подією кримінального правопорушення. Це можуть бути сліди, які виникли внаслідок взаємодії предметів (сліди зламу, відбитки взуття); об'єкти, залишені на місці події (гудзик, недопалок) або забрані з нього (гроші, цінності); частини зруйнованих предметів (уламки скла) та ін. До поняття

„сліди” у широкому значенні також відносяться й ідеальні відображення – сліди пам’яті людини, уявні образи. У вузькому ж сенсі сліди кримінального правопорушення – це тільки сліди-відображення (відбитки), які є об’єктами трасологічних досліджень. Тобто **слід у трасології** – це матеріальний об’єкт, який відображає зовнішню будову об’єкта, внаслідок його взаємодії з навколишнім середовищем.

З процесом відображення (утворенням сліду) пов’язано існування трьох об’єктів: 1) слідоутворюючий (той, що утворює сліди), 2) слідосприймаючий (той, на якому відображаються сліди), 3) відображення (власне слід, який виникає в результаті взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об’єктів).

Слідоутворюючий об’єкт – як правило, є джерелом руху, об’єкт, до якого прикладена сила і який є причиною впливу і слідоутворення на об’єкті слідосприймаючому.

Слідосприймаючий об’єкт – це будь-яке матеріальне тіло живої і неживої природи, який під час взаємодії змінює свої зовнішні ознаки і внутрішні властивості, відтворює (копіює) властивості слідоутворюючого об’єкта.

Відображення – це зміни слідосприймаючого (відображаючого) об’єкта. Відображення є результатом процесу відбиття, слідами в широкому розумінні.

Розглянемо **класифікацію слідів за наступними критеріями:**

1) за родом слідоутворюючих об’єктів виділяють сліди людини (рук, ніг, зубів тощо), сліди транспортних засобів та сліди знарядь зламу та інструментів;

2) за механізмом утворення виділяють такі сліди:

- поверхневі та об’ємні
- нашарування та відшарування
- статичні та динамічні (за особливостями взаємодії)
- локальні й периферичні (особливості їх місцезнаходження)

- видимі та невидимі (за ступенем сприйняття)

Статичними називають сліди, які утворюються у стані відносного спокою (у статиці), коли рухаючися до цього об'єкт зупиняється. При цьому кожна точка слідоутворюючого об'єкта залишає своє адекватне відображення на слідосприймаючому об'єкті (відбиток пальця руки, відбиток підошви взуття).

Динамічні сліди виникають при зміщенні точок слідоутворюючої поверхні по поверхні слідосприймаючій. При цьому кожна точка слідоутворюючої поверхні залишає слід у вигляді лінії (траси). Виступаючі частини рельєфу відображаються у вигляді заглиблень (бороздок), а увігнуті – у вигляді виступів (валиків). Як приклад, це сліди розпилу, розрубів, свердління, сліди гальмування транспортних засобів тощо.

Поверхневі сліди – це сліди, які утворюються під час контакту об'єктів однакової твердості або коли слідоутворюючих об'єкт більш м'який, ніж слідосприймаючий (слід пальця руки на склі, слід колеса автомобіля на асфальті).

Об'ємні сліди – це сліди, які виникають при вдавлюванні більш твердої слідоутворюючої поверхні у більш м'яку слідосприймаючу поверхню. У такому сліді відображається не тільки контактуюча поверхня слідоутворюючого об'єкту, але і його бокові поверхні. Об'ємний слід дозволяє отримати більш повне уявлення про будову слідоутворюючого об'єкту, про його загальні і окремі ознаки, форму, будову поверхні. Прикладами об'ємних слідів є вдавнений слід на дверях від знаряддя зламу, відбиток підошви взуття або коліс автомобіля на вологому ґрунті та ін.

Нашарування виникають за рахунок накладення часток, які відокремилися від слідоутворюючого об'єкта. Вступаючи у контакт з поверхнею такий слід відображає свої ознаки за рахунок переходу речовини на ділянках контакту. До такого виду слідів можна віднести слід коліс автомобіля на асфальті, який до цього проїхав по калюжі; слід вимазаної у фарбі руки тощо.

Відшарування, навпаки, утворюються за рахунок переходу часток речовини від слідосприймаючої поверхні до слідоутворюючої. Наприклад, злочинець взявся долонею за свіжопофарбоване підвіконня, в результаті чого речовина фарби відокремилася від нього і перейшла на руку злочинця. В результаті – на підвіконні, у місті контакту спостерігаємо ознаки пальців і долонної поверхні.

Локальні сліди виникають у межах контактної поверхні взаємодіючих об'єктів. Наприклад, слід взуття, будь то поверхневий чи об'ємний, утворюється за рахунок змін ґрунту, які відбуваються у межах його контакту з підшвою взуття.

Периферичні сліди, на відміну від локальних, виникають за межами контактної поверхні взаємодіючих об'єктів. Наприклад, бокові поверхні взуття злочинця були вимазані у грязі. Під час ходьби по асфальту грязь осипається зі взуття, повторюючи конфігурацію підшви.

Видимі сліди – це сліди, які можна виявити неозброєним оком. *Невидимі* – це ті, які можна виявити за допомогою спеціального обладнання (наприклад, ультрафіолетового освітлювача) або хімічних речовин.

Маловидимі сліди можна виявити без спеціального обладнання за рахунок зміни навколишньої обстановки, наприклад, зміни куту освітлення об'єкта (виявлення слідів у косо падаючому освітленні).

Значення слідів визначається можливостями встановлення за ними різних обставин події, що розслідується. При цьому можуть вирішуватися завдання діагностичного й ідентифікаційного характеру. При вирішенні діагностичних завдань визначається насамперед механізм утворення слідів - взаємодія об'єктів у момент виникнення слідів. Крім того встановлюється стан об'єкту, наявність на ньому слідів, вид знаряддя, яким ці сліди залишені, послідовність утворення слідів тощо. При ідентифікації здійснюється ототожнення об'єкта за залишеними ним слідами, а також можливе встановлення групової приналежності, зокрема спільного джерела походження.

Для використання як доказів, сліди повинні бути виявлені, зафіксовані і вилучені. Згідно з КПК основним і обов'язковим засобом фіксації слідів є їх відображення у протоколі слідчої дії. Виявлені сліди детально описуються у протоколі з вказівкою на вид слідів, їхню кількість, місце виявлення (в т. ч. характер його поверхні), розміри, взаємне розташування. Якщо при проведенні огляду використовувались технічні засоби пошуку, фіксації і вилучення, то у протоколі обов'язково вказуються особи, які їх використовували, ціль використання, найменування, марка, модель технічного засобу; умови і порядок використання; отримані результати. Додатковими засобами фіксації виявлених слідів можуть бути фотографування, відеозйомка, замалювання, складання планів і схем.

За загальним правилом, якщо є можливість, сліди вилучаються разом з об'єктом-носієм без попередньої обробки. Якщо такої можливості немає, робиться копія сліду (за допомогою дактилоплівки, заливання гіпсом, використання компаундних паст тощо). Об'єкти зі слідами упаковуються таким чином, щоб уникнути контакту поверхонь зі слідами з упаковкою. Вологі об'єкти перед упакованням необхідно просушити при кімнатній температурі з уникненням попадання прямих променів сонячного світла. До упакованих об'єктів кріпиться бірка з інформацією про об'єкт і місце його вилучення. Бірка підписується слідчим і понятими і скріплюється печаткою слідчого.

2. Види слідів людини, їх виявлення, фіксація, вилучення і використання

При розслідуванні кримінальних правопорушень одним із основних завдань є збирання інформації про злочинця, джерелом якої є залишені ним сліди. При цьому звертається увага й на сліди інших учасників події (потерпілого, свідків).

Предметом трасологічного дослідження є лише такі сліди людини, які мають стійку зовнішню будову та утворюються в результаті контактної взаємодії певних частин тіла з оточуючими об'єктами. Тому можна вказати на такі **види слідів людини** як: сліди рук; сліди ніг; сліди зубів; сліди інших частин тіла (губ, лоба, вух тощо); сліди крові.

Порядок виявлення, фіксації, вилучення та використання слідів людини буде розкрито під час детального розгляду кожного з вказаних видів слідів людини.

а) криміналістичне дослідження слідів рук

Чи не найчастіше під час ОМП виявляються сліди рук людини. Останні можуть бути слідами голої долоні чи слідами рук в гумових або шкіряних рукавичках. Сліди пальців рук людини несуть інформацію про папілярний візерунок, який у кожної людини індивідуальний (неповторний), стійкий (відносна незмінюваність), відновлюваний. Вивченням властивостей та будови папілярних візерунків рук і ніг займається такий розділ криміналістичної техніки як дактилоскопія.

Прийнято виділяти **3 типи папілярних візерунків**:

- 1) дуговий (приблизно у 5% людей) – немає дельт
- 2) петльовий (65%): ульнарні (ніжка петлі направлена в бік мізинця) та радіальні (в бік великого пальця); у таких візерунках є одна дельта
- 3) завитковий (30%) – дві й більше дельт.

Під час дослідження папілярного візерунка визначається його тип, після чого детально досліджуються його окремі ознаки. До таких ознак можна віднести наступні:

- розходження ліній (вилка);
- сходження ліній;
- вершина петлі;
- дельта;
- острівцець;
- переривання ліній;

- кінець лінії;
- початок лінії;
- місточок;
- крапка;
- фрагмент;
- гачок.

Сліди рук і ніг – контактні, вони утворюються за рахунок речовини, що виділяється шкірою або випадково потрапила на її поверхню. Речовина може бути кольоровою (фарба, кров, пил, бруд) і безбарвною (піт, різні рідини штучного походження). Звідси сліди можуть бути пофарбовані і безбарвні (невидимі, слабковидимі). Якщо слідосприймаючий об'єкт пластичний, то утворюються об'ємні сліди, при торканні твердого предмета виникають поверхневі сліди.

Для виявлення, вилучення і фіксації слідів рук застосовуються фізичні, хімічні та радіографічні методи.

Фізичні методи виявлення слідів рук:

1) відображення – фізичне явище, сутність якого полягає в поверненні світла об'єктом в оптичне середовище при потраплянні його на межу розділу з іншим оптичним середовищем. Якщо поверхня предмета ідеально рівна, то має місце дзеркальне відображення, від нерівної (забрудненої потожировою речовиною) поверхні відбувається дифузійне (розсіяне) відображення.

2) адгезія – це властивість фізичних тіл прилипати до інших тіл, унаслідок чого виникає зчеплення поверхонь тіл. Свіжий слід папілярного візерунка становить потожирову речовину, що відшарувалася і певний час залишається вологою і липкою. Якщо на її поверхню потрапляють частки іншої кольорової речовини, то вони прилипають до неї і слід стає видимим. Виявлення невидимих слідів порошками на основі їх адгезійних властивостей одержало назву порошкових методів. Порошки за їх походженням поділяють на неорганічні (магнітні), які становлять собою головним чином подрібнені метали (залізо, алюміній, мідь кобальт, барій,

свинець, цинк або їх окисли), і органічні (немагнітні), до яких відносять кам'яновугільні смоли, каніфоль, камфору, крохмаль. Криміналістичні кисті можуть бути магнітними та флейсовими (пуховими). Магнітні порошки – Малахіт, Рубін, Сапфір, Топаз; ПМД-б – білий, ПМД-ч – чорний і ПМЛД-с – сірий магнітний люмінесцентний дактилопорошок. Немагнітні порошки ПД-б – білий і ПД-ч – чорний; окис кобальта, вуглекислий свинець, тонко розмелений двоокис титана, аргенорат, бронза, сурик свинцевий і залізний, зола.

3) змочування – поверхнєве фізичне явище, яке виникає при зіткненні рідини з твердим тілом. Існують тіла, що змочуються і не змочуються. Жир не змочується водою, і ця властивість лежить в основі виявлення слідів рук, підошов ніг водяними розчинами барвників. Якщо у водяний розчин барвника, наприклад фіолетового, синього чорнила, занурити об'єкт із латентним слідом, то барвник змочить тільки ті ділянки сліду, де немає потожирової речовини. Так слід стане видимим на пофарбованому фоні документа. Після цього документ злегка промивають (купають).

4) конденсація – ущільнення, згущення, перехід речовини із газоподібного в рідкий чи твердий, кристалічний стан. На цьому фізичному явищі засновані методи виявлення слідів парами йоду, кіптявою палаючої свічі, металами, розпиленими у вакуумі. Не рекомендується обробляти парами йоду металеві предмети, так як йод може викликати їх корозію. Окрашені сліди внаслідок використання йоду через 10-15 хв. зникають, тому слід може бути виявлений повторним окурюванням.

Хімічні методи базуються на дії хімічних речовин, коли останні вступають в реакцію з потожировою речовиною і утворює зафарбовану сполуку в тих місцях, де розміщується слід. Як хімічні реактиви-проявники здавна використовують водяний розчин азотнокислого срібла (ляпісу), розчин нінгідрину або алоксану ацетону. Однак усі хімічні методи виявлення слідів рук мають серйозний недолік – їх застосування не рекомендується у

випадках, коли потрібно виявити відбитки пальців рук на документах, оскільки вони призводять до пошкодження документа, що забарвлюється.

Радіографічний метод – коли досліджуваний об'єкт, на якому передбачається наявність слідів, опромінюють потоком нейтронів, внаслідок чого деякі елементи, які входять до потожирової речовини, стають радіоактивними. Якщо тепер об'єкт привести в контакт із фотографічною плівкою, то в місцях розташування сліду відбудеться засвічування фотоемульсії. При проявленні плівки слід на ній буде чорним на білому фоні.

Виявлені сліди рук і ніг фіксують загальними методами і засобами— протоколюванням, копіюванням, моделюванням, фотографуванням, вилученням слідів безпосередньо з носієм, на якому виявлений слід.

Якщо дозволяють габарити, то найкраще вилучати слід разом з об'єктом-носієм. Вилучають сліди за допомогою дактилоплівки, слідокопіювального складу “Копія” (поверхневі), а об'ємні сліди вилучають за допомогою силіконових паст “СКТН-1”, “У-4”, “У-1”, “К” та сумішей паст із каталізаторами (їх називають компаундами) “К-19”, “У-1-21”. У якості наповнювачів також використовуються тонкомелені порошки – окис цинку, магнія, титану, кобальта, міді, сурик, зола тощо). Також можна вилучати сліди за допомогою зашкуреної гуми, проявленого фотопаперу та шляхом виготовлення реплік.

б) криміналістичне дослідження слідів ніг

Сліди ніг людини прийнято розділяти на сліди босих ніг, сліди ніг у шкарпетках, сліди ніг у панчохах, сліди взуття та доріжка слідів. Механізм утворення слідів босих ніг та порядок їх виявлення та фіксації співпадає відповідно зі слідами рук людини. При описі сліду босої ноги необхідно вказати які частини ноги (плюсна, проміжна, п'ятка) відобразилися та їх розміри.

За слідами босих та вдягнених у шкарпетки (панчохи) ніг можна ототожнити людину, а за слідами ніг у взутті – безпосередньо взуття.

В **одиночному сліді** взуття вимірюванням фіксують його загальну

довжину, довжину й ширину підметки, каблука, проміжної частини. Під час описування крім загальних ознак і розмірів визначають окремі індивідуальні ознаки: малюнок підошви, ступінь зношення, ознаки ремонту низу взуття тощо.

Поширеним способом фіксації об'ємних видимих слідів ніг є об'ємне моделювання, тобто виготовлення зліпків-копій з гіпсу або алебастру. Порядок фіксації об'ємного та поверхневого сліду ноги такий: вилучити сліди запаху; сфотографувати слід; виміряти та описати; якщо слід комбінований, вилучити речовину, якою він забарвлений, і виготовити зліпок.

Поверхневі забарвлені сліди фотографують, вимірюють, описують, а потім переносять на копіювальний матеріал (дактилоскопічну плівку; гуму, оброблену шкіркою) або, якщо є така можливість – вилучають разом з предметом-носієм.

Об'ємні сліди на сипких матеріалах фіксують за допомогою зліпків, дотримуючись під час їх виготовлення загальних правил. Гіпсові зліпки виготовляють наливним, насипним і комбінованим способами. Перед виготовленням зліпка наливним способом на сипкому ґрунті сліди закріплюють розчином перхлорвінілової смоли в ацетоні, розчином цукру, або лаком для волосся. Після цього виготовляють зліпок. Техніка виготовлення гіпсового зліпка наливним способом така. Зі сліду видаляють воду та сторонні предмети; якщо слід неглибокий, його огорожують металевою або картонною стрічкою. Потім частину розчину гіпсу наносять на весь слід; кладуть арматуру (палички, полоски картону тощо). До одного з елементів арматури заздалегідь прив'язують мотузку, таким чином, щоб обидва кінця залишилися зовні і виливають залишок розчину гіпсу. Через 15-20 хвилин після затвердіння зліпок акуратно піднімають і змивають ґрунт водою. Не можна терти зліпок, щоб не пошкодити його. Потім до кінців мотузки прикріплюють бірку, на якій роблять засвідчувальний напис, і опечатують зліпок.

Насипний спосіб виготовлення зліпка полягає в тому, що слід припудрюють гіпсом через сито, а потім засипають товстим шаром гіпсу, накривають ганчіркою і через неї змочують гіпс до затвердіння. Комбінований спосіб полягає в тому, що слід припудрюють шаром гіпсу товщиною приблизно 5 мм, потім заливають рідким гіпсом, поклавши перед цим арматуру.

Невидимі сліди взуття залишаються на папері, картоні, фанері, полірованих і пофарбованих предметах, їх можна виявити, наносячи на поверхню магнітною щіткою порошок на феромагнітній основі. Інколи такі сліди можна виявити за допомогою люмінесценції та ультрафіолетових променів.

Трапляються випадки, коли об'ємні сліди ніг містяться повністю під водою, видалити яку практично неможливо (наприклад, у калюжі, річці, ставку). Якщо шар води над слідом досягає 10 см, то металевую чи пластикову стрічкою огорожують слід і відсмоктують воду грушею, а потім виготовляють зліпок. Якщо шар води досягає 5 см, то воду можна не відсмоктувати, а просто насипати в неї гіпс до рівня загорожі, покласти арматуру, а потім знову досипати гіпс. Гіпс у воді затвердіє, і зліпок можна вилучити. Якщо шар води становить 50-100 см, розчин гіпсу треба зробити густим і через гумову трубку вилити його в слід, підводячи кінець трубки безпосередньо до сліду.

Об'ємні сліди на снігу фіксують звичайними способами. Гіпсові зліпки виготовляють насипним або комбінованим способом. Особливість виготовлення зліпків у цьому разі полягає в тому, що перед виготовленням гіпсового розчину необхідно охолодити воду до 0 °С. Це можна зробити шляхом поступового додавання, постійно розмішуючи, у розчин гіпсу снігу, доки він не перестане танути. Подальша техніка аналогічна описаній для фіксації об'ємних слідів на сипких матеріалах. На розсипчастому снігу зліпки виготовляють тільки насипним способом, а на вологому й густому – заливним.

Велику кількість відбитків слідів взуття, пов'язаних єдиним механізмом утворення та напрямом, називають доріжкою. У ній відображаються особливості ходи, функціональні та анатомічні ознаки людини. Механізм ходьби досить складний, в основі його лежать динамічні навички, зумовлені психічною діяльністю людини, її вищою нервовою системою і закономірностями механіки руху тіл.

Досліджуючи доріжку слідів, можна вирішити наступні задачі:

- встановити напрямок руху злочинця;
- співвідношення розміру кроку правої та лівої ноги;
- кут розвороту стопи відносно лінії руху;
- характер руху;
- індивідуальні особливості ходи.

Для визначення метричних параметрів ознак ходи на місці події вибирають доріжку слідів не менш 15-20 слідів, і здійснюють виміри. Передусім, доріжка слідів повинна бути сфотографована способом лінійної панорами при вертикальному розташуванні фотоапарата з висоти не менш 1,5 м (на такому панорамному знімку можна найбільш точно вимірити всі ознаки ходи). У криміналістиці запропоновано два методи виміру ознак ходи – чеський і російський.

Для одержання відносно стійких результатів вимірів ознак локомоційних рухів необхідно дотримуватися таких правил при огляді доріжки слідів ніг на місці події: 1) доріжка слідів повинна мати не менш 15-20 слідів і пряму лінію напрямку руху; 2) виміри мають проводитися на місці події, а потім за панорамним знімком; 3) вимірюють всі ознаки в кожному сліді, а потім обчислюють середнє арифметичне значення ознаки, що відображається в протоколі огляду.

в) криміналістичне дослідження інших частин тіла людини

До інших слідів людини відносять сліди зубів, сліди крові, сліди інших частин тіла (носа, лоба, вуха тощо).

Сліди зубів прийнято ділити на сліди укусу (на тілі людини); надкусу (неповне змикання зубів внаслідок чого утворюються сліди, що відображають жувальну поверхню верхніх та нижніх зубів та деяку частину їх бокової поверхні) та сліди відкусу (повне змикання зубів, внаслідок чого залишаються сліди у вигляді жолобків, що повторюють форму зовнішнього краю зуба. Сліди крові бувають у вигляді калюжі, краплин; бризгів, помарок, потьоків (мазки та відбитки).

Калюжі (якщо виникають на поверхні, яка знаходиться нижче трупа, то навколо неї можуть утворюватися бризги крові) утворюються на непористих поверхнях або зі слабкою поглинаючою дією.

Потьоки утворюються при вільному стіканню крові по будь-якій поверхні. Вони більш масивні та інтенсивні за забарвленням вниз, а в ширину – рівномірні.

Плями утворюються внаслідок падіння крапель крові під дією своєї ваги (якщо під кутом падіння 90 град – кругла форма; якщо джерело рухається (теж під прямим кутом падіння) – овальна з одним нерівним краєм, який вказує на напрямок руху джерела кровотечі; якщо ж краплі крові падають не під рівним кутом, то утворюється видовжена пляма, де потовщений і закруглений край спрямований у бік джерела кровотечі, а звужений і витягнутий у бік протилежний джерелу кровотечі).

Помарки утворюються внаслідок взаємодії окровавленого предмету з чистим.

Бризги утворюються при попаданні падаючих крапель крові на різні перешкоди внаслідок:

- сильного фонтанування крові з великих пошкоджених артерій;
- розбризування крові різкими рухами пораненої жертви при самообороні чи в стані агонії;
- струмування крові зі знаряддя кримінального правопорушення;
- повторних ударів твердим предметом по кров'яним ділянкам тіла потерпілого.

Якщо бризги утворюється внаслідок падіння крапель крові під прямим кутом, то їм притаманна округла форма. Коли кут зменшується форма бризгів стає овальнішою, подібною до знака оклику. Коли швидкість падіння крапель крові значна, то бризги із зазубреними чи променеподібними краями. Гострий кінець завжди спрямований у сторону польоту і часто переривається. Тобто центр розльоту з нерівними краями, від якого у різні сторони відходять бризги.

Попередні проби на кров: з 3% перекисом водню (реакція шипіння та вспінювання); з реактивом “Воскобойникова” (пофарбування у синій колір); за допомогою реактивного паперу “Гемоцвет-1” (пофарбування у фіолетовий колір, який згодом переходить у бузково-розовий (пурпурний)); з люміналом (внаслідок взаємодії зі кров’ю у темноті світиться голубим кольором).

Сліди нігтів найчастіше зустрічаються на тілі потерпілого чи злочинця. Сліди нігтів не мають чітко виражених окремих ознак. За місце розташуванням слідів нігтів, їх кількістю та ступенем вираженості можна судити про деякі обставини події (про факт самооборони, факт удушення). Сліди нігтів фотографують і описують в протоколі.

Сліди інших частин тіла (губ, носа, лоба), які не мають папілярного візерунка залишаються внаслідок контакту з гладкими твердими поверхнями, такими як скло вікна, дзеркало тощо. Якщо слід достатнього розміру та виражає сукупність ознак, він може використовуватися для ідентифікації. Зокрема, червона кайма губ містить шкірні складки-борозди, яким притаманна певна стійкість. Такі сліди фотографують та вилучають як сліди рук.

3.Криміналістичне дослідження слідів транспортних засобів

При вчиненні низки кримінальних правопорушень можуть використовуватися різноманітні транспортні засоби (далі ТЗ), від яких на

місці події можуть залишитися сліди. До транспортних засобів належать автомобілі, мотоцикли, моторолери, тролейбуси і трамваї (електротранспорт), усі види тракторів, а також дорожні, будівельні, збиральні, сільськогосподарські та інші спеціальні самохідні машини і механізми (екскаватор, грейдер, автокран, скрепер, автонавантажувач тощо). ТЗ діляться на самохідні та несамохідні.

Сліди транспортних засобів – це сліди контактного впливу їх ходової та неходової частин, що утворюються при русі чи стоянні, сліди на предметах, що відокремилися від тієї чи іншої частини ТЗ.

Транспорт може бути полозовим, колісним і гусеничним. Колісний транспорт утворює сліди тиску-кочіння, гусеничний — сліди тиску, а полозовий — сліди ковзання.

До слідів ходової частини ТЗ відносяться сліди коліс, сліди гусениць та сліди полозові.

Під час дослідження слідів коліс встановлюється ширина колії (відстань між колесами, що знаходяться на одній осі), база (відстань між передньою та задньою осями), кількість коліс і осей, сліди шини (вони розрізняються за шириною профілю та малюнком протектора). Під час ОМП необхідно розрізняти слід протектора шини (його ширину) та слід бігової доріжки (її ширину). Ширина протектора – одна із ознак моделі шини, значення якої знаходять у довідниках, а ширина бігової доріжки є експлуатаційною ознакою, яка свідчить про стан тиску в шинах і пристроях, що регулюють його, а також про кількість вантажу в автомашині.

Гусеничні сліди є слідами траків у вигляді двох смуг. Відстань між центрами смуг є шириною колії даного ТЗ.

Полозкові сліди характеризують ширину колій саней, ширину полозків і планки.

Сліди неходової частини ТЗ:

- при наїздах
- при зіткненні з іншими ТЗ

- при задіванні під час руху нерухомих предметів
- при відділенні від машини частини

Вказані сліди є слідами взаємодії ТЗ з обстановкою місця події. Окрім зазначених виділяють ще такі групи слідів ТЗ як сліди транспортного вантажу, сліди людей і тварин, випадкові сліди, що утворилися до чи після події.

Вивчення слідів ТЗ дозволяє встановити місце події, вид ТЗ, механізм події тощо.

4. Криміналістичне дослідження слідів знарядь зламу та інструментів

Значна частина кримінальних правопорушень пов'язана з проникненням в приміщення, для чого використовуються різні знаряддя злому та інструменти. Вказані об'єкти залишають характерні сліди, досліджуючи які можна отримати інформацію про знаряддя кримінального правопорушення та сам механізм проникнення.

Передусім необхідно з'ясувати що таке злом? **Злом** – це повне чи часткове руйнування закриваючого пристрою, стіни, стелі, підлоги, вікна, іншої перешкоди з метою проникнення в закрите приміщення. Для цього використовуються відповідні знаряддя. Під останніми слід розуміти предмети, спеціально пристосовані для подолання перешкод – замкових пристроїв при вчиненні кримінального правопорушення. Знаряддя злому характеризуються тим, що злочинець заздалегідь придбає, виготовляє їх і застосовує завжди із злочинним умислом. До **знарядь злому** відносяться «уїстити», «фомка», «балерина», «клешня рака», «пластир» тощо. Окрім того, до знарядь злому слід відносити перероблені інструменти (наприклад, заточену викрутку із загнутим кінцем для відмикання дверних замків). Під **інструментами** слід розуміти предмети заводського або кустарного виготовлення, призначені для використання як ручні знаряддя праці в

соціальній діяльності. Найчастіше для подолання перешкоди використовуються інструменти: слюсарні (молоток, зубило, пила по металу, свердло, напилек, ножиці, пробійник); теслярські (сокира, пила-ножівка, пила поперечна); столярні (стамеска, долото, рубанок тощо).

За способом впливу (дії) знаряддя злому та інструменти розрізняють: 1) механічні (вони в свою чергу підрозділяються на ріжучі (ніж, ножиці, кусачки), рублячі й долбежні (сокира, лом, зубило, долото), пилячі (пили, напиліки), свердлячі (свердла, бурови)) та термічні (газо- та електроапарати для різки металів і їх сварки).

За характером впливу та видом знаряддя механічної групи сліди, залишені такими знаряддями чи інструментами, діляться на: 1) сліди тиснення (тиску) (удар, сила), 2) сліди ковзання (тертя) (під кутом), 3) сліди різання, різновидом яких є сліди розпилення (близькими за своїм механізмом є сліди свердління і обертання).

Сліди термічного впливу утворюються, головним чином, при зломі металевих конструкцій та відображаються у вигляді структурних та енергетичних змін.

Сліди знарядь злому та інструментів майже завжди видимі й об'ємні, за винятком мікрослідів та слідів нашарування.

Для виявленого даного виду слідів використовують оптичні засоби (лупи, мікроскопи) та джерела спрямованого (направленого) світла.

Об'ємні сліди рекомендується вилучати безпосередньо разом з носієм сліду. Але сліди на великих предметах копіюють, виготовляють зліпки з пластиліну, полімерних мас, інколи використовують віск, гіпс, стеарин.

Звернемо увагу на особливості вилучення таких слідів як свердління та розпилу. Під час виявлення слідів свердління треба вилучати не тільки предмети з просвердленими отворами, а й стружку та «сліпі» сліди – недосвердлені отвори, на дні яких є часткові ознаки, достатні для ототожнення свердла. З таких слідів бажано виготовляти полімерні зліпки. При виявленні слідів розпилу рекомендується вилучати розпилені об'єкти та

намагатись знайти не допиляний слід розпилу, на дні якого інколи відображається відстань між зубцями і форма їх заточки, що дозволяє ототожнити пилу.

Сліди тиску рекомендується фотографувати в натуральну величину або зі зменшенням, на фотознімку робити розмітку ознак знаряддя, тобто готувати орієнтування для розшуку реального знаряддя злочину.

Оглядаючи слід ковзання, треба визначити (по можливості) ширину леза, що дасть можливість уявити форму знаряддя, потім сфотографувати слід при боковому освітленні, виміряти відстань між великими трасами і перенести розміри на знімок.

Найважче визначити знаряддя, коли зруйнована перешкода (пролом, руйнування цілого на частини тощо). У цьому разі треба звертати увагу на сліди нашарування і металізації, що нерідко залишаються на розчленованих частинах цілого. Знайшовши частки, можна уявити вид знаряддя і визначити його матеріал. При виявленні знарядь злочину, інструментів і предметів, що могли слугувати засобами вчинення кримінального правопорушення, насамперед треба оглянути їх за допомогою оптичних засобів (9-кратної лупи) і спробувати знайти всі мікрочастинки, що адгезувалися на поверхні предмета. При наявності останніх запрошують фахівця для визначення їх походження.

Виявивши та дослідивши сліди злочину та інструментів, можна визначити вид злочину, його механізм, направлення, вид використаного знаряддя, кількість осіб, які брали участь, приблизний зріст і фізичну силу злочинців, наявність навиків користування знаряддями, кількість часу, необхідного для злочину та визначити які сліди могли залишитися на одязі та тілі злочинця.

Фіксують виявлені сліди шляхом протоколювання, вимірювання, фотографування. Фотографують сліди злочину методом масштабної зйомки. Спочатку всі сліди й ділянки, на яких вони розміщені, потім ті, де найбільш чітко відобразились ознаки знаряддя. Після орієнтуючого та оглядового

знімання вибирають вузлову точку для знімання так, щоб в кадр потрапили всі сліди. Доцільно по кожному сліду виготовити 2-3 фотознімки при різній спрямованості освітлення. Поряд з фотографуванням використовують схематичне замальовування слідів.

У протоколі огляду відмічаються місцезнаходження слідів на об'єкті злочину, їх загальна кількість та взаємне розташування, висота від поверхні підлоги; вид слідів, їх форма; наявність у слідах сторонніх речовин, які могли залишитися від знаряддя злочину.

5. Підготовка та призначення трасологічної експертизи

Експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

Головними завданнями трасологічної експертизи є: ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами – відображеннями їх слідоутворюючих поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

Об'єктами дослідження трасологічної експертизи є:

- 1) тверді предмети зі стійкою формою;
- 2) сліди-відображення зовнішньої форми предметів на об'єктах-носіях;
- 3) копії слідів-відображень, відділені від об'єктів-носіїв.

Розрізняють такі **основні підвиди трасологічної експертизи**: експертиза слідів рук людини (дактилоскопічна); експертиза слідів ніг і взуття людини, слідів ніг (лап) тварин; експертиза слідів знарядь та інструментів; засобів виробництва масових виробів; експертиза замикаючих і контрольних засобів; слідів розділу цілого на частини; рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах; експертиза холодної зброї; експертиза вузлів і петель.

Предметом трасологічної експертизи є те коло питань, які можуть бути вирішені експертом в ході її проведення . Розглянемо предмет трасологічної експертизи на прикладі найбільш розповсюджених її видів: експертизи слідів рук (дактилоскопічної), експертизи слідів взуття та експертизи слідів коліс транспортного засобу. Дактилоскопічна експертиза вирішує наступні *ідентифікаційні* питання:

- Чи залишені сліди рук конкретною особою?
- Чи залишені сліди рук в різних місцях однією особою?

Діагностичні питання:

- Чи є на представленому предметі сліди пальців рук?
- Чи придатні вони до ідентифікації особи?
- Якою рукою і якими пальцями залишені сліди?
- Якими ділянками поверхні долоні залишено сліди?
- Які особливості мають руки людини, що залишила сліди?
- В результаті якої дії залишено слід?

За допомогою експертизи слідів взуття можна вирішити наступні *ідентифікаційні* питання:

- Чи залишені сліди взуттям, представленим на дослідження?
- Чи залишені сліди в різних місцях одним і тим же взуттям?

Слід звернути увагу на те, що на відміну від дактилоскопічної експертизи, де об'єктом, що ідентифікується, є людина, у експертизі слідів взуття за відбитками ідентифікується саме взуття, а не особа, якій воно належить.

Вирішення *діагностичних* завдань допоможе вирішити:

- Чи є на даній поверхні сліди взуття людини та чи придатні вони до ідентифікації?
- Взуттям якого виду залишені дані сліди і які його характеристики і особливі ознаки?
- Які особливості ходи людини відбилися у „доріжці слідів”?

- Який механізм утворення слідів взуття?

Що стосується експертизи відбитків коліс транспортних засобів, то завдяки їй можна вирішити наступні *ідентифікаційні* питання:

- Чи залишені сліди на місці події колесами даного автомобіля?
- Чи залишені сліди на різних місцях події колесами одного і того ж автомобіля?

Діагностичні питання:

- Яким колесом транспортного засобу залишені сліди (правим, лівим, переднім, заднім)?
- Якою моделлю шини залишені сліди?
- Чи піддавалася покришка шини транспортного засобу, слід якої виявлений на місці події та наданий для дослідження, відновлювальному ремонту?
- Чи є на даному об'єкті (одязі потерпілого, огорожі дороги, дорожньому покритті тощо) сліди транспортного засобу?
- Чи утворилися сліди на об'єкті в результаті його переїзду колесами транспортного засобу?

Експертиза слідів знарядь злочину та інструментів вирішує наступні *ідентифікаційні* питання:

- чи залишені сліди на перешкоді представленим знаряддям?
- чи не залишені сліди на різних перешкодах одним знаряддям?

Діагностичні питання:

- до якої групи знарядь відноситься предмет, використаний для злочину?
- одним чи декількома знаряддями залишені сліди на місці злочину?

Для вирішення поставлених завдань експерту надаються:

- а) об'єкти зі слідами, а коли вилучити їх неможливо, то копії слідів;
- б) об'єкти, якими, за припущенням слідчого, могли бути залишені ці сліди;
- в) порівняльні зразки (наприклад, при крадіжці з квартири експертів, крім іншого, надаються дактилокарти всіх осіб, які у ній мешкають);

г) дані про час виявлення слідів, умови, в яких знаходилися об'єкти зі слідами до направлення їх на експертизу (як правило, надається копія протоколу огляду місця події, однак за необхідності можуть надаватися також копії протоколів інших слідчих дій).

Лекція за темою № 10 Криміналістичне дослідження письма та документів

План лекції

1. Поняття документів, їх види і значення при розслідуванні кримінальних правопорушень
2. Способи підробки документів, підписів, відбитків печаток, штампів і їх ознаки
3. Правила огляду документів
4. Поняття та ознаки письмової мови
5. Поняття та ознаки почерку
6. Діагностичні та ідентифікаційні питання, що вирішуються під час проведення техніко-криміналістичної експертизи документів, почеркознавчої та авторознавчої експертиз

Література

Основна:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2006. 992 с.
3. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: учебное пособие. Мн.: Выш. школа, 1997. 344 с.
4. Криминалистика: учебник для вузов/отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. М.: Изд-во БЕК, 1995. 708 с.

5. Криміналістика: підручник/МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. Х.: ХНУВС, 2011. 666 с.
6. Шеремет А. П. Криміналістика: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.

Додаткова:

1. Разумов Э. А. Практическое руководство по криминалистике: учеб.-практ. пособие/под ред. И. П. Красюка. К.: ООО «Элит Принт», 2011. 465 с.
2. Подволоцкий И. Н. Осмотр и предварительное исследование документов/под ред. проф. А. М. Зинина. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. 200 с.
3. Поташник Д. П. Техничко-криминалистическая экспертиза документов и ее роль в судебном доказывании: учеб. пособие для судей, следователей, прокуроров, лиц, производящих дознание, защитников, экспертов, специалистов, студентов и аспирантов. М.: ЛексЭст, 2004. 114 с.
4. Пчеліна О. В., Стреляний В. І., Редько Ю. А. Методика розпізнання найбільш розповсюджених способів підробки паспортів // Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України: зб. наук. праць факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС за 2011 рік/ МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. академіка НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. Х.: Ніка.ова, 2012. С. 337-350.

1. Поняття документів, їх види і значення при розслідуванні кримінальних правопорушень

Під час вчинення кримінальних правопорушень дуже часто використовуються різні документи. Вони можуть виконувати різну роль у механізмі вчинення кримінального правопорушення, але, при цьому, всі

мають певне доказове значення. Тому документи потребують певної процедури їх виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання. Відповідно, у криміналістиці сформувалася окрема галузь знань, яка отримала назву криміналістичного документознавства.

Криміналістичне документознавства – це галузь криміналістичної техніки, в якій вивчаються основи письмової мови і почерку, технології виготовлення документів, печаток і штампів та способи їх підробки, розробляються наукові основи виявлення, дослідження і використання інформації, що міститься в документах, при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Приступимо до розгляду поняття та видів документів.

Документ – це матеріальний об'єкт, що містить інформацію, зафіксовану за допомогою штучної мови, або у вигляді графічних зображень, безпосередньо людиною або з використанням науково-технічних засобів, призначений для її передачі у просторі та часі.

Класифікація документів здійснюється за наступними критеріями:

- 1) за способом фіксації інформації на документі: рукописні; машинописні; поліграфічні; репрографічні (з використанням копіювально-розмножувальної техніки, принтерів факсимільних апаратів); фотодокументи; кінодокументи; фонодокументи; відеодокументи; електронні; комбіновані;
- 2) за походженням: офіційні; приватні;
- 3) за способом передачі інформації: відкриті; кодовані;
- 4) за послідовністю виникнення: оригінал; копія;
- 5) за юридичною природою: справжні; підроблені;
- 6) за процесуальною природою: документи-речові докази; інші документи.

Документи-речові докази несуть на собі сліди кримінального правопорушення, були предметом посягання або використовувались як

знаряддя кримінального правопорушення, а інші документи є джерелом доказів, якщо в них викладені обставини, які мають значення для справи.

Враховуючи різноманітність документів, які можуть виступати джерелами доказів у кримінальних справах, існує кілька різновидів їх криміналістичного дослідження. Криміналістичне документознавство включає:

- техніко-криміналістичне (технічне) дослідження документів;
- криміналістичне дослідження почерку рукописних документів;
- криміналістичне дослідження письмової мови документів.

Відповідно, завдання, що розв'язуються криміналістичним документознавством, можна поділити на три групи.

Перша - визначення природи, якісного складу, групової належності, а іноді місця, часу виготовлення матеріалів документа (папір, барвники, сургуч, клей тощо); встановлення засобів, умов і способів виготовлення (підробки) документа чи його окремих реквізитів (підписів, відбитків печаток, штампів); виявлення невидимих і малопомітних записів, текстів на обвуглених та спопелілих документах, навичок (у тому числі професійних) осіб, що виготовили або підробили документ; ідентифікація засобів виготовлення документа.

Друга - встановлення ознак і властивостей виконавця рукописного документа за ознаками почерку (статі, віку, психічного та фізичного стану, інтелектуального розвитку тощо) та його ідентифікація.

Третя - встановлення ознак і властивостей автора документа за письмовою мовою та його ідентифікація.

2. Способи підробки документів, підписів, відбитків печаток, штампів і їх ознаки

Як уже зазначалося, документи бувають справжні або підроблені. Підроблений документ містить інформацію, яка не відповідає дійсності. У

підроблених документах розрізняють інтелектуальну та матеріальну підробку, а також повну і часткову підробку.

При інтелектуальній підробці документ складається з дотриманням вимог, притаманних дійсним документам. Для цього використовуються справжні бланки документів, печатки та штампи. Інтелектуальну підробку може здійснити лише особа, згідно зі своїми функціональними обов'язками уповноважена для складання певних документів. Однак, при цьому, дана службова особа вносить до формально дійсного документу заздалегідь неправдиві відомості.

При матеріальній підробці документ або одразу виготовляється злочинцем у повному обсязі за зразком справжнього (повна підробка), або до змісту справжнього документа вносяться часткові зміни (часткова підробка), в результаті чого такий документ стає носієм неправдивої інформації.

Розглянемо детальніше способи підробки документів та характерні для них ознаки. **До способів повної підробки документів** відносять:

1) малювання – для нього характерні такі ознаки як наявність слідів приладу, що пише, в штрихах; наявність подвоєності штрихів; звивистість прямолінійних і кутастість округлих елементів; орфографічні помилки; неоднакові пробіли між знаками тощо;

2) копіювання за допомогою копіювально-множинної техніки – для такого копіювання можуть використовуватися *електрофотографічний* (відсутність деформації паперу в місцях нанесення тонеру; барвник штрихів знаків міститься на поверхні паперу; нерівність країв штрихів; характерний блиск, чергування матових і глянцевиx мікроділянок; наявність хаотично розташованих точок бруду по всій поверхні документа, лінійне фарбування частками тонера у формі трас; осипання тонеру по лініях згину паперу; дрібні деталі не завжди відтворюються (розриви, перекручення ліній захисної сітки тощо), *струминно-краплинний* (нерівні, нечіткі краї штрихів знаків, утворені численним різнокольоровими точками, що накладаються одна на одну; при використанні водно- або спирторозчинних чорнил під дією вологи

відбуваються розпливи зображень) і *матричний* (блиск поверхні забарвленого матеріалу; зображення складається з напівсферичних мікрокраплин, на дотик є гладкувато-рельєфним) способи друку;

3) поліграфічний – наприклад, використання плоского офсетного друку (відсутність деформації паперу в місцях розташування штрихів; рівномірний розподіл шару фарби в штрихах; матова поверхня відбитка; недостатньо чіткі краї штрихів).

До способів часткової підробки документів відносять наступні:

1) підчистка (підчищення) – механічне видалення штрихів тексту з метою зміни його первісного змісту. Ознаками, що характеризують даний спосіб є: порушення структури верхнього шару паперу, в результаті чого він стає більш шорстким і тонким; при внесенні нових записів у такі місця барвник глибоко проникає в товщу папера і розпливається; ушкодження штрихів лінування, захисної сітки і письмових знаків, які знаходяться поруч; ознаки наявності первісних записів.

2) травлення – навмисне видалення записів чи їхньої частини шляхом знебарвлення барвника штрихів хімічними реактивами. Ознаки травлення: зміна кольору паперу, його розтріскування, порушення проклейки й інші пошкодження; розтікання штрихів нового тексту внаслідок порушення проклейки паперу; проникнення барвника штрихів тексту на зворотній бік паперу; зміна кольору фонові сітки; ослаблення інтенсивності барвника штрихів нового тексту як результат впливу на них речовин, які лишилися у товщі паперу; крихкість і ламкість паперу; наявність іншої люмінесценції на ділянці, де було травлення, ніж та, що притаманна всьому документу.

3) змивання – видалення первісних записів розчиненням барвника. В якості розчинників використовують метиловий та етиловий спирти, ацетон, хлороформ, воду тощо. Багато ознак, характерних для травлення, виявляється і при змиванні. Незалежно від препарату, що застосовувався для змивання, в підроблених документах можна виявити такі ознаки: порушення проклейки паперу (жолоблення, шорсткість, втрату глянцею паперу); розтікання

барвника в штрихах нових записів; наявність зафарбованого канта на межі зон дії розчинника; люмінесценцію залишків штрихів первинних записів; проникнення барвника штрихів тексту на зворотній бік паперу; різну інтенсивність люмінесценції ділянок паперу; зміну кольорів штрихів захисної сітки, лінування.

4) дописка – це спосіб зміни первісного змісту документу шляхом внесення на вільні місця нових букв, цифр чи слів, або їхніх сполучень. До ознак дописки відносяться: відсутність логічного зв'язку між реквізитами документа; відмінність ознак почерку в сумнівних і інших записах; збільшені або зменшені інтервали між рядками, словами, буквами; відмінність мікроструктури штрихів нових записів; викривлення ліній рядків, наявність скорочень у тексті; нелогічна послідовність виконання букв, цифр; розходження в кольорі і відтінках штрихів первісних і нових записів. Різновидом дописки можна вважати *домальовування*, яке здійснюється шляхом додавання до букв або цифр окремих нових штрихів, що змінюють первісне їх значення.

5) заміна фотокартки – фотокартка в документах замінюється цілком або із залишенням на документі частини старої з відбитком печатки, до якої підклеюється нова фотокартка зі зрізаним кутом. Ознаками повної заміни фотокартки є: відсутність відбитка печатки (штампу) в місці, де він має бути; невідповідність частин відбитка печатки (штампу) на фотокартці й прилеглих до неї ділянках бланка за їх взаємним розташуванням, розмірами радіусів печатки, змістом тексту, розмірами та конфігурацією знаків, їх розташуванням тощо; ознаки нанесення частини відбитка на фотокартку допискою чи саморобним кліше; перекривання фотознімком частини відбитка печатки чи тексту; наявність клею під фотокарткою та біля неї, який за своїми властивостями відрізняється від клею, що застосовується при оформленні документів у відповідних установах. При частковій заміні фотокартки більшість ознак, які були притаманні повній заміні фотокартки, крім пов'язаних з відбитком печатки, притаманні й цьому способу.

б) заміна аркушів документа – про даний спосіб підробки свідчать такі ознаки: наявність зайвих отворів для скоб; порушення послідовності нумерації сторінок; розбіжність серії і номерів аркушів документа; невідповідність розмірів і конфігурації країв аркушів; розходження у відтінку і якості паперу різних аркушів одного документа; розходження в друкованому тексті заміненого аркушу з іншими.

Для того, щоб документ вважався дійсним, у більшості випадків, обов'язковим є наявність відбитка печатки чи (і) штампа. Тому розглянемо детальніше, що таке печатки й штампи і які способи підробки їх відбитків.

Печатки і штампи – це предмети з рельєфним зображенням знаків типографічного набору для нанесення відбитків на папір, сургуч, пластилін й інші матеріали.

Способи підробки відбитків печаток і штампів:

1) відтворення відбитка печатки чи штампу за допомогою саморобних кліше. Саморобні кліше виготовляють двох видів: плоскі та рельєфні. Ознаки відбитків, отриманих із саморобних *плоских кліше*: дзеркальне зображення окремих букв; порівняно слабка зафарбованість (блідість) усього відбитка; нечіткі межі штрихів (розтікання барвника, здвоєність); ознаки малювання. До ознак, характерних для відбитків, отриманих з використанням саморобних *рельєфних кліше*, належать: нестандартність шрифтів; спрощена будова букв і знаків (відсутність дрібних деталей); кутастість овальних елементів і обідка; переривчатість штрихів і обідка; нерівність букв (відсутність радіальності, непаралельність елементів букв і їх скривлення); неоднакові розміри букв і інтервалів між ними; наявність дзеркального відображення букв і знаків; сліди річних кілець (якщо кліше виготовлено з деревини); нерівномірний розподіл барвника у відбитку; ламані лінії рядків; рельєфність відбитка; наявність букв і символів різних гарнітур.

2) копіювання справжнього відбитка печатки (штампу) полягає у перенесенні його відображення на поверхню документа, що підробляється. Відомо два способи такого копіювання – безпосередній контакт і за

допомогою проміжного кліше. Найбільш вираженою ознакою, що вказує на *безпосереднє копіювання відбитку печатки*, є дзеркальне (зворотнє) зображення отриманого відбитку. Копіювання відбитку печатки *за допомогою проміжного кліше* полягає в тому, що спочатку зображення копіюють на матеріал, що має копіювальні властивості, а потім переносять в документ, який підробляється. Ознаками такого копіювання є: загальна блідість відбитка; розпливчатість штрихів; наявність сторонніх штрихів, які копіюються разом із відбитком печатки з документа-оригінала; порушення проклейки паперу та втрата глянцею від дії вологи; наявність ознак домальовування, ретуші; зривання та розпушення волокон паперу; наявність часток проміжного кліше; деформація паперу; різна люмінесценція паперу.

3) копіювання й імітація відбитків печаток (штампів) з використанням копіювально-множинної та комп'ютерної техніки – для відбитків печаток і штампів, отриманих у такий спосіб, характерні ознаки, притаманні відповідним способам друку.

Як відомо, одним із обов'язкових реквізитів документа є підпис уповноваженої особи. Останній також може підроблюватися. **Технічна підробка підпису** – це виконання підпису від імені іншої особи з використанням різних засобів, пристосувань і приладів, що дозволяють досягти значної подібності з оригіналом. Тому розглянемо **способи технічної підробки підпису**:

1) замалювання олівцем штрихів з наступним їх обведенням. Ознаками, що вказують на даний спосіб підробки є: ознаки сповільненості рухів, невиправданих зупинок пишучого приладу; звивистість прямолінійних елементів; кутастість овальних елементів; тупі точки початку і закінчення штрихів; здвоєність штрихів; наявність слідів графіту (виявляється при огляді в інфрачервоних променях).

2) копіювання через копіювальний папір з наступним обведенням. Ознаки ті ж, що характерні для попереднього способу підробки, та наявність слідів барвної речовини копіювального паперу на документі.

3) копіювання підпису на просвіт.

4) копіювання тисненням по штрихах підпису-оригіналу з наступним обведенням рельєфних штрихів.

Ознаки, що характеризують копіювання підпису на просвіт і тисненням по штрихах: розбіжність напрямку рухів при виконанні штрихів, слабопомітних на справжньому підписі; ознаки сповільнення рухів; при копіюванні на просвіт можлива наявність часток барвника справжнього підпису на зворотному боці документа, що підробляється, а при копіюванні тисненням, навпаки, - з лицьового боку документа, який підробляється, барвника тексту, розташованого на зворотному боці оригіналу; наявність контуру втиснених штрихів перекопійованого підпису з лицьового боку документа й опуклих зі звороту; неприродний блиск у місцях підробленого документа, де папір загладжувався з метою маскування.

5) копіювання підпису з використанням сучасної копіювально-множинної та комп'ютерної техніки

3. Правила огляду документів

Розглянемо основні правила огляду документів:

- працювати з документом потрібно в рукавичках чи з пінцетом;
- не можна брати документи мокрими руками, не можна класти документ на брудні або вологі поверхні;
- не можна робити позначки на документі, перегинати листи;
- вологі документи просушують при кімнатній температурі в розправленому вигляді;
- документ, який приєднується як речовий доказ до кримінальної справи, не можна підшивати за краї;
- необхідні всі написи робляться на конверті, в якому зберігається документ;
- магнітні стрічки слід оберегати від дії магнітних полів;

- вивчення документа рекомендується починати із з'ясування його змісту, тексту, наявності резолюцій, позначок;
- необхідно відшукувати ознаки часткової чи повної підробки документа, який оглядається.

4. Поняття та ознаки письмової мови

У криміналістичному документознавстві поняття документу тісно пов'язане з поняттям письма. **Письмо** – це засіб відображення думок людини за допомогою мови і спеціально створеної системи умовних позначок (письмових знаків, писемності), що дозволяє закріплювати мову в часі і передавати її на відстань. Прийнято розрізняти 2 грані письма – змістову (її ще називають інтелектуальна – це письмова мова) та графічну (почерк). Тобто, писемна мова відображає інтелектуальні, а почерк – динамічні навички людини.

Письмова мова – це спосіб викладення думок шляхом написання тексту. Стосовно письмової мови використовується термін «автор». У письмовій мові відбиваються навички викладу думок автора документа (рукописного або друкованого).

Письмова мова має загальні та окремі ознаки. До **загальних ознак** письмової мови відносяться:

- 1) лексико-фразеологічні;
- 2) стилістичні;
- 3) синтаксичні;
- 4) орфографічні;
- 5) пунктуаційні.

До **часткових ознак** письмової мови відносяться особливості використання слів, виразів, оборотів, які характеризують автора тексту документа.

Багато авторів об'єднують загальні та часткові ознаки (М. П. Яблоков, І. Ф. Пантелєєв, Л. Є. Ароцкер), виділяючи при цьому **три групи ознак письмової мови**:

1) граматичні (рівень грамотності) – особливості дотримання або порушення мовних норм;

2) лексичні ознаки характеризують навички використання мовних засобів і способи їхнього вживання для висловлювання думок. До мовних засобів відносять лексику або словниковий запас – тобто сукупність слів, якими володіє особа, яка пише, при передачі своїх думок. Словниковий запас може бути великий і малий. Особливостями лексики є вживання професійних термінів, виразів, жаргону. Архаїзми – застарілі слова або звороти. Фразеологічні ознаки лексики – це сталі поєднання слів, що означає єдине поняття, характерні для певного середовища, професії.

3) стилістичні ознаки свідчать про манеру викладення думок, що зафіксована в побудові речень, їх дожині, будові тексту в цілому. Існує 5 стилів – науковий, публіцистичний, розмовний, художній, офіційно-діловий.

За ознаками письмової мови можна встановити стать, вік, національність, місце проживання, професії та інші характерні ознаки особи.

5. Поняття та ознаки почерку

Багато документів є рукописними. Тому досліджуючи їх, вивчаються елементи почерку особи, яка виконала його.

Почерк – це динамічні навички людини, які відбиваються у рукописному тексті при його виконанні. У результаті формування письмово-рухомих навичок виконавця його почерк набуває наступні властивості: 1) індивідуальність, тобто неповторність; 2) стереотипність або відтворюваність; 3) варіативність – зміна почерку як засіб пристосування виконавця до різних умов виконання рукопису; 4) динамічна стійкість –

відтворюваність, повторюваність властивостей, ознак почерку в межах ідентифікаційного періоду.

Почерк кожної людини має загальні та окремі ознаки. Загальні ознаки почерку характеризують його в цілому як систему рухів, а окремі – особливості рухів при написанні окремих літер, їх частин, між літерне з'єднання тощо. **Загальні ознаки** почерку діляться на три групи:

1) ознаки, що відображають ступінь сформованості й характеру письмово-рухової навички:

- виробленість почерку, тобто володіння технікою письма відповідно до загальноприйнятої системи скоропису (високо-, середньо- і маловироблений);

- координація рухів – точність і системність рухів при написанні букв, дотримання їх розміру, нахилів (висока, середня, низька);

- темп письма (швидкий, середній, уповільнений);

- складність рухів: а) простий почерк (рухи, що відповідають найбільшою мірою системі, установленій стандартними прописами); б) спрощений (рухи, що відхиляються від стандартних прописів у бік зменшення складності системи рухів); в) ускладнений (рухи, що відхиляються від стандартних підписів у сторону збільшення складності системи рухів).

2) ознаки, що відбивають структурні характеристики рухів:

- переважна форма рухів (прямолінійно-кутаста, округла, змішана), напрямки рухів (правоокружний, лівоокружний, змішаний);

- розмір почерку (дрібний – висота літер до 2,5 мм, великий – більш 4,5 мм);

- розгін почерку – довжина рухів по горизонталі: а) середній (висота рядкових знаків дорівнює їхній ширині); б) стиснутий (висота знаків менше ширини); в) розгонистий (висота знаків більше ширини);

- зв'язність почерку – кількість знаків, написаних без відриву пишучого приладу від папера: а) висока – разом пишуться 6 і більш знаків; б) середня – від 4 до 6 букв; в) мала – не більш 3 букв;

- натиск почерку: а) сильний (ширина основних штрихів перевищує ширину сполучних); б) середній, в) почерк без натиску; г) змішаний.

3) ознаки, що відбивають просторову орієнтацію (топографію фрагментів рукопису) проявляються в особливостях розміщення самотійних фрагментів документів: заголовків, підписів, полів, абзацних відступів, напрямки і форми рядків тощо.

Часткові (окремі) ознаки почерку – це особливості виконання окремих письмових знаків з т. з. відхилення їх від типових українських приписів, з яких починається оволодіння технікою письма в школі. До них відносяться наступні:

1) форма руху характеризує письмовий знак в цілому і окремо кожний його елемент. Розрізняють спрощену та ускладнену форми руху при виконанні окремих букв, а при виконанні елементів – петльову, кутасту, хвильову;

2) напрямок – правокружне (за год. стрілкою), лівокружне (проти год. стрілки), привідне (точка початку руху знаходиться зверху), відвідне (знизу);

3) тривалість руху – характеристика розмірності руху при виконанні нарядкових і підрядкових елементів, а іноді й знаку в цілому;

4) кількість рухів характеризує наявність у літері або елементі зменшення або збільшення руху, що не відповідає конструкції письмового знаку;

5) безперервність рухів характеризує спосіб з'єднання елементів у письмовому знаці, він залежить від частоти відриву виконавцем приладу від паперу. Існує злите та інтервальне з'єднання елементів. Якщо закінчення попереднього елемента переходить в початок наступного, то таке з'єднання називається злитим. Якщо після закінчення рухів (заключного штриху) утворюється перерив у русі для початку наступного елемента, то в штриху утворюється перерив. Таке з'єднання називають інтервальним. Якщо розриви утворюються між літерами, то такий почерк називають незв'язаним, а виконання письмових знаків – уривистими рухами.

6) послідовність рухів, якими виконуються різні елементи букв і їхнього з'єднання;

7) відносне розміщення рухів характеризують співвідношення крапок на початку та закінченні рухів, вигляд верхньої крапки в літері й нижні крапки в слові та окремому знаці. Відносне розміщення крапок на початку та закінченні руху може бути верхнє, середнє та нижнє.

При вчиненні кримінального правопорушення зловмисники нерідко намагаються навмисно змінити почерк. До основних способів навмисної зміни почерку відносяться: а) скорописне маскування, в якому пишучому вдається істотно змінити нахил почерку (на протилежний), розмір почерку (як правило, убік збільшення), зв'язність почерку (знижується). Однак при такому маскуванні більшість окремих ознак почерку не міняється; б) письмо буквами друкованої форми (стилізоване письмо) застосовується для письма друкованим шрифтом; в) письмо зі зміною пишучої руки, тобто рукопис виконується, наприклад, лівою рукою при звичайному виконанні письма правою рукою. При такому способі спостерігаються явні перекручування звичайного почерку: дзеркальність, тобто зміна знака в цілому і його елементів звичного напрямку руху на протилежне; злами, звивистість при виконанні дугоподібних, півовальних, овальних елементів і прямолінійних елементів, виконаних розгинальними рухами; різні по довжині, по вертикалі і горизонталі рухи, різке змінення зв'язності.

Розшук невідомих виконавців по ознаках почерку включає чотири етапи роботи з документами-речовими доказами: огляд і вивчення документа; складання розшукової таблиці; перевірка почерків у документах, виконаних різними виконавцями; провадження почеркознавчої експертизи.

При складанні розшукової таблиці в неї включають 5-10 окремих ознак почерку, які є найбільш стійкі та виразні. У таблицю можуть бути поміщені найбільше, характерні ознаки письмової мови (стійкі помилки при написанні слів, особливості лексики) і деякі загальні ознаки. На зворотну сторону розшукової таблиці наклеюється фотокопія документа-речового доказу.

6. Діагностичні та ідентифікаційні питання, що вирішуються під час проведення техніко-криміналістичної експертизи документів, почеркознавчої та авторознавчої експертиз

Технічна експертиза документів вирішує дві основні групи задач: діагностичні та ідентифікаційні.

Діагностичні дослідження полягають у виявленні сутності конкретно взятого для вивчення об'єкта за його ознаками, віднесенні його до певного класу, виду, типу, шляхом встановлення: способу виготовлення документа чи його частин; факту зміни первинного змісту; змісту слабовидимих чи невидимих текстів; часу (абсолютного та відносного) виготовлення документа чи його частин; природи та родової (видової) належності матеріалів документа (чорнил, паст кулькових ручок, паперу тощо); хронологічної послідовності нанесення штрихів, що перетинаються; класу, типу, марки, моделі друкарської машини, копіювального апарата, знакодрукуювального (знакосинтезуючого) пристрою тощо; способу нанесення зображення відбитків печатки та штампа; виду кліше печатки та штампа; способу виготовлення печатки та штампа тощо.

Ідентифікаційні дослідження полягають в ототожненні предметів за їх матеріально-фіксованим відображенням (друкарських форм, печаток, штампів, літер друкарських машин, матриць касових апаратів, множинних апаратів тощо); в ототожненні обладнання, фотонегативів та інших засобів, що використовуються для виготовлення друкарських форм, печаток тощо; в ототожненні осіб, які виготовили документ; встановленні цілого документа за його частинами (або частиною); визначенні джерела (спільності) походження документу (матеріалів).

Головним завданням **почеркознавчої експертизи** є **ідентифікація** виконавця рукописного тексту, буквених та цифрових записів і підпису. Цією експертизою вирішуються і **діагностичні** завдання: установлення факту

виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо.

Авторознавчою експертизою вирішуються *ідентифікаційні* завдання щодо ототожнення особи автора тексту, а також *діагностичні* завдання про умови складання тексту, факт викривлення ознак писемного мовлення, про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа.